

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Київ 2013

УДК 004.774:314/316

ББК Ч62 с51+Ф036

С692

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 13 від 08.11.2013)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :

О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик, Ю. М. Половинчак,
Т. Ю. Гранчак, Л. А. Чуприна А. В. Матвійчук, О. Д. Рябоконт,
Н. С. Вітушко, Н. Г. Іванова, Т. Ф. Кошелєва, Є. А. Кулик

Р е ц е н з е н т и :

Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук, професор
Т. В. Новальська, д-р. іст. наук, професор

Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства :
[монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН Укра-
їни, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 220 с.

ISBN 978-966-02-7042-8

У монографії розглядаються соціальні інформаційні мережі, їх зміст, особливості розвитку в системі соціальних комунікацій сучасності. Досліджуються тенденції їх активізації в сучасній соціальній інформаційній системі, у розбудові вітчизняного комунікативного простору, соціальне й науково-освітнє значення, а також питання організації безпеки вітчизняного інформаційного простору в умовах стрімкого розвитку електронних інформаційних технологій, у тому числі й у контексті розвитку соцмереж.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкого загалу читачів, що цікавляться даною проблемою.

УДК 004.774:314/316

ББК Ч62 с51+Ф036

ISBN 978-966-02-7042-8

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. Особливості розвитку соціальних мереж в інформаційній системі постіндустріального суспільства	7
1.1. Особливості формування інформаційної системи сучасної України.	7
1.2. Соціальні мережі як засіб горизонтальних інформаційних обмінів у процесі становлення інформаційного суспільства	14
1.3. Функціональні особливості соціальних мереж.....	22
Розділ 2. Соціальні мережі в розбудові комунікативного простору сучасного суспільства.....	35
2.1. Інформаційні аспекти соціальної проблематики сучасного суспільства	35
2.2. Інформаційні чинники соціальних трансформацій	48
Розділ 3. Соціальні медіа як віртуальна соціальна лабораторія.....	69
3.1. Віртуальні соціальні мережі і громадянське суспільство в Україні.	69
3.2. Соціальні мережі як сфера захисту та реалізації індивідуальних і групових інтересів у сучасному суспільстві	75
3.3. Потенціал віртуальних соціальних мереж у формуванні економічного підґрунтя розвитку громадянського	82
3.4. Е-соцмережі як інструмент політичного тиску та контролю	87
Розділ 4. Мережеві технології у сфері науки і освіти як інноваційний чинник формування громадянського суспільства.....	110
4.1. Роль мережевих сервісів у формуванні горизонтальних зв'язків у системі обміну науковою інформацією	110

4.2. Проблема забезпечення вільного доступу до інформації в контексті розвитку мережевих технологій	135
4.3. Бібліотечні установи в забезпеченні інформаційного ресурсу соціальних комунікацій	146
Розділ 5. Світова практика цензури і фільтрації контенту в мережі Інтернет	165
Розділ 6. Мережеве спілкування як простір розвитку гуманітарної культури	195
Висновки	215

Передмова

Глобальна інформатизація як технологічна основа активізації глобальних процесів в усіх регіонах світу не лише забезпечує доступ усім категоріям членів сучасного суспільства до його інформаційних ресурсів, але й залучає їх також до активної участі в інформаційних обмінах, масового розвитку процесів інформаторення. Інформаційні можливості сучасності обумовлюють зростання соціальної активності членів суспільства. Ця активність виражається сьогодні в реалізації можливостей, що з'являються у зв'язку з розвитком інформатизації, у дедалі більшої кількості людей для самовираження, обміну соціальним досвідом, для вдосконалення соціальної структури суспільства, діяльності, спрямованої на особисте вдосконалення й прогресивний розвиток суспільства.

Характерною особливістю сучасності є та обставина, що до активної участі в інформаційних процесах у дуже стислі строки долучилися широкі маси членів суспільства, що в переважній більшості не мають відповідного рівня підготовки до участі в суспільно корисній інформаційній діяльності. Для значної частини учасників інформаційних обмінів самовираження в Інтернеті поки що є значущим як процес. І тому сьогодні інформаційний простір перевантажений випадковою, низькоякісною інформацією, що ускладнює використання суспільно значущих ресурсів. Однак останнім часом з розвитком інформаційних технологій, удосконаленням загальносуспільної системи соціальних інформаційних комунікацій в Україні ми спостерігаємо характерний також і для інших країн світу процес самоорганізації вітчизняного інформаційного простору, формування системи соціальних інформаційних мереж.

Розвиток цього виду спілкування, що є системою горизонтальних інформаційних обмінів між членами суспільства й об'єднаннями громадян співзмірного соціального виміру, сприяє об'єднанню громадян за інтересами і цим самим сприяє розвитку соціальної структури суспільства, у загальносуспільному масштабі – розвитку громадянського суспільства, загальносуспільної єдності, допомагає поширенню соціального досвіду, у тому числі й у сфері освоєння нових інформаційних технологій. Формування стабільних соціальних структур і найбільш ефективних способів капіталізації ресурсів обумовлено можливостями мережевих взаємодій: соціальний капітал визначається не так обсягом наявних ресурсів, як можливостями їх мобілізації в мережі і є особливим ресурсом, що впливає на динамічність і широту мережі, служить джерелом її розвитку та одночасно виробляється в ній.

На цій основі розвиваються можливості для розвитку нових форм спілкуван-

ня і нових форм суспільної організації, ускладнюється відповідно до нових викликів сучасності сама соціальна структура суспільства.

У зв'язку з розвитком потенціальних можливостей соцмереж у системі інформаційних обмінів нашого суспільства, що вже відзначається дослідниками, важливим є формування уявлень про ефективне використання цих мереж у системі сучасних інформаційних комунікацій для вирішення актуальних завдань суспільного розвитку. У зв'язку з цим у пропонованій монографії розглядаються функціональні характеристики сучасних соціальних мереж, їх значення в розбудові вітчизняного комунікативного простору, соціальне й науково-освітнє значення, а також проблеми організації безпеки вітчизняного інформаційного простору, у тому числі й у контексті розвитку мережевих інформаційних технологій.

Таким чином, розгляд проблем, пов'язаних з особливостями, змістом, тенденціями розвитку соціальних мереж як важливої складової інформаційних комунікацій сучасності, ув'язується фактично з проблемою розгляду всієї інформаційної системи сучасного суспільства і є важливим базовим елементом для з'ясування її сучасного потенціалу і, що найважливіше в наш динамічний час, уявлень про особливості її використання в інтересах інноваційного розвитку суспільства.

Розділ 1. Особливості розвитку соціальних мереж в інформаційній системі постіндустріального суспільства

1.1. Особливості формування інформаційної системи сучасної України

Відповідно до загальноцивілізаційної закономірності будь-яке суспільство протягом усього історичного періоду свого розвитку проявляє себе як соціальна система, що самореалізується. Формування всіх необхідних відносин у його соціальній сфері, її упорядкування, у цілому, є неминучим, до певного етапу розвитку спонтанним, стихійним процесом. Реалізація цього процесу відбувається на базі функціонування відповідної інформаційної системи, що формується під запити суспільства. На тому етапі розвитку суспільства, коли його життєздатність стикається з викликами, нейтралізація яких вимагає мобілізації всіх наявних у розпорядженні людей ресурсів, настає період необхідного осмислення соціальних процесів як цілісної системи і соціальних структур – як її складових. Результатом цього осмислення стає внесення відповідних системоутворювальних корективів до процесу еволюції. При цьому вдосконалюється розвиток соціальної структури, економічної, політичної, науково-технологічної, соціально-культурної, інших форм діяльності.

Еволюція суспільства набуває цілеспрямованості і зростаючої ефективності. Цей процес із різним ступенем інтенсивності в тій чи іншій мірі характерний для кожного історичного періоду розвитку суспільства. В Україні у 90-ті роки минулого століття він проявив себе на новому, якісно вищому рівні трансформації під впливом таких могутніх факторів як здобуття незалежності й розбудова суверенної держави. У цей же час бурхливий розвиток глобальних інформаційних процесів відразу поставив Україну перед необхідністю швидкого технологічного переозброєння, у тому числі й у сфері інформаційних технологій. Цей розвиток, у свою чергу, був наслідком об'єктивної потреби формування нових виробничих і всіх інших соціальних відносин у зв'язку із зростанням продуктивних сил до постіндустріального рівня їх розвитку [1]. Даний процес став можливим на базі створеної суспільством відповідної інформаційної бази та технологій її використання в суспільному поступі. При цьому вперше в нашій історії техніко-технологічний прогрес впроваджувався в глобальних масштабах з ініціативи країн-глобалізаторів та ТНК, оскільки відповідав утвердженню їх економічних, політичних та інших інтересів. При цьому створюються умови, за

яких «суттєвий прогрес і поширення інформаційних технологій, глобальний характер систем масової комунікації призводить до утворення глобального інформаційного простору, який змушує світову спільноту, кожна державу швидко орієнтуватися та адаптуватися в сучасному інформаційному середовищі» [2].

Зростаюча ефективність використання інформаційних надбань, інформаційної бази суспільства дедалі більшою мірою сприяє ефективності суспільного розвитку. Водночас нові можливості в керуванні наявними обсягами інформації дають можливість відбирати з наявних запасів інформації для використання найбільш ефективну, змістовну її частину – знання. Тому вже сьогодні перед людством вимальовуються нові перспективи для дальшого поступу – побудова суспільства, заснованого на знаннях (Knowledge society, К-суспільство). Сьогодні вже зрозуміло, що шлях до нього пролягає через розвиток постіндустріального, інформаційного етапу, через інтенсифікацію глобальних процесів і їх зростаючий вплив на розвиток соціальних структур суспільства.

Виклики сучасності обумовлюють необхідність затрат усіх видів ресурсів, творчої енергії кожного із суб'єктів сучасного історичного процесу. Водночас актуалізується потреба постійного вивчення, усвідомлення і продуктивного використання сучасних інформаційних технологій, удосконалення діяльності, спрямованої на ефективне використання інформаційних ресурсів.

Для України, враховуючи нинішній етап її розвитку, усі ці завдання є особливо складними й відповідальними, оскільки від їх реалізації залежатиме місце нашої держави в системі глобальних відносин нового, інформаційного етапу розвитку людства.

Оскільки процес розвитку інформаційних технологій є основою суспільного прогресу, інформаційна сфера діяльності суспільства набула особливого значення в його інноваційному поступі, питання розвитку цієї сфери потребують комплексного підходу в їх вирішенні. На користь цієї точки зору свідчить практика суспільної діяльності протягом останніх десятиріч. Нова суверенна українська держава з часу її створення демонструвала відданість західним демократичним цінностям, практично повну відкритість для їх впровадження в усіх сферах суспільного життя незалежно від ступеня готовності цих сфер до кардинальних змін, що відбуваються на базі використання нових інформаційних технологій.

Не маючи відповідних напрацювань на рівні інформаційних технологій, зокрема також і через те, що українська комп'ютеризація була невід'ємною складовою розвитку технологій союзної держави і мала відмінний від західного вектор розвитку, наше суспільство не могло (до того ж в умовах розвалу економіки) відстоювати протягом 90-х років минулого століття національні інтереси

та специфіку власного розвитку і в політичній, і економічній, і в інших сферах розвитку. У зв'язку з цим протягом тривалого часу спостерігався повний програв вітчизняних виробників у рекламній справі, що є важливим компонентом формування ринкових відносин, у використанні інформаційних технологій для просування економічних, політичних та інших інтересів. При цьому нерідко відбувалося «прищеплення» на український ґрунт неефективних в умовах України теорій і методик, що не сприяли вітчизняному розвитку. З розвитком технологій інформаційного суспільства вони знаходять більш вагоміше місце в оборонній сфері провідних країн, використовуються як важливий компонент у воєнних конфліктах, виконують самостійні завдання у війнах інформаційних [3], стали помітною складовою в організації протиправних дій, що іменуються кібертероризмом [4]. В умовах розвитку глобальної інформатизації, таким чином, набувають дедалі більшої актуальності проблеми інформаційної безпеки як важливої складової національної безпеки [5].

Практика демонструє, що ефективним методом вирішення вітчизняних проблем в інформаційній сфері є метод комплексного, планомірного розвитку інформаційної системи, орієнтованої на задоволення інтересів українського суспільства. Адже впровадження сучасних технологій в окремих галузях, як це вже відбувалося в минулому, призводить до нерівномірного розвитку в масштабах суспільства і створює при цьому цілий ряд додаткових проблем.

Під системою (гр. *systema* – утворення) розуміється в загальному контексті «значна кількість закономірно пов'язаних один з одним елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів тощо), що становлять певне цілісне утворення, єдність» [6]. На початковому етапі розвитку електронних інформаційних технологій, при домінуванні проблем забезпечення технічних аспектів вирішення проблем надійної передачі інформації в мережах, уявлення про інформаційну систему обмежувалося насамперед процесами безпосередньої обробки наявних у ній сигналів. У зв'язку з цим у «Словнику термінів з кібернетики» інформаційна система розглядається як «система оброблення даних засобами накопичення, зберігання, оброблення та їх пошуку і відображення» [7]. Мова, таким чином, іде про операції з наявним сигналом, не охоплюючи процес його створення й використання.

В умовах сучасної інформатизації, що характеризується створенням можливостей для інфотворчості для всіх категорій громадян, налагодженням зворотного зв'язку між виробниками інформації та користувачами, удосконаленням роботи центрів зберігання і організації використання наявних ресурсів, удосконаленням пошукових технологій у системах електронних ресурсів – усіх впроваджуваних заходів для підвищення ефективності використання інформації,

обмеження складових інформаційної системи лише складовими, пов'язаними з обробкою електросигналу, вже стає неоправданим. У цьому випадку більш вичерпним для розуміння даного поняття є застереження, зроблене в процесі філософського дослідження, у якому йдеться про те, що в сучасній науці під системами звичайно розуміють складні об'єкти, що характеризуються не лише множинністю, а й різнотипністю, різноякісністю створюючих їх елементів і зв'язків [8]. Суттєво уточнюється дане поняття зауваженням про єдність елементів системи як множини елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою, створюють певну цілісність, єдність [9]. Підкреслення цих характерних особливостей системи в застосуванні до характеристики даного явища в сучасній інформаційній сфері життя суспільства є важливим, оскільки дає змогу відобразити реалії сучасності, пов'язані з існуванням у цій сфері як традиційних, так і нових складових, пов'язаних з утвердженням нових електронних технологій.

При цьому мова йде про загальне уявлення про інформацію як таку. Стосовно інформації, що циркулює в суспільстві, використовується в керуванні суспільними процесами і являє собою знання, повідомлення, відомості про соціальну форму руху матерії та про всі інші її форми в тій мірі, у якій вони залучені в орбіту суспільного життя [10], тобто, є соціальною, на сьогодні це формування вже не видається достатнім. Адже воно не відображає на сьогодні дуже важливих соціальних характеристик, на які вказував академік В. Вернадський, стверджуючи, що інформація в процесі формування ноосфери виробляється, зберігається, передається, кодується і декодується, розмножується, відтворюється, **втілюється в матеріальні цінності і предмети культури** (Підкреслено авт.) [11]. До цього можна додати, що як би не називалася прийдешня соціально-економічна формація, практично всі дослідники сходяться в одному: провідну роль у ній буде відігравати інформація – і як базовий фактор продуктивних сил, і як ключова компонента процесів, що відбуваються в суспільстві [12].

Розширення доступу дедалі більшої кількості людей до інформаційних масивів загальносуспільного масштабу, особливо з впровадженням електронних технологій, прискорило процеси структуризації суспільства, розвиток і збільшення, урізноманітнення соціальних структур, заснованих на об'єднанні відповідних соціальних спільностей. При цьому, як зауважує Л. Юрженко, «характерною рисою соціальної спільності є те, що соціальні системи складаються саме на її базі. Соціальна спільність – це сукупність людей, яку характеризують умови їх життєдіяльності (економічна, соціально-статусна, рівень професійної підготовки й освіти, інтереси і потреби), загальні для даної групи взаємодіючих

індивідів (нації, класу, соціально-професійних груп, трудового колективу); приналежність до історично сформованих територіальних утворень (місто, село, регіон), приналежність групи взаємодіючих індивідів до тих або інших соціальних інститутів (сім'я, освіта, наука, політика, релігія)» [13].

З огляду на наведені аргументи, правомірним є розгляд інформаційної системи у форматі уявлень про систему соціальну, як цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їхні норми і зв'язки, соціальну спільність, для якої є характерними такі системоутворювальні якості, як мета, ієрархія, керування, а також – межі керованості [14].

Становлення нової соціальної структури, пов'язаної з якісно новим рівнем розвитку, відбувається на базі історичної закономірності, яка полягає в тому, що *суспільства організуються навколо процесів людської діяльності*, структурованих і історично детермінованих у відносинах виробництва, досвіду і влади [15]. І всі ці процеси базуються на відповідно структурованій інформаційній основі, що є основним елементом соціальної інформаційної системи. За своєю структурою ця система в основному відповідає напрямам необхідної для існування й розвитку суспільства діяльності. Це обумовлюється основною характерною рисою складових системи – соціальних структур, – що існують і розвиваються на базі певних форм людської діяльності. Оскільки будь-якій суспільно значущій діяльності передують творення її інформаційної основи, формування цієї основи завжди мало суттєве значення для розвитку суспільства. В інформаційному суспільстві, коли шляхи впливу даної інформаційної основи на практичну діяльність скорочуються до раніше незнаній дистанцій, коли виробництво нової інформації дедалі більше включається в процес розвитку продуктивних сил суспільства, соціальна інформаційна система набуває зростаючого значення в розвитку суспільства. Уся ж система в цілому не лише відповідає напряму загальносуспільної еволюції, але й дедалі більшою мірою впливає на визначення цього напряму.

Таким чином, якщо характеризувати інформаційну систему в умовах інформаційного суспільства, що розвивається, в умовах нинішнього етапу інформатизації, сучасного науково-технічного забезпечення інформаційних процесів, *під соціальною інформаційною системою можемо вважати організовану мережу соціальних структур, оснащену засобами для виробництва, комплектування, обробки та зберігання, організації безпеки значущої для даної системи інформації, що забезпечує ефективне використання наявних у розпорядженні суспільства інформаційних ресурсів, сприяє їх оновленню і розвитку, необхідному для суспільного прогресу.*

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі, що

поряд з позитивними аспектами своїх впливів на світову спільноту створили також можливості тотальної уніфікації, інші раніше невідомі проблеми для розвитку суверенних держав і націй, саме загальнонаціональна соціальна інформаційна система може стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації [16]. Ефективна робота цієї системи на загальнодержавному рівні може забезпечити як конструктивні інформаційні обміни України на міжнародній арені, так і розвиток національної інформаційної бази при мобілізації вітчизняних ресурсів і можливостей, що є важливою передумовою прогресу суспільства.

Відповідно до розвитку соціальної структури суспільства в ньому відбувається постійне вдосконалення відповідної структури інформаційної, що об'єднує членів суспільства, причетних до виробництва і організації використання наявних у суспільстві інформаційних ресурсів. Її основними елементами є соціальні складові, відповідні об'єднання спеціалістів чи окремі спеціалісти, що обслуговують, розвивають соціальні інформаційні бази різних рівнів розвитку і призначення в державних, національних інтересах, в інтересах громадян у розвитку демократичних процесів.

Склад соціальної інформаційної системи обумовлюється завданнями, які вона вирішує в інформаційній сфері сучасного суспільства. Ці завдання в нинішній перехідний період до розвитку всіх суспільних систем нового інформаційного суспільства відзначаються особливою багатогранністю, оскільки є формою реагування на проблеми з позицій використання функціонуючих традиційних технологій. Нові рішення відповідно до вимог часу спрямовуються на розвиток новітніх структурних компонентів цієї системи, орієнтованих на вирішення нових завдань, що постають перед суспільством. Ілюстрацією даного твердження може бути характеристика надзвичайно строкатої за видами ресурсів інформаційної основи сучасного українського суспільства [17].

Дуже важливим фактором розвитку інформаційної системи при цьому стає також масова інформатизація. У суті своїй це позитивне явище, що має в перспективі включити в суспільний розвиток додатковий творчий потенціал користувачів електронних інформаційних технологій. Однак на сьогодні, із забезпеченням доступу до інформації, до можливостей індивідуального її продукування широкого кола користувачів, інформаційний простір України наповнюється продуктами низькоякісного виробництва, що ускладнюють у своїй масі використання якісної, суспільно значущої інформації. Якраз загальнодержавна інформаційна система і є в даній ситуації важливим координуючим центром у використанні суспільно значущих ресурсів, як вітчизняного виробництва, так і зарубіжних. Вона має відігравати основну координуючу роль у виробництві не-

обхідної суспільству інформації, залученню потрібних для розвитку інформаційних ресурсів із глобального інформаційного простору, організації ефективного використання наявних у розпорядженні українського суспільства ресурсів в інтересах суспільного прогресу.

В умовах прискореного й всебічного посилення глобальних впливів, розвитку глобальної інформатизації успішний розвиток нації і держави обумовлюється ефективністю національної інформаційної системи, координатором якої має виступати Українська держава. Відповідні державні органи на основі діючої правової бази забезпечують розвиток ринків інформації, інформаційних послуг і технологій, мають сприяти розвитку інформаційної індустрії, забезпеченню просування вітчизняних інформаційних продуктів як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. З розвитком інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя зростає значення державних структур в організації національної інформаційної безпеки [18], у збереженні й розвитку суверенних інформаційних ресурсів [19], а також в організації національного протистояння в інформаційних війнах [20] та нейтралізації проявів комп'ютерного тероризму [21]. Це є завдання, що під силу можуть бути організовані лише на національному, загальнодержавному рівні.

Національна інформаційна система може успішно сприяти ліквідації паралелізму в організації виробництва потрібної суспільству інформації, у закупівлі зарубіжної, у вирішенні актуалізованої сучасною дійсністю проблеми концентрації національних інформаційних ресурсів у загальносуспільних інтересах, для їх ефективного використання.

Сучасний рівень розвитку інформаційних процесів, розвиток інформаційної структури суспільства сприяє вдосконаленню діяльності працівників цієї структури щодо якісного поліпшення інформаційних обмінів як у вертикальному (по лінії суспільство – нація – політична партія і т. ін.) вимірі, так і в горизонтальному (наприклад, у середовищі зростаючої кількості політичних партій, суб'єктів економічної діяльності тощо).

Вертикальний рівень обмінів в інформаційній структурі суспільства здійснюється за принципом взаємовідносин цілого і його частин: організацією інформаційного виробництва цілого, загальнодержавного, національного значення і роботою відповідних державних, у тому числі інформаційних структур на всіх рівнях соціальної системи аж до елементарних складових, продукування й забезпечення реалізації змісту нормативної інформації для розвитку інформаційних процесів, забезпечення використання напрацювань соціальних складових в інтересах соціальної спільності і забезпечення зворотного зв'язку в системі керування інформаційними процесами.

Горизонтальний рівень інформаційних обмінів відбувається при співробіт-

ництві соціальних структур одного рівня організації, що в конструктивному значенні співпрацюють в інтересах об'єднуючого цілого, можуть конкурувати в організації виробництва інформації, ефективності її використання, спільно вирішувати питання інформаційної безпеки, навігації в ресурсах та ін. Даний вид співробітництва здійснюється на базі рівноправних угод співробітництва, у тому числі й у сфері використання матеріально-технічних ресурсів, а також за участі як суб'єктів на інформаційних ринках. Прикладами цьому можуть бути міждержавні інформаційні обміни в інтересах розвитку самих держав у контексті загальносуспільного розвитку, міжпартійні інформаційні контакти, зростаюча інтенсивність різноманітних контактів у сфері бізнесу та ін.

Якісно новим явищем у системі горизонтальних інформаційних зв'язків став процес розвитку мережевих інформаційних технологій. Поява цих технологій обумовлена розвитком суспільної інформатизації, метою якої є забезпечення на базі електронних технологій доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів, можливостей продукування нової інформації. Ці можливості створили нову ситуацію в соціальній сфері суспільства, піднявши соціальне значення особи, створивши можливості для організації віртуальних (таких, що можуть або мають виявитись за певних умов [22]) соціальних утворень і їх зростаючий вплив на суспільне життя. Інформаційне середовище соціальних мереж з огляду на його зростаючу впливовість на свідомість користувачів поступово стає також об'єктом впливу громадських організацій, владних структур, бізнесу. Воно також стає об'єктом маніпулятивних технологій, негативних інформаційних впливів. З огляду на зростаючі перспективи значущості цих інформаційних технологій у суспільному житті, ці технології в рамках розвитку сучасної інформаційної системи заслуговують на ґрунтовне вивчення.

1.2. Соціальні мережі як засіб горизонтальних інформаційних обмінів у процесі становлення інформаційного суспільства

Глобальна інформатизація забезпечує доступ до інформаційних ресурсів, електронних інформаційних технологій і можливостей інфотворення широким масам користувачів. Вище вже йшлося про те, що потенціально це має забезпечувати реалізацію загальносуспільного інтересу, пов'язаного з розкриттям творчого потенціалу членів суспільства. Однак навіть при ліквідації фактора відстаней в інтернет-просторі реалізація цього потенціалу пов'язана з дотриманням певних умов:

- набуття виробниками суспільно значущої інформації кваліфікації в обраній тематиці, відповідної до вимог сьогодення;
- створення суспільних механізмів ефективного використання нової інфор-

мації в суспільних інтересах;

- вироблення для даного виду суспільної діяльності, як і для будь-якого іншого, відповідної нормативної бази;
- забезпечення виробників якісною вихідною інформацією для нового інформаторення та ін.

Оскільки техніко-технологічне забезпечення процесу суспільної інформатизації значно випередило розвиток усіх інших умов впровадження інформатизації, протягом останнього десятиліття ми маємо не достатньо з точки зору суспільних інтересів організоване в правовому аспекті входження в інформаційні процеси значних мас непідготовлених їх учасників. І якщо у вертикальній циркуляції нових інформаційних ресурсів наявні певні організаційні чинники, що забезпечуються інтересами соціальної структури суспільства, то в масі горизонтальних інформаційних зв'язків такі чинники проявляються на сьогодні мало відчутно.

Хоча горизонтальні інформаційні обміни в інтернет-просторі на сьогодні зовні можуть нагадувати розвиток мовного спілкування на зорі людської історії, однак розвиток нового механізму спілкування відбувається у відмінних від початків соціальної історії людей умовах. Якщо говорити в цілому, він спирається на наявний соціальний досвід, багатовікову практику спілкування. І ці соціальні напрацювання, очевидно, стануть корисними, коли проявляться нові, якісно вищі запити на механізми і завдання соціального спілкування інформаційного етапу розвитку людства, які сьогодні ще чітко не постали перед суспільством. Однак реалії сьогодення вимагають уже сьогодні використання горизонтальних рівнів спілкування в інтернет-просторі в інтересах суспільного розвитку.

Сьогодні активізація спілкування з допомогою електронних інформаційних технологій набула в суспільстві такої щільності й інтенсивності, що стало можливим формування технологічно організованих соціальних мереж. Їх епоха, як засвідчують дослідники, «розпочалась 1997-го, коли нью-йоркська компанія Sixdegrees.com показала людству небачений раніше сервіс, в основі якого були справжні імена користувачів» [23]. У 2007 р. американські дослідники сформулювали основні риси справжньої соцмережі, що зводяться до того, що користувачі можуть конструювати публічний або напівпублічний профіль, зазначивши список користувачів, з якими хочуть налагодити зв'язок та переглядати й передавати свій список контактів та списки інших користувачів системи [24].

Онлайн-проекти, що окреслюють схему стосунків між людьми, стали основою реалізації ідеї стосовно того, що всі люди можуть бути поєднані складною системою контактів, яка починається з ваших близьких друзів, тягнеться на наступний рівень – «друзів друзів» – і так аж до шостого рівня» [25].

Прагматичні американські підходи стосовно розвитку соціальних мереж базувалися виключно на задоволенні актуальних соціальних потреб. Серед цих потреб дедалі більше актуалізувалася потреба керування множиною контактів, що лавиноподібно зростала з розширенням кількості користувачів Інтернету. І тому інтернет-компанія Рlахo вперше в США на початку нового тисячоліття розробила сервіс *керування контактами*, що гармонійно ввійшов пізніше і до Facebook [26].

Цей сервіс набував додаткового значення проявом за термінологією американців своєї «вірусності» – коли один зареєстрований користувач міг привести за собою цілу мережу інших, що за вказаними ознаками в їх сукупності давало можливість з мережі діставати ідентифікаційну інформацію. У перспективі це стало важливим інструментом для самостійного визначення користувачем рівня достовірності пропонованої авторами інформації. Із зростанням обсягів обміну інформацією в мережі, обсягів продукованої електронної інформації в цілому ця особливість набувала дедалі більшого значення.

Реалізація ще одного важливого суспільного запиту в США була пов'язана зі сферою бізнесу. У 2003 р. була заснована LinkedIn – перша соціальна мережа для ділових людей. Розвиток технологій керування контактами привів до розробки технологій, при яких користувачі могли об'єднуватись у «племена» довкола спільного зацікавлення. Таким чином, компанія Tribe. net представила заявку на патент, у якій характеризується мережа, «що оперує базою даних, дає змогу створити особистий акаунт і запрошує інших реєструватися за допомогою електронних листів. Якщо інша людина приймає запрошення й підтверджує дружбу, сервіс створює двосторонній комунікаційний ланцюг» [27].

Сьогодні ці принципи покладені в основу більшості мереж. На нинішньому етапі свого розвитку вони часто мають кілька базових форм (або топологій): ланцюгові (лінійні) мережі, у яких члени пов'язані між собою в ряд, а комунікації відбуваються через найближчий вузол; зіркоподібні (колісні) мережі, у яких члени пов'язані з центральним вузлом і мають через нього проходити для комунікації одне з одним; загальноканалні (повністю взаємопов'язані чи повноматричні) мережі, у яких кожен член пов'язаний з усіма іншими і може здійснювати комунікацію безпосередньо з кожним вузлом [28].

З розвитком технологічних можливостей мереж і їх усвідомлення користувачами дана сфера горизонтальних інформаційних обмінів стала дедалі ширше використовуватись між одновимірними соціальними структурами суспільства: між науковими установами чи фірмами, між керівництвом населених пунктів, чи політичних партій і т. ін. Чимало сервісів Інтернету з набором телекомунікаційних зв'язків автоматично формують і використовують соціальні мережі,

створюючи при цьому новий вид автоматизованого сервісу – соціально-мережеві послуги (Social Networking Service)[29].

Під час свого розвитку соціальні мережі збагачуються новими можливостями для задоволення запитів користувачів. Можна погодитись із думкою Л. Смоли про те, що слушним видається аналіз причин нинішньої привабливості соціальних мереж, відзначеної російськими дослідниками. «Це:

- отримання інформації/підтримки від інших членів соціальної мережі;
- верифікація ідей через участь у соціальній взаємодії;
- соціальна вигода від контактів (причетність, самоідентифікація, соціальне ототожнення, соціальне сприйняття тощо);
- рекреація (відпочинок);
- основними категоріями соціальної мережі є: довіра, думка, вплив, репутація» [30].

Соціальні мережі зі зростаючою кількістю додатків до них стали сприятливим фактором для забезпечення відвідуваності сайтів, зворотного зв'язку з користувачем і, таким чином, важливою формою генерації нової суспільно значущої інформації. На цій основі сьогодні розвивається значна кількість веб-сервісів, що сьогодні прийнято називати «сервісами Web 2.0».

Постійно зростаюча популярність соціальних мереж обумовила підвищену увагу дослідників до їх сутності й суспільного значення, оскільки лише усталені поняття про суспільне явище дають можливість перейти від фіксації особливостей того чи іншого процесу в його стихійному розвитку до керування перспективами цього розвитку.

Поняття соціальних комунікацій проходить певні етапи свого розвитку, пов'язані з роллю цих технологій у сучасних інформаційних процесах. У 1968 р. перші уявлення про них відображалися через вже усталені поняття інтерактивних спільнот. Якими будуть онлайн-інтерактивні спільноти? – запитували в одній зі своїх публікацій американські інженери Дж. К. Р. Ліклайдер та Р. В. Тейлор. І відповідали: У більшості галузей вони складатимуться з географічно віддалених елементів, які часом скупчуються у невеликі масиви, а інколи працюють відокремлено. Це будуть спільноти, об'єднані не географією, а зацікавленнями [31]. З цією точкою зору солідаризується Л. Смола, зазначаючи, що «мережа – це група окремих суб'єктів, які мають спільні неформальні норми або цінності, що становить нову форму соціальної організації» [32].

В останньому визначенні фіксується важлива характерна особливість формування нової соціальної спільноти з учасників мереж, хоча ця особливість і потребує додаткового розгляду. Разом з тим, за визначенням автора, мережу становлять «окремі суб'єкти», що мають спільні цінності і таку ознаку можна

застосувати широко в будь-які історичні періоди розвитку людства.

Однак їх особливістю є те, що мережа – це «група окремих суб'єктів, які мають спільні неформальні норми або цінності», що становить нову форму соціальної організації. Далі по тексту зроблене зауваження про те, що ці суб'єкти «сприяють організації соціальних комунікацій та реалізації базових соціальних потреб» хоча й просуває певною мірою уявлення про сучасні соціальні мережі, проте не рятує ситуації через свою неконкретність.

Ближчим до відображення реалій сьогодення є уявлення про соціальну мережу як віртуальну мережу, що є засобом забезпечення сервісів, пов'язаних зі встановленням зв'язків між її користувачами, а також різними користувачами і відповідними їхнім інтересам ресурсами, встановленими на сайтах глобальної мережі» [33]. Це формулювання з більшою повнотою відображає учасників і механізми такого виду спілкування. Слід лише зазначити, у принципі соціальне спілкування відбувається між соціальними суб'єктами, тобто сучасними людьми. Встановлення зв'язків між користувачем і ресурсами є лише способом використання наявних інформаційних ресурсів. До того ж ідеалізація технічної інфраструктури, характерна для багатьох дослідників технології інформаційних процесів, обумовила в подальших розмірковуваннях автора фактичну нейтралізацію цього формулювання, оскільки він доходить висновку, що мова, у цілому, іде про веб-сайти з можливістю надати якусь інформацію про себе (школу, інститут, дату народження та ін.), за якою вас зможуть знайти інші учасники мережі [34].

Поряд з уже виявленими й використовуваними при з'ясуванні змісту поняття соціальних комунікацій характерних особливостей цього механізму спілкування в поле зору дослідників потрапляють також інші характерні риси. Заслуговує на увагу при цьому думка про те, що в мережах атрибути окремих акторів менш важливі, ніж відносини і зв'язки з іншими акторами в мережі. Цей підхід виявився корисним при поясненні багатьох реальних явищ, однак залишає менше простору для індивідуальних дій, можливостей індивідів впливати на свою удачу, оскільки багато-що залежить від структури їх мережі [35].

Ця точка зору і подібні в інших публікаціях доводять, що ейфорію стосовно глибокої демократичності соцмереж на етапі їх становлення поступово витісняють реальні уявлення стосовно їх керованості за новими, що відповідають нинішньому рівню розвитку інформаційних технологій, принципами.

На даному етапі розвитку соцмереж, очевидно, їх можна розглядати як *технологічні комплекси організації і керування обмінами електронною інформацією між суб'єктами соціальних відносин, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, об'єднаних спільними*

інтересами, інформаційними потребами та навиками спілкування.

Таке формулювання дає уявлення про соціальні мережі як:

- організовані і керовані інструменти спілкування на основі використання електронних інформаційних технологій (Інтернету);
- мережі соціального спілкування саме одновимірних за характеристиками суб'єктів, тобто, спілкування на горизонтальних рівнях організації;
- інформаційні технологічні комплекси, що об'єднують абонентів зі спільними інтересами і потребами та відповідною технічною підготовкою, що на сьогодні вже розширює учасників інформаційних обмінів.

Це визначення дає можливість для подальшого уточнення з розвитком організаційно-технологічної еволюції соціальних мереж. З позиції сьогодення розвиток мереж обіцяє нові якісні трансформації. Спеціалісти прогнозують, що процес розвитку соцмереж трансформується в нові проекти – нішеві, створені під запити окремих груп користувачів та їхні специфічні потреби (www.trainings.ru). У соціальні мережі вбудовуються технології комунікації, наприклад, у великій соціальній мережі MySpace вже є можливість здійснювати дзвінки по Skype; у ній також зростає кількість додатків [36]. Крім технологізації можна говорити про виникнення мереж нового типу – e-mail мереж, що активно відпрацьовуються нині такими гігантами Інтернету як Google и Yahoo! Соціальні мережі на сьогодні вже стають конкурентами ЗМІ, і, за деякими даними, найбільші західні ЗМІ відпрацьовують технології об'єднання професійних онлайн-видань і соцмереж [37].

Протягом останніх років набуває розвитку цільове призначення мереж з використанням специфічних маніпулятивних технологій. У принципі ці технології можуть бути використані в будь-якій сфері суспільного життя. Для прикладу можна розглянути можливості застосування їх в торгівлі. З допомогою соціальних мереж стало можливим використовувати нові способи просування товарів та ідей. Для цього спеціальні люди реєструються в групах і співтовариствах, завойовують там авторитет та поступово просувають свої ідеї серед членів груп. Якраз від них залежить, чи буде нова марка товару популярна в масах [38]. Крім того, робота в соціальних мережах дає можливість:

- створити власний канал обміну інформацією з аудиторією;
- організувати прямі продажі;
- підвищити відомість бренда;
- краще взнати свою аудиторію [39].

Дослідники зауважують, що соціальні мережі сьогодні створили умови для формування нової світової тенденції побудови взаємовідносин з партнерами, колегами, користувачами.

Уже сьогодні згідно з опитуванням, проведеним консалтинговою фірмою Hallvarsson & Hallvarsson (Швеція) серед 700 компаній з 21 європейської країни, 81 % опитаних розвиває корпоративні соціальні мережі, вважаючи їх чудовим інструментом для створення лояльності серед співробітників, маркетингових комунікацій з користувачами, формування іміджу, вивчення динаміки попиту, а також поширення інформації про себе [40].

Можливості технологій соціальних мереж вносять нові корективи і в уявлення про інформаційну безпеку. Особисті дані користувачів, що перебувають у загальному доступі, можуть бути використані без дозволу в рекламних цілях, з вини мережі може бути здійснено витік платіжних даних. Серйозні неприємності для користувача можуть бути пов'язані із зломом акаунта і використання всієї інформації для шкоди йому, у тому числі з метою політичного чи економічного шпигунства, дискредитації та інших дій з метою помсти. Дуже неприємною річчю є так званий фішинг, вірус, що непомітно для користувача краде його логін і пароль, а потім використовує їх для автоматичної розсилки спаму від імені користувача по всьому списку його контактів [41].

Фахівці зауважують, що соціальні мережі, які активно розширюються, стають каналом для надання суб'єктом впливу потрібної йому інформації. При цьому він має можливість формувати чітку диференціацію об'єктів впливу та охоплення масштабних аудиторій, зменшувати здатності об'єкта впливу блокувати інформацію, організувати протидію в інформаційній сфері не тільки проти визнаних ворогів, а й проти задекларованих партнерів як на міждержавному рівні (напр., союзники по коаліції чи блоку), так і у політичній чи бізнесовій площині (політичні блоки, бізнес-асоціації тощо) [42].

Серед великого різноманіття способів інформаційних впливів, які реалізуються в інформаційно-телекомунікаційних системах або через них, можна виділити такі: поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливів здійснюється у формі: розсилки e-mail (електронних листів); організації новинних груп; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їх відвідувачів (чати, онлайн-голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах: у блогах, соціальних мережах [43].

Варто також зауважити, що діяльність сучасних кіберзлочинців стала також дуже серйозним бізнесом: вони залучають зовнішніх співробітників (аутсорсерів) – талановитих програмістів, створюють програмні продукти і пропонують платні послуги, отримують прибутки. Соціальні мережі, на думку фахівців, перебувають серед найбільш уразливих для атак злочинців поряд з інтернет-платежами, інтернет-банкінгом; віддаленими сховищами даних і програмних застосувань; онлайн-іграми; онлайн-біржовими агенціями; сайтами

за технологіями Web 2.0. [44]

І, нарешті, соціальні мережі, незважаючи на те що в практику спілкування ввійшли лише протягом останніх 5–7 років, стали вже важливим інструментом активізації горизонтального спілкування як основи для організації соціальних протестів, як таких, що сприяють удосконаленню суспільної організації, так і тих, що в силу емоційного впливу і некритичного ставлення до реального життя за межами комп'ютерних спільнот, проявляються у вигляді деструктивних виступів, використовуються внутрішніми й зарубіжними кукловодами для вирішення цілей, не пов'язаних з національним прогресом.

За даними спеціалістів і признаннями офіційних учасників подій, якраз Twitter і Facebook відіграли основну роль у соціальних збуреннях, названих іще «революціями» в більшості країн арабського світу [45], а по-іншому – технологіями керованого, як про це надіються автори «революцій», а насправді некерованого хаосу.

Таким чином, з філософської точки зору технології соціальних мереж є практичною реалізацією потреб нового інформаційного суспільства в механізмах інформаційного забезпечення його структур, що створюються протягом останнього десятиріччя [46]. На сьогодні в їх використанні з'явилися певні характерні особливості, що відрізняють їх від функціонально близьких традиційних ЗМІ:

Традиційні ЗМІ

1. Мають певні формальні зобов'язання перед користувачами з точки зору забезпечення достовірності поданого матеріалу.

2. Наслідують традиції подачі інформації, відпрацьовані протягом історичного періоду розвитку даних ЗМІ, поступово вводячи інноваційні елементи, пов'язані з розвитком інформаційних технологій.

3. У своїй діяльності спираються на загальносуспільну інформаційну базу, суверенні інформаційні ресурси, напрацьовані попередніми поколіннями, як на основу, орієнтири, для введення в обіг нової суспільно значущої інформації.

4. Їх розвиток обумовлений розвитком традиційної соціальної структури суспільства, оновлення пов'язане зі зростаючими запитами в інформаційному забезпеченні цих структур і окремих їхніх членів, з якісними змінами в цих запитах.

5. Здійснює вагомий внесок у мобілізацію членів суспільства на його розвиток за традиційною схемою опори на традиційні інформаційні напрацювання, інформаційне забезпечення еволюційних процесів сьогодення, інформаційні напрацювання для забезпечення вирішення завдань подальшого розвитку.

Мережеві ресурси

1. В організаторів мереж відсутні формальні зобов'язання перед користувачами за достовірність інформації. Достовірність інформації повністю залежить від авторів – учасників даних інформаційних обмінів.

2. Проходять процес становлення на основі розвитку електронних інформаційних технологій, якісно нового етапу в розвитку соціальних інформаційних обмінів, не мають прямої історичної традиції і використовують традиційні принципи інформаційного забезпечення опосередковано.

3. Інформаційні обміни базуються на знаннях, що перебувають у суспільному обігу в даний час, викликають зацікавленість сучасників, якісний рівень ресурсів визначається інтелектуальним рівнем та компетентністю учасників спілкування.

4. Розвиток пов'язаний із трансформаційними процесами в структурі ІТ-співтовариств, процесу їх інтеграції в соціальну структуру сучасного суспільства, відстоювання в цій структурі самостійної ніші і в інформаційному суспільстві здійснюється на основі розвитку електронної техніко-технологічної бази.

5. Здійснення інформаційних обмінів на базі актуальних ресурсів сьогодення для вирішення проблем віртуальних співтовариств.

Слід зазначити, що наведені характерні особливості мережевих форм спілкування є характерними для нинішнього етапу соціальних відносин у суспільстві, рівня інформаційних технологій та грамотності у сфері інформаційних технологій сучасних учасників інформаційних обмінів. З подальшим розвитком інформатизації українського суспільства і, відповідно, зростаючим рівнем володіння інформаційними технологіями членами суспільства можна прогнозувати зростаюче соціальне значення учасників обмінів у мережах і уточнення характерних особливостей соціальних мереж.

1.3. Функціональні особливості соціальних мереж

Соціальні мережі поступово і в нашій країні стають інструментом перетворення суспільства, поширення наукового і технічного знання, формування колективів та громадських рухів, використовуються для спілкування, маркетингових досліджень і просування продукції та послуг.

На відміну від існуючих уже традиційно соціальних груп, об'єднаних професійними інтересами, скажімо, учених, інженерів, лікарів, соціальна спільнота, що діє в інтернет-середовищі, на сьогодні є значно мобільнішою в реагуванні на навколишню дійсність, практично некерованою ззовні, з яскраво вираженою можливістю добровільної участі в її діях і можливістю стихійного розпаду в

разі зниження або втрати інтересу її членів до взаємних інформаційних обмінів.

Для того, щоб соціальні мережі зайняли своє місце в науково-технічній та громадській сфері вони проходять шлях від нинішнього початкового стану розвитку до становлення як важливого й потрібного інструменту соціальної комунікації постіндустріального інформаційного суспільства. Прогнозований шлях їхнього розвитку відповідає загальноцивілізаційній тенденції – розвитку мереж спілкування відповідно до суспільних потреб, удосконалення особистісних і ділових контактів, удосконалення суспільно необхідної системи мереж, у тому числі пов'язаних з підтримкою соціально-орієнтованих проектів [47, с. 12].

Слід зазначити, що та обставина, що протягом останніх років кількість інтернет-користувачів, учасників спілкування в соцмережах, за останні шість-сім років швидко зростає, ця тенденція викликає посилений інтерес керівництва політичних рухів та політтехнологів. Для політичної сфери це означає необхідність вироблення ефективних засобів впливу на багатомільйонне, масове середовище, що соціологічно збігається з офлайновою більшістю. Ступінь соціальної та політичної активності цього середовища зростає з кожною появою нової онлайн-соцмережі.

У цілому ж, можна зауважити на характерну особливість сучасності: онлайн-соцмережі, удосконалюючи горизонтальні зв'язки, дедалі більш відчутно впливають на систему вертикальних інформаційних зв'язків, що є характерною ознакою розвитку громадянського суспільства. Вони вдосконалюють зв'язки між соціальними групами і в середині цих груп – між їхніми членами, породжують можливості активного громадського впливу за порушення у сфері бізнесу й політики, знижують рівень невизначеності в бізнесі і політиці, підвищують якість інформаційного обслуговування та інтенсивність інформаційних обмінів. За допомогою горизонтальних соцмереж ефективніше представляються інтереси не тільки соціальних груп, а й цілих соціальних пластів – роботодавців, найманих працівників, споживачів та ін. Створюються умови для прозорості економічних процесів та прийняття управлінських рішень. Підвищується ефективність управління організації і процесами будь-якого рівня за рахунок взаємного контролю всіх учасників суспільного життя.

Соціальні мережі, і онлайн-і, і офлайн-і, стають ефективним інструментом піару, іміджмейкерства і просування товарів і послуг на ринок, уже запустили свої платіжні системи «ВКонтакте», Facebook, LiveJournal.

У контексті розвитку технологій соціальних мереж актуалізується питання про визначення їхніх функцій, що, у свою чергу, має сприяти уявленню про місце цих механізмів суспільного інформування в загальносуспільному процесі.

Як і в усіх інших складових сучасного інформаційного процесу в них провідними функціями є інформаційна, інформаційно-аналітична, як функція в розвитку, що відображає сучасні процеси обробки, синтезу інформаційних ресурсів. Однак у соцмережах на сьогодні вже відчутно проявляються характерні особливості відображення цих функцій, специфічні саме для даного способу інформаційних обмінів.

1. Комунікативна складова.

Вона відображає специфіку інформаційних обмінів у формі спілкування, з відповідною стилістикою використовуваного інформаційного ресурсу, з урахуванням напрямів комунікативної мотивації – спілкування зі знайомими й розширення кола спілкування за мотивацією.

Люди, що спілкуються, з'являються один перед одним не тільки у відчутному вигляді, а й у формі віртуальних образів, вражень, сформованих під впливом слів, жестів і міміки незалежно від того, яке це спілкування – безпосереднє або опосередковане технічними пристроями [48, с. 116].

У контексті опосередкованого соціальними ресурсами спілкування, фактор віртуальності в комунікації проявляє себе більш рельєфно. Відсутність візуального контакту активізує здібності людей, що спілкуються, за віртуальним конструюванням співрозмовника.

Користувачі наділяють один одного властивостями і характеристиками, що викликаються параметрами опосередкованого спілкування. Тим часом аналіз тенденцій розвитку віртуальних характеристик комунікації в їх зв'язку з різними телекомунікаційними засобами показує збільшення віртуальних аспектів у процесі встановлення й підтримання зв'язку у разі зменшення безпосереднього візуального та аудіального контакту.

2. Складова самопрезентації – самовираження.

Певною мірою цю складову можна ув'язати з відомою «пірамідою Маслоу», згідно з якою саме самовираження є вищою потребою людини, випереджаючи навіть визнання й спілкування [49, с. 117]. Мережеві ресурси стали затишним особистим простором, де кожен може знайти технічну й соціальну бази для створення свого віртуального «Я». При цьому кожен користувач отримує можливість не тільки спілкуватися і творити, а й ділитися плодами своєї творчості з багатомільйонною аудиторією того чи іншого соціального ресурсу.

В інтернет-щоденнику учасник може записувати свої думки не тільки в реальному часі, а й встановити довільну дату. Користувач може висловитися на будь-яку тему, що його цікавить, наприклад, написати рецепт кулінарної страви зараз, а потім – обговорити висловлювання відомого політика чи існуючої політичної обстановки.

Основними читачами користувача, що веде щоденник, будуть друзі або ті, хто додав його до стрічки своїх подій. Однак для простого користувача і відомої особистості це охоплення не є рівнозначним. Простому користувачеві (невідомому авторові) важко привернути увагу до своєї персони і до своїх записів. У результаті дуже великий відсоток користувачів після декількох заходів втрачає до тієї чи іншої теми в мережі інтерес. Для прикладу, кожен третій зареєстрований учасник (блог живого журналу) вже через місяць припиняє ведення щоденника або «заморожує» його зовсім [50, с. 117]. Однак крім загальнодоступних блогів існує клас нішевих блогів і професійних форумів, що об'єднують людей з певними (вузькими) інтересами і призначених для публікації та обговорення творів автора (прози, віршів, фотографій, малюнків).

Слід зауважити, що на сьогодні ми маємо в соціальних мережах недосконалі можливості для самовираження учасників. Ця ситуація є, фактично, стартовою. З розвитком інформаційного суспільства можливості в мережах для самовиявлення зростатимуть. Більше того, суспільна потреба для мобілізації творчого потенціалу членів суспільства задля його інтересу буде зростати, створюючи спеціальні умови для стимулювання процесу самовиявлення творчих особистостей.

3. Розважальна складова.

Багато користувачів розглядають ведення своїх сторінок, читання чужих тим і дискусії в коментарях як розважальний процес, особливо якщо вони за деякими причинами обмежені в інших засобах розваги, крім Інтернету, і мають досить багато вільного часу. Наприклад, молоді матері і домогосподарки становлять помітну частину співтовариства блогів і професійно-тематичних форумів: їм завжди є про що написати на сторінці свого блогу, у них багато питань, які вони із захопленням обговорюють, і порад, якими вони діляться на форумі.

Таким чином, механізм спільноти користувачів дає змогу вести спілкування в зручному для кожного режимі і з тією інтенсивністю, яка йому потрібна (або яку він може собі дозволити). Слід зазначити, що на сьогодні вже розвинулася ціла індустрія виробництва розважальної інформації, ігор, сформувався і розвивається широкий ринок реалізації таких продуктів. Формуються мережеві співтовариства на базі ігрових інтересів. З'являються факти використання ігрових продуктів у політичних проектах і т. ін.

4. Складова соціалізації.

Соціальні мережі дають можливість підтримувати соціальні зв'язки, що урвалися в реальному житті, розширювати можливості цікавих знайомств.

Люди за допомогою мереж будують дружні відносини, не відчуваючи при цьому ніяких меж і перешкод. Наприклад, у блогерів є традиція підтримувати

зв'язок з іншими блогерами, яких вони знають [51, с. 118].

Можна говорити про більшу соціальну автономію користувача в мережі, ніж у реальному житті. Однак поряд із цим мережа дає можливість акумуляції індивідуального досвіду використання інформаційних ресурсів сьогодні в інтересах їх ефективного використання, що особливо важливо в нинішній період становлення суспільної інформатизації.

5. Складова «записної книжки».

Як і традиційний паперовий щоденник, блог, соціальні мережі, крім стандартних функцій, можуть усвідомлюватися і як такі, що виконують функцію зберігання, місця для записів особистого характеру, які можуть стати в нагоді в майбутньому, стати відмінним способом упорядкування особистісної інформації, що має значення для розвитку конкретної особи, її самовдосконалення. Такі бази індивідуальної інформації в процесі розвитку сучасного суспільства матимуть зростаюче значення.

Ця складова пов'язана з тим, що соціальні ресурси надають можливість учасникам створити образ іншого «Я», до якого прагне автор [52, с. 118]. Публічність персональної бази змушує користувачів навчатися серйозно ставитися до її наповнення, а також змушує грамотно структурувати свої думки, ставлення до нових інформаційних масивів, допомагає їм краще зрозуміти пережиті події. Фактичне створення свого віртуального «Я», підміна першотвору репродукцією за допомогою того чи іншого засобу – наслідок соціальних запитів суспільства.

7. Складова психологічної розрядки.

Ця складова особливо активно проявляється в наш час. Зростаючий темп суспільного життя, незадоволення якимись подіями або обставинами обумовлює бажання виплеснути свої емоції, викласти наболіле, поділитися проблемами. У даному випадку йдеться про зростаючу соціалізацію сучасних людей, що отримали у своє розпорядження можливості для широкого спілкування в мережі. Нова форма соціалізації є новою, і її реалізація на сьогодні має як позитивний, так і негативний потенціал.

Таким чином, у результаті порівняння видів соціальних мереж можна зазначити, що кожен засіб виграє за певними критеріями. Виділити якийсь один вид мереж важко, оскільки кожен має як плюси, так і мінуси. Форум, як і сайт, розвивається і живе силами групи відвідувачів, до нього причетних. Вони пишуть повідомлення на цікаві теми, деякі отримують спеціальні звання і навіть стають модераторами, але це все одно не їхній форум, не їхній розділ і не їхня тема.

У блогах і соціальних мережах у автора є своя власна сторінка, де він отримує повну свободу для реалізації своїх можливостей.

У сучасному суспільстві мережу можна створити на основі будь-якого ін-

струменту соціальної дії, здатного мати форму повідомлення та інформаційного потоку. Теорія груп інтересів повинна враховувати, що інтереси відтепер легко артикулюються за допомогою інформаційних каналів. Ідеологія, релігія, творчість, освіта – усі сфери, які обслуговують культуру, змушені змінювати формати поширення, переходячи від статичних книжкових форм комунікації до мобільних інформаційно-комунікаційних форм [53, с. 119].

Огляд функцій соціальних інтернет-мереж дає змогу побачити їх безпосередній вплив на процеси демократизації та побудови громадянського суспільства в посткомуністичних суспільствах та країнах, що розвиваються.

Соціальні інтернет-мережі можуть належати до одного з інститутів громадянського суспільства, а саме – до незалежних засобів масової інформації, що обслуговують громадські інтереси та потреби, формують громадську думку. Своє місце вони можуть мати серед вертикального виміру громадянського суспільства, до якого належать:

- політичні права громадян;
- політичні партії та рухи;
- органи місцевого самоврядування;
- незалежні засоби масової інформації.

У цьому розумінні роль соціальних інтернет-мереж може проявлятися у таких аспектах:

- соціальні інтернет-мережі, вибудовуючи горизонтальні зв'язки, можуть поступово обмежувати панування вертикальних мереж (фінансово-промислових груп і владних кіл);
- соціальні інтернет-мережі мають здатність налагоджувати зв'язки між соціальними групами;
- у соціальних інтернет-мережах забезпечується необхідна на сьогодні швидкість обміну інформацією;
- соціальні інтернет-мережі сприяють налагодженню зворотного зв'язку і відтак більш оперативному реагуванню управлінської сфери на запити громадян;
- соціальні інтернет-мережі створюють умови для прозоріших економічних та політичних процесів;
- за допомогою соціальних інтернет-мереж може здійснюватися представництво інтересів не тільки соціальних груп, а й цілих соціальних верств населення – роботодавців, найманих працівників, споживачів тощо перед органами влади та місцевого самоврядування [54].

Отже, соціальні інтернет-мережі в розвинутих демократичних країнах справді перетворюються із супутніх чинників формування громадянських сус-

пільств на їхню важливу складову і один із соціальних інститутів.

У країнах же, що розвиваються і прагнуть перетворитися із «закритих» на «відкриті» (за термінологією К. Поппера), соціальні інтернет-мережі здатні суттєво прискорити процес формування в них громадянського суспільства найперше через протестні практики населення. У такого типу країнах (до яких належить і Україна) громадянське суспільство зароджується в боротьбі за відновлення своїх інтересів перед авторитарними чи тоталітарними режимами.

Згідно з поглядами В. Степаненка, однією з проблем формування громадянського суспільства в Україні є традиційно авторитарний спосіб функціонування владних структур та відсутність довіри до інститутів влади в суспільстві. Також автор зазначає, що проблемами для становлення громадянського суспільства є посткомуністична традиція скепсису стосовно будь-яких організацій, традиційний режим закритості влади, низький рівень громадської залученості до прийняття політичних рішень, корупція, низький рівень довіри до ЗМІ та політично-адміністративної сфери.

Звідси можливості соціальних інтернет-мереж можуть бути застосовані для відновлення чи формування довіри, висунення вимог прозорості дій органів влади та урахування потреб різних соціальних груп у процесі формування й прийняття політичних рішень і, головне, для широкого ознайомлення громадськості з проявами корупції та протидії зловживанням на всіх рівнях.

Охарактеризувати основні причини впливу соціальних інтернет-мереж на протестні практики можна такими чинниками:

- швидкість та мобільність організацій протестів через такого типу соціальні мережі;
- плюралізм думок та відсутність цензури у більшості держав;
- можливість спілкування та обміну інформацією в реальному часі численних груп населення;
- обмін інформацією та повідомленнями різного типу.

Отже, протестні практики можуть мати свою роль у формуванні повноцінного громадянського суспільства. Це може проявлятися передусім у трьох аспектах:

- протестні практики є проявом контролю дій влади громадами;
- соціальні протести презентують громадську позицію певних соціальних груп населення.

Прямим наслідком вищезначених процесів є поява нового виду громадського діяча – лідера соціальної спільноти. Потенційно ним може стати буквально кожен користувач Інтернет, який має власні суспільно корисні ідеї, володіє достовірною інформацією та вміє логічно викладати свої думки і готовий брати

активну участь в їх обговоренні та реалізації задумів.

Позитивними моментами діяльності нових спільнот є те, що:

- вони дають змогу громадянам ефективно реалізувати своє право на участь в управлінні державними справами (ст. 38 Конституції України);
- здатні формувати громадянську позицію з тих чи інших суспільно значущих питань;
- можуть оперативно реагувати на зміну політико-правових умов;
- самі собою не потребують фінансової підтримки;
- існують без утворення власної адміністративної вертикалі.

На жаль, частково переваги обертаються для таких спільнот недоліками.

Передусім треба вказати на відсутність самостійного правового статусу, оскільки зазвичай такі спільноти діють самостійно та без створення відповідного об'єднання громадян (юридичної особи). Так фактично ця формація позбавлена цілого спектра важливих та потрібних прав, завдяки яким змогла б повніше впливати на політико-правові процеси в державі. Другим значним недоліком вважаємо відносно нестабільність таких утворень, оскільки навіть спільнота з найкращими ідеями ризикує зникнути дуже швидко після втрати інтересу ключових учасників (чи навіть їх частини), хоча більшість із них навряд чи приречена на раптове зникнення, оскільки найчастіше предметом суспільного інтересу груп у соціальних мережах стають проблеми реалізації гарантій соціального захисту громадян, протидії корупції, захисту історичної спадщини, сфери охорони здоров'я, моніторингу стану довкілля тощо.

Отже, із проникненням новітніх телекомунікаційних засобів у наше життя постають нові виклики перед суспільством, особою та державою, які вже сьогодні потребують як перегляду сутності зв'язків між собою, так і активних дій щодо їх налагодження з урахуванням сучасних технологічних засобів.

Бажаємо ми того, чи ні, але повинні визнати, що живемо в час докорінного переосмислення політико-правової ролі суспільства в сучасній державі. Ми є свідками трансформації парадигми держави, оскільки діючі системи управління різко втрачають свою ефективність. Відтак, зміни є не так еволюційними, як революційними.

На наших очах громадянське суспільство переростає в інформаційне, а це потребує, по-перше, чіткого осмислення державою необхідних змін, по-друге, своєчасної реакції та активних дій для створення правового поля, у якому (в перспективі) зацікавлені всі – і суспільство, і особа, і держава.

Соціальні мережі допомагають інформаційному суспільству в Україні структуруватися не лише за допомогою політичних партій та інших громадських організацій, а й на основі (поки що) неформальних об'єднань у всесвітній ме-

режі [55].

Це дає змогу громадянам по-справжньому ефективно брати участь у політичному житті Української держави. Поява й розвиток соціальних ресурсів Інтернету значною мірою сприяло появі нової субкультури інтернет-спільноти і змінам в інформаційній культурі і у сфері суспільних відносин. Під їх впливом відбуваються видозміни в структурі диференціації суспільства на соціальні класи, більш інтенсивними стають процеси соціальної мобільності, що сприяє становленню та зміцненню відкритого суспільства в Україні.

Список використаних джерел до розділу 1

1. *Иноземцев В. Л.* Постиндустриальное общество как теоретическая конструкция и формирующаяся реальность // Социально-экономические проблемы информационного общества / под ред. Л. Г. Мельника. – Сумы : ИТД «Универсальная книга». – 2005. – С. 120–148; Там же: *Мельник Л. Г.* Предпосылки формирования информационного общества. – С. 60–87.

2. *Додонов О. Г.* Інформаційна політика в Україні: стратегія розвитку / О. Г. Додонов, О. В. Литвиненко, В. В. Жигалюк [та ін.] // Стратегії розвитку України: теорія і практика / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – С. 613.

3. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 58; *Макаренко Є. А.* Міжнародні інформаційні відносини : монографія / Є. А. Макаренко. – К. : Наша культура і наука, 2002.

4. *Бутузов В. М.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010.

5. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102; Доктрина інформаційної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 8 липня 2009 року № 514/2009 [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/stateauthority/authorofstate/prezidlist/prezidentadmin>. – Назва з екрана.

6. Словник іншомовних слів: 23 тис. слів та термінологічних сполучень / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.] (Б-ка держслужбовця. Держ. мова і діловодство). – К. : Довіра, 2000. – С. 840.

7. Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. О. В. Копана, Є. Д. Скулиша. – К. : ВБ «Аванпост – Прим.» – 2012 – С. 70.

8. Краткий словарь по философии / под общ. ред. И. В. Блауберга, И. К. Пантина. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1982. – С. 304.
9. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 4-е изд. – М. : Сов. Энциклопедия, 1986. – С. 1215.
10. *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом / *В. Г. Афанасьев.* – М. : Политиздат, 1975. – С. 39. Див. також Урсул А. Д. Під соціальною інформацією можна розуміти як відображення в суспільній свідомості об'єктивної реальності, так і процеси відображення різноманітності, що проходять в суспільному бутті, незалежно від свідомості. (Информация. Методологические аспекты. – М. : Наука, 1971. – С. 201); Панцхава І. Д. і Бичков Б. Б. Соціальну інформацію правомірно визначити як суспільно значимий, зміст усіх зв'язків і відносин людини з навколишнім світом (Цит. по: Суханов А. И. Информация и человек. – С. 40).
11. *Вернадский В. И.* Биосфера / *В. И. Вернадский.* – М. : Мысль, 1967. – С. 356.
12. *Мельник Л. Г.* На пороге информационного общества / *Л. Г. Мельник* // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 11.
13. *Юрженко Л. В.* Соціальна структура суспільства : навч. посіб. для студ. гуманіт. ф-тів вищ. навч. закл. / *Л. В. Юрженко* / Акад. праці і соц. відносин, Каф. профспілок України. – К. : Акад. праці і соц. відносин, 2005. – С. 49.
14. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д. М. Гвишиани, Н. И. Лапина ; сост. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова. – Политиздат, 1989. – С. 304–305.
15. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / *М. Кастельс.* – М. : ГУ Высш. шк. экономики, 2000. – С.37.
16. *Струтинська О. В.* Інформаційні системи та мережеві технології / *О. В. Струтинська* ; за наук. ред. *М. І. Жалдака.* – К. : Університет «Україна», 2008. – С. 25–26.
17. Ресурсна база вітчизняного інформаційного простору // Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С.7–30.
18. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 9 січ. 2007 р. № 537-V // Відом. Верховної Ради України. – 2007. – № 12.
19. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011.

20. Полтораков О. «Парадигмальні війни» та їхній вплив на конфліктогенний потенціал простору СНД / О. Полтораков // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К. : Сти- лос, 2010; Медвідь Ф. Інформаційна безпека держави в контексті становлення стратегії національної безпеки України / Ф. Медвідь // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – К. : Стилос, 2010.

21. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010.

22. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.] – К. : Довіра, 2000. – С. 220.

23. Кірпатрік Д. Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ / Д. Кірпатрік. – К. : Темпора, 2013. – С. 89.

24. Boyd D. Social Network Sites : Definition, History and Scholarship.[Electronic resource] / D. Boyd, N. Ellison. – 2007. – Mode of access: [http:// jcmc . Indiana.edu/voll 3/issue 1/boyd.Ellison.html](http://jcmc . Indiana.edu/voll 3/issue 1/boyd.Ellison.html) (доступ від 15 листоп. 2009 р.). – Title from the screen.

25. Кірпатрік Д. Ефект Facebook. Внутрішня історія компанії, що об'єднує світ. – С. 90.

26. Кірпатрік Д. Ефект Facebook. – С. 92–93.

27. Там же. – С. 98.

28. Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.

29. Genon? – делитесь знаниями! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=1e45a191898e-4851-b9d194cdac91751f>. – Загл. с экрана.

30. Там же. – С. 92.

31. Licklider J. C. R. The Computer as a Communication device, Science and Technology (April 1968) [Electronic resource] / J. C. R Licklider, T. Robert. – Mode of access: <http:// www. kurzweilai. net / meme/frame.html?main = / articles/art0353.html> (доступ від 11 груд.2009 р.). – Title from the screen.

32. Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.

33. Genon? – делитесь знаниями! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=1e45a191898e-4851-b9d194cdac91751f>. – Загл. с экрана.

34. Там же.

35. Еще о социальных сетях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://socialnye-sety.ru/>. – Загл. с экрана.
36. SEOnews.ru [Electronic resource]. – 2008. – 08.04. – Mode of access: – <http://www.seonews.ru/analytics/perspektivy-i-razvitiya-sotsialnyih-setey/>. – Title from the screen.
37. *Бондаренко Е.* Социальные сети как инструмент развития: виды и возможности [Электронный ресурс] / Е. Бондаренко. – 24 марта 2008 г. – Режим доступа: <http://www.trainings.ru/library/articles/?id=10067>. – Загл. с экрана.
38. *Погодина А.* Социальные сети: плюс, минус, всё равно? [Электронный ресурс] / А. Погодина. – 2011. – 21.07. – Режим доступа: <http://shkolazhizni.ru/archive/0/n-47314/>. – Загл. с экрана.
39. Как организовать рекламу в социальных сетях? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bizakademiya.ru/reklama_v_setyax.html. – Загл. с экрана.
40. Социальные сети: имиджевое макраме [Электронный ресурс] // Prostobiz.ua. Путеводитель в мире бизнес-финансов. – Режим доступа: http://www.prostobiz.ua/biznes/upravlenie_biznesom/stati/sotsialnye_seti_imidzh_evoe_makrame. – Загл. с экрана.
41. Социальные сети побеждают поисковиков [Электронный ресурс]. – 2011. – 26.04. – Режим доступа: <http://chip.com.ua/854408.html>. – Загл. с экрана.
42. *Смола Л. Є.* Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 92–93.
43. *Шестаков В. І.* Визначення характеристик інформаційного впливу на складові інформаційно-телекомунікаційних систем в умовах інформаційного протиборства / В. І. Шестаков, С. В. Чернишук // Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем. – Вип. 4. – Житомир : ЖВІ НАУ, 2011. – С.162.
44. *Макарова М. В.* Економічна інформатика / М. В. Макарова, С. В. Гаркуша, Т. М. Білоусько [та ін.]. – Суми : Університетська книга, 2011. – С. 192 .
45. *Сапожник А. И.* Использование социальных сетей для организации революций / А. И. Сапожник // Людство на початку ХХІ ст.: виклики і шляхи рішення. – Севастополь : СевНТУ, 2011. – С. 16.
46. *Горовий В.* Електронні ЗМІ в контексті забезпечення національного інформаційного суверенітету / В. Горовий // Інтернет-комунікація в діяльності інститутів сектору безпеки: теоретико-прикладний аспект : монографія. – К. : Нац. акад. Служби безпеки. – 2013. – С. 67–113.
47. *Сазанов В. М.* Социальные сети как новая общественная сфера. Систем-

ный анализ и прогноз / В. М. Сазанов. – М. : Лаборатория СВМ, 2010. – 180 с.

48. Философия. Культурология. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Социальные науки». – 2011. – № 1(21). – С. 114–120.

49. Там само. – С. 114–120.

50. Там само. – С. 117.

51. Там само. – С. 118.

52. Там само.

53. Там само. – С. 119.

54. *Вахула Б. Я.* Соціальні інтернет-мережі, їхні функції та роль у формуванні громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Б. Я. Вахула // Вісн. Львів. ун-ту. – 2012. Вип. 6. – С. 311–319. – (Серія соціологічна). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_sociology/2012_6/34.pdf. – Назва з екрана.

55. Там само.

Розділ 2. Соціальні мережі в розбудові комунікативного простору сучасного суспільства

2.1. Інформаційні аспекти соціальної проблематики сучасного суспільства

Серед наслідків глобальних інформаційних процесів даного історичного етапу розвитку людства поряд з економічними та політичними аспектами слід виділити соціальні наслідки глобальних процесів сучасності, у тому числі й інформаційних, викликані інтенсифікацією інформаційних зв'язків людей різних культур і традицій під впливом поширення інформаційно-комунікаційних технологій, що роблять світ «меншим» і «тіснішим» з точки зору комунікативних можливостей. Глобалізм і розвиток інформаційно-комунікаційних технологій приводять до встановлення тісних взаємозв'язків не просто країн, а й окремих індивідів: люди в усьому світі дедалі активніше цікавляться подіями, що відбуваються в інших країнах – не лише в сусідніх, а й віддалених, поділяють спільні цінності, відчувають взаємозалежність. Засоби масової інформації дають можливість мільйонам людей практично миттєво ставати свідками подій у різних куточках Земної кулі, долучатися до одного й того ж культурного досвіду – відбувається перетворення планети на «світове село» (М. Маклуен). Глобалізаційні впливи сприяють розширенню й поглибленню соціальних зв'язків та розвитку суспільних інститутів таким чином, що, з одного боку, на повсякденну діяльність людей дедалі більше впливають події, які відбуваються в інших частинах земної кулі, а з іншого – дії навіть невеликих спільнот можуть мати важливі глобальні наслідки. Як зазначає Е. Гідденс, «помилково вважати, що глобалізація стосується лише великих систем на кшталт світового фінансового порядку. Глобалізація – це не тільки про те, що “ген там”, про щось дистанційоване й надто віддалене від індивіда. Вона також стосується феномена “ось тут”, що впливає на інтимні і персональні сторони нашого життя» [1, с. 14].

Перетворення, що зачіпають особисте життя, набагато перевершують масштаби будь-якої країни, переконаний англійський учений, виступаючи з ідеєю «чистих відносин», що залежать від активної довіри: основною умовою близькості є відвертість, коли людина розкривається перед іншим. **Феномен довіри** є основою соціабельності (можливість встановлення контактів) і дає можливість

суб'єкту підтримувати певний її рівень.

Соціальні медіа сьогодні – блоги, соціальні мережі, сформовані цілісні віртуальні соціальні світи, колаборативні проекти, спільноти, віртуальні соціальні ігри та форуми залишаються альтернативним джерелом інформації, якому користувачі схильні довіряти. Електронна пошта, чати, служби миттєвих повідомлень, форуми, блоги, мережеві спільноти є складовими частинами динаміки розгортання електронного обміну інформацією. Соціальні мережі, як структури, що складаються з вузлів (особи або організації), що пов'язані одним або більше типами взаємозалежності, такими, як цінності, погляди, думки, ідеї, дружба, фінансові взаємовідносини, конфлікти, торгівля тощо, при цьому виступають засобами конструювання кому-нікативного простору сучасного суспільства.

Актор соціальної мережі має сукупність мотивів і потреб, які визначають, у свою чергу, її функції, і вся привабливість мережі саме в тому, щоб наявні потреби одночасно задовольнялися, що визначає таку якість соціальної мережі, як мультифункціональність [2].

За критерієм періодичності, доступності, фінансовим критерієм, мережева комунікація є найбільш ефективною в сучасному комунікативному просторі. Якщо традиційні засоби масової комунікації виступають як центри, що акумулюють інформацію, сортують її і поширюють, то соціальні мережі характеризуються потенційно нескінченною кількістю незалежних центрів акумуляції та поширення інформації, що визначає їх глобальність, демократичність, проте, водночас, і безконтрольність. Ці характеристики закладають нові смислові конструкти в організації комунікативного простору сучасного суспільства. Як уже підкреслювалося вище, вони є ефективним механізмом поширення сучасного насамперед індивідуального досвіду обробки й використання інформації в умовах нинішнього етапу розвитку інформаційного суспільства.

Процес трансформації, що потребує подальшого теоретико-аналітичного осмислення, зачепив і поняття «*суспільна значущість*» людини в структурі діяльності й спілкування інформаційного суспільства. Визначальними з точки зору «значущості» дедалі частіше виявляються і не так традиційні цінності індустріального суспільства – власність, престиж, рівень освіти, обсяги влади, як володіння новими ресурсами – знаннями, інформацією, мережевою комунікацією, що визначають рівень і перспективи розвитку людини, її творчий потенціал. Сьогодні можна говорити про те, що становлення інформаційного суспільства зміщує пріоритети розвитку соціуму і людини від матеріальних капіталів до знань та інформації, що набувають властивостей та якостей особливого інтелектуального капіталу.

Визначальну роль у структурі *соціального капіталу* має інформаційний ресурс, що забезпечує ефективні дії індивіда в середовищі трансформаційних систем. Услід за Дж. Коулменом, можна виділити такі джерела соціального капіталу: ефективні норми і санкції; акумулювання зовнішніх зобов'язань, відповідне взаємним очікуванням; багатство як базова соціальна цінність; підтримка соціальної інтеграції та групових ритуалів. Однак поступово на перше місце в новому, інформаційному суспільстві виступають інтелектуальний потенціал та творчі здібності в контексті їх суспільно значущого використання.

Виходячи з розуміння соціального капіталу як зв'язків і відносин між людьми в суспільстві, норм поведінки і способів ставлення одне до одного, соціальні медіа можна розглядати як інструмент його трансформації. Сьогодні відбувається стрімке формування корпоративної та організаційної культури, що віддає пріоритет мережевої комунікації як фактора природження інтелектуального капіталу: приріст забезпечує робота з інформацією і навчання протягом усього життя, зокрема, і через мережеві комунікації.

У теорії *мережевих обмінів* соціальна структура інтерпретується як конфігурація обміну цінностями (матеріальними, інформаційними, духовними) між індивідуальними або корпоративними акторами [3]. Таким чином, формування стабільних соціальних структур і найбільш ефективних способів капіталізації ресурсів обумовлено можливостями мережевих взаємодій: соціальний капітал визначається не так обсягом наявних ресурсів, як можливостями їх мобілізації в мережі і є особливим ресурсом, що впливає на динамічність і широту мережі, служить джерелом її розвитку та одночасно виробляється в ній.

З технологічної точки зору етапними в розвитку масової комунікації у світі стали концепції Web 2.0, що, за визначенням самого автора терміна Тіма О'Рейлі, є методикою проектування систем, які шляхом обліку мережевих взаємодій, стають тим кращими (більшими, повнішими), чим більше людей ними користуються [4]. Web 2.0 (соціальні медіа) – блоги та міні-блоги (Twitter, Tumblr); соціальні мережі (MySpace, Facebook, Однокласники, ВКонтакте); портали громадянської журналістики; інтернет-радіо-сервіси; відеосервіси (Hulu, YouTube); фотосервіси (Flickr, Picasa), що характеризуються оперативністю, лабільністю, доступністю, ємністю, а найголовніше – інтерактивністю і мережевою архітектурою, що уможлиблює і навіть стимулює необмежене зростання їхньої аудиторії, стають дедалі вагомішим чинником впливу на життя й розвиток людства.

Соціальні медіа використовуються для залучення користувачів на чотирьох рівнях: користування, курирування, створення й колаборація. Користування – це первинний рівень, який виражається в скачуванні, перегляді, читанні та ін-

шій подібній активності. Кураторство – це процес фільтрації, оцінки й коментування контенту. Створення передбачає створення контенту й завантаження його на сайти. Колаборація – це найвищий рівень споживчого залучення, на якому користувачі спільно створюють письмовий або візуальний матеріал, статті.

З розвитком Web 2.0 у мережі з'явилося багато персоналізованих даних, представлених через спілкування в соціальних мережах, написання блогів, публікації фотографій, відеофайлів. Навіть не публікуючи нічого в мережі, індивідуальну інформацію про користувача можна отримати, проаналізувавши сайти, які він відвідує. Гіпотетична акумуляція таких даних створює можливості для формування соціального портрету користувача та розвитку мережі Web 3.0 як соціальної рекомендаційної інституції, в основі якої лежить принцип автоматичного рекомендування. Таким чином, під Web 3.0 розуміють персоналізацію мереж, період «індивідуального» Інтернету.

Отже, у процесі соціальної еволюції, зумовленої процесами глобалізації та інтенсивним розвитком інформаційних технологій, формується мережева комунікація, що компенсує щільність і різноманіття інформації та здійснює історично сформовані види соціальної комунікації.

У контексті соціально-ідеологічних зрушень М. Кастельс говорить про становлення *культури реальної віртуальності* – створеної комп'ютерами в кіберпросторі, що являє собою «безперервний процес створення і руйнування». Відповідно, попередні форми причетності до сталих спільнот, стабільної структурованості світу, традиційних культурних утворень у такому суспільстві поступаються місцем ефемерним формам, які весь час змінюються. Як зазначає М. Кастельс, це справді культура, але культура ефемерного, культура кожного стратегічного рішення, швидше клаптикова ковдра, зшита з досвіду й інтересів, ніж хартія прав і обов'язків [5, с. 197].

Слід зауважити, що, аналізуючи процеси віртуальної реальності, переважна більшість авторів намагається повністю абстрагуватися від впливу дійсності, що методично є не зовсім вірним. Адже віртуальні світи відображають певні зрізи реальності і пов'язані тією чи іншою мірою з нею. З точки зору загальносуспільної значущості процеси, що відбуваються в інформаційних еволюціях віртуальних світів, є різноманітними комбінаціями реальних інформаційних ресурсів, серед яких можуть мати місце і суспільно значущі.

Визначена М. Кастельсом культура становить своєрідний «дух» інформаційного суспільства. М. Кастельс називає цей новий «дух» *«хакерською етикою»* (що прийшла на зміну «протестантській етиці» індустрального суспільства), пояснюючи, що слово «хакер» тут не має жодного відношення до

комп'ютерних злочинців, а означає – як це й було від початку – індивідуума, який бажає реалізувати свою пристрасть до творчості: хакером рухає ідея, здійснення якої він вважає не лише важливим, а й таким, що дає задоволення. У книзі «Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель» М. Кастельс і П. Хіманен пишуть: «Творці інформації роблять щось, що вони вважають насправді цікавим, таким, що стимулює, і навіть веселим. Їхня робота – це самореалізація, в якій вони використовують власні, особливі, творчі здібності, постійно перевершують себе й роблять творчий внесок» [6, с. 161–162].

Цей дух свободи був започаткований у 60–70-х роках минулого століття молодіжними рухами протесту, які виступали під гаслами «Вся влада уяві!», «Університет – не фабрика для виробництва роботів!». Надалі ці настанови втілювалися в положеннях «контркультури», яку Д. Белл вважав саме «культурою» постіндустріального суспільства. Отже, дух гри, творчості, зацікавленості в процесі праці став підґрунтям для формування інноваційного середовища, цієї серцевини розвитку й поширення інформаційного суспільства [7].

Ідея свободи творчості та поширення інформації викликала до життя різні форми соціальної, часто – мережевої активності, спрямованої на боротьбу за «цифрові права людини», значне місце серед яких займає боротьба проти «копірайту» – існуючої системи економічних (майнових) прав автора (чи правовласника) розпоряджатися твором, на якій базується сучасна індустрія контенту, тобто ті галузі економіки, головним економічним показником діяльності яких є додатковий продукт від «нематеріальних» активів. Ідеться не тільки і не стільки про інтернет-піратство в прямому (карному) розумінні, тобто про дії, спрямовані на протиправне використання об'єктів права інтелектуальної власності, умисно вчинені особою, яка розуміє протизаконний характер цих дій, з метою отримання матеріальної вигоди, а про ідеологію поширення інформації, кількість прихильників якої зростає у світі.

Інформація розглядається як незамінний ресурс розвитку людської спільноти: гнучкість культури, її здатність змінюватися й пристосовуватися до навколишнього середовища багато в чому залежить від швидкості обігу нових ідей. Це актуалізувало питання перегляду концепції інформації від неоліберальної парадигми, що розглядає знання як товар, до розгляду знання як соціального ресурсу, що передбачає некомерційний принцип відкритого доступу до результатів наукової діяльності для широкого кола користувачів.

Як один з ранніх і досить успішних прикладів діяльності, спрямованої проти уповільнення обігу інформації через обмежувальні заходи правовласників, можна навести так званий «бунт учених» у 90-х роках минулого століття проти зростання цін на наукові журнали, у результаті якого бібліотеки змушені були

скорочувати передплату. З одного боку, фінансування бібліотечних установ «не встигало» за «інформаційним бумом» – закономірними процесами зростання інформаційних потоків, збільшення кількості наукових публікацій і друківаних журналів, причому ці процеси породжували супутню проблему зберігання літератури в бібліотечних книгосховищах – з’явилася потреба в розширенні площ, особливо для універсальних наукових бібліотек; з іншого – наукову спільноту поступово переставала задовольняти традиційна форма оприлюднення наукових результатів – публікація в паперових журналах – через її недостатню оперативність та доступність широкому колу читачів. З кінця минулого століття зростаючі темпи отримання важливих наукових результатів у різних науках (передусім, у фізиці, біології, інформатиці) актуалізували проблему більш оперативного їх розповсюдження для наукової спільноти, ніж це було можливим через традиційні журнальні публікації.

В основі «бунту» лежало усвідомлення вченими того факту, що вони пишуть статті, редагують і реферують їх, потім заради наукового спілкування передають їх видавництвам для опублікування. Останні ж своєю ціною та ліцензійною політикою створюють перешкоди для обміну знаннями, порушуючи цим самим «неписаний договір з науковим співтовариством», згідно з яким видавці несуть відповідальність за доступність наукових доробків для всієї наукової спільноти – чим сповільнюють прогрес науки і, урешті-решт, завдають шкоди всьому суспільству [8].

Серед перших проектів вільного поширення наукової інформації – ініціатива 1991 р. американського фізика П. Гінспарга (Paul Ginsparg), який виступив з ідеєю створення безкоштовного електронного архіву препринтів для фізиків-ядерників. У результаті сервер електронних публікацій з фізичних дисциплін – електронний архів arXiv e-prints [9], створений у Національній лабораторії Лос Аламос, США, нині найбільший безкоштовний архів електронних публікацій наукових статей та їх препринтів з фізики, математики, астрономії, інформатики та біології.

У 1994 р. С. Харнад (Stephan Harnad) запропонував науковцям власноруч архівувати свої матеріали. Звертаючись до громадськості, він підкреслював, що відкритість результатів досліджень принесе максимальну користь новим ідеям і більш ефективно досягне очей і умів учасників мережі – учених усього світу, які займаються цією науковою проблемою [10].

У результаті було висунуто ідею щодо того, що Інтернет дає вченим можливість обійтися без комерційних видавництв, завдяки розміщенню повідомлення про результати своїх досліджень на сайтах організацій, наукових об’єднань чи навіть особистих сайтах. Висловлювався також аргумент щодо того, що біль-

шість досліджень фінансується державним коштом, переважна частина передплати на періодичні видання для установ (через бібліотеки) теж сплачується державою. Відповідно, урядові органи кожної держави не лише мають право, але й зобов'язані втрутитися та вимагати від авторів зробити доступними у відкритому доступі свої статті, якщо вони виконані як дослідження, що фінансуються державним коштом. Це ж стосується і університетів, які можуть висувати відповідну вимогу до своїх штатних співробітників, якщо дослідження виконане в межах планів закладу, у лабораторіях закладу (навіть у межах гранту чи проекту, що не фінансується державою).

Результатом стала визнана й підтримана, як науковою спільнотою, так і державами, Ініціатива відкритих архівів, що за два останні десятиліття від спорадичних ініціатив набула статусу глобального проекту – системи безкоштовної онлайнової наукової літератури (передусім наукових статей) у цифровому форматі, вільної від більшості копірайтів і ліцензійних застережень. Правове обґрунтування відкритого доступу базується на принципі укладання авторами договорів з видавництвами, за якими видавцям не передається право копірайту – лише невиключна ліцензія на право публікації: у цьому випадку не виникає правових перешкод для самоархівування. Наразі віднайдені не лише правові рішення відкритого доступу, а й технічні – створено кілька видів програмного забезпечення для самоархівування, сумісного з Протоколом збору метаданих в Інтернеті [11, с. 54–93].

Прихильники відкритого доступу підкреслюють, що цей підхід узгоджується з інтересами наукового співтовариства, тому для його поширення почати слідувати таким зразкам поведінки повинні насамперед великі вчені, у статтях яких зацікавлені видавництва.

Інший прояв інтернет-активізму, спрямованого на захист цифрових прав людини, що в низці країн набув легального статусу, – створення піратських партій, що мають на меті боротися за перегляд існуючого законодавства в галузі захисту авторських прав та формування законодавчої бази для забезпечення права на приватне життя, як в Інтернеті, так і в повсякденному житті, а також «прозорість» державного апарату.

Найстарішою з таких партій є Піратська партія Швеції (Swedish Piratpartiet), виборці яких відносять себе до так званих digital natives, тобто, молоді, яка виросла в середовищі електронних засобів масової інформації, покоління інформаційного суспільства [12], заснована 1 січня 2006 р. Сьогодні, за даними газети Die Welt, у світі існує близько 70 таких партій, а в цілому рух налічує приблизно 800 тис. учасників. Головною організацією міжнародного руху піратських партій є «Піратський інтер-націонал» (Інтернаціонал піратських партій, англ.

Pirate Parties International – PPI), заснований у 2006 р. (zareєстрований у Бельгії у 2009 р. як неурядова організація).

Партії піратів у низці європейських країн мають своїх представників у законодавчих органах і активно готуються до участі у виборах до Європарламенту у 2014 р. 4 вересня 2013 р. у Люксембурзі було підписано Маніфест про створення Піратської партії Європи (European Pirate Party), що, згідно зі Статутом і Маніфестом, створюється для координації піратських партій різних країн при підготовці Піратської партії Європи до виборів у Європарламент, які пройдуть у 2014 р. [13].

Зростання популярності Партії піратів можна вважати логічним наслідком кризи класичної політичної спільноти, яка не представляє інтереси digital natives [14, с. 178]. Ключовим фактором успіху стають не так програми піратів, які поки що сформовані лише в загальних рисах, як новий шлях формування політичних рішень, підкреслена транспарентність політичних процесів, високий рівень доступності для всіх бажаючих висловити свою думку. Інтернет-платформа Liquid Feedback, розроблена одним з найактивніших діячів німецької Партії піратів, професором лінгвістики М. Хаагом, пристосована для онлайн-дискусій на різноманітні теми, які цікавлять виборців, а також для голосування за різні рішення – кожний користувач має голос, який він може використати сам, а може делегувати іншому, щоб той використав його: своєрідна форма представницької демократії. Якщо раніше винесення якогось питання на загальнонаціональне обговорення було поступовим та вимагало попередньої дискусії на місцевому рівні, то нині цей процес відбувається набагато швидше: будь-хто може пригорнути загальну увагу за допомогою Liquid Feedback. Загальнонаціональні дискусії також організуються через програму Mumble, голосову конференцію, яка дає змогу брати участь у дискусії, перебуваючи при цьому у власному домі – потрібен лише комп'ютер, підключений до Інтернету, мікрофон та навушники. Нових учасників приймають охоче, розповідають, як все влаштовано, і спонукають до того, щоб висловлювати свою думку. Доступність і можливість для будь-кого взяти участь у політичній дискусії – аби був підключений Інтернет – заохочує до участі навіть тих, хто досі сторонився політичного життя [14, с. 180].

Ідеологія піратського руху сформульована в програмних документах національних організацій та в міжнародних документах, у першу чергу – Упсальській декларації, схваленій на конференції Інтернаціоналу піратських партій. Прибічники кардинального перегляду існуючої системи законодавства, спрямованої на захист авторських прав, наполягають на тому, що захищає вона інтереси не авторів, а правовласників, тобто найбільших транснаціональних медіа-корпорацій і

агентств з охорони авторських прав, замість того щоб узгоджувати й захищати інтереси авторів і суспільства.

При цьому система штучно блокує поширення наукової та культурної інформації, жертвуючи науковим і культурним розвитком суспільства заради загальної комерціалізації. Фактично, основний корпус текстів, створених у період 1920-х – 1970-х рр., опинився під повною забороною на найближчі десятиліття: в основу авторського права в сучасному вигляді закладений американський принцип Mickey Mouse Protection Act (Закон про Міккі-Мауса – неофіційна назва Copyright Term Extension Act, пролобійованого корпорацією Walt Disney в 1998 р. з метою не допустити переходу в суспільне надбання ряду мультперсонажів). Для реалізації цього принципу термін дії авторських прав був подовжений до 70 років від дня смерті автора і до 95 років з дня опублікування для корпоративного авторства.

Спроба компанії Google оцифрувати та викласти в загальний доступ десятки мільйонів книг ХХ ст. була успішно оскаржена агентствами із захисту авторських прав. Наслідком стало уповільнення обороту наукової інформації в Інтернеті – статті і навіть дисертації закриваються в комерційні бази даних з обмеженим доступом і можливостями копіювання та використання, заміна фундаментальних енциклопедій, заборонених до розміщення в Інтернеті, на Вікіпедію, основою для якої в гуманітарній частині послужила Britannica 1911 р. видання. Тобто суспільству довелося відмовитися від професійної енциклопедичної системи, замінивши її на любительську, проте в межах авторського права; існує загроза для існування плівок з фільмами, що піддаються руйнуванню, але не можуть бути переведені на інші носії для забезпечення довготривалого зберігання, оскільки власник прав не виявлений [15, 16].

Виходячи з такої ідеології, серед головних вимог «піратів» – реформа авторського права: по-перше, звільнення некомерційної діяльності від законодавчого регулювання (для тих, хто не отримує жодних фінансових вигод, використання захищених копірайтом робіт має залишатися вільним, за умови зберігання відомостей про автора твору), по-друге – істотне скорочення термінів комерційної монополії в межах одного покоління, оскільки існуюча система не має нічого спільного з первісною метою авторського права, але призводить до необґрунтованого скорочення доступу громадян до знань і творів культури. Девіз піратів: «Вільний доступ до знань для всіх».

Важливою вимогою є також реформа патентного права, норми якого, на переконання ідеологів руху, втратили зв'язок з первісними намірами та перетворилися на шкідливі для інновацій і економічного прогресу в багатьох галузях. Фармацевтичні патенти викликають багато етичних проблем, не в останню чер-

гу в контексті ставлення до людей у країнах, що розвиваються. Вони також є рушійною силою збільшення витрат на фінансовані державою системи охорони здоров'я. «Пірати» вимагають широкого дослідження економічних наслідків фармацевтичних патентів, порівняння їх з іншими можливими системами фінансування досліджень ліків і альтернативами існуючій системі.

Інший блок вимог – зміцнення громадянських прав, розширення права на анонімність у процесі комунікації та права на приватне життя, як в Інтернеті, так і поза ним; прозоре державне управління й свобода слова [17].

Необхідність захисту авторських прав у сфері комерційного мистецтва навіть у більшості противників існуючої системи копірайту заперечень, в основному, не викликає, проте захист майнових авторських прав у сфері культури та науки, що блокує вільну циркуляцію наукової та культурної інформації, критикують досить активно. Здійснюється пошук і розробка альтернативних шляхів використання інформації: створено серію ліцензій, що передбачають вільне використання контенту. Існуючі альтернативи копірайту дають змогу гнучко застосовувати всі або лише окремі свободи для творів: прямого використання для особистих потреб чи з комерційною метою, вивчення компонентів твору (його копій); створення копій і поширення їх; зміни, покращення й поширення похідних робіт.

Паралельно у світі сформована і розвивається так звана «файлообмінна культура», що включає мережі (як комп'ютерні, так і користувацькі – із правилами, «рейтингами», форумами для коментування) спільного використання файлів, засновані на рівноправності учасників обміну. З технічної точки зору серед найпопулярніших способів обміну файлами з іншими користувачами Інтернету є P2 P-мережі (скорочення від англ. вислову peer-to-peer, «рівний-рівному»), які називають одноранговими, децентралізованими або пірінговими мережами. Принципова відмінність цих мереж у тому, що, на відміну від файлообмінників, де всі дані зберігаються на сервері, з якого користувачі можуть їх завантажити, у P2 P-мережі необхідні файли зберігаються на комп'ютерах користувачів у папках, відкритих для загального доступу. Кожен комп'ютер може виступати як у ролі клієнта (зкачувати інформацію), так і в ролі сервера (віддавати інформацію). Сьогодні найчастіше використовуються так звані гібридні (частково децентралізовані) P2 P-мережі, у яких сервер присутній, але використовується не для зберігання інформації, а для координації роботи мережі. Така мережа об'єднує в собі швидкість чистої P2 P-мережі і надійність централізованої. На сьогодні два найпопулярніші пірінгові мережеві протоколи, що використовуються в P2 P-мережах, – це BitTorrent і Direct Connect.

Юридичний статус таких мереж залежить від статусу контенту, представле-

ного в них – навіть некомерційний обмін файлами, на які поширюється копірайт, роблять незаконними діяльність обох сторін – учасників обміну. На практиці правила багатьох файлообмінних мереж передбачають видалення сумнівних файлів у випадку звернення правовласників з вимогою прибрати той чи інший контент, що порушує їхні права, за умови, якщо такий правовласник надасть адміністратору відповідні докази своїх прав.

Не будучи в прямому розумінні соціальними мережами, файлообмінні чи, іншими словами, «піратські» спільноти набувають низки характерних для них рис, що дає підстави говорити про них як про соціальні медіа. Про це, наприклад, говорять останні дослідження угорського ученого Б. Балажа, присвячені ролі P2 P піратства в культурній екосистемі [18]. Дослідник проаналізував різні типи піратських мереж і правила, що в них формуються, і дійшов висновку, що існуюче розмаїття файлообмінних спільнот – прямий наслідок зусиль правовласників, спрямованих на знищення піратства в останні десятиліття: логічно було б припустити, стверджує він, що якби не копірайт, у підсумку утворилося б декілька глобальних файлообмінних мереж. Поки що ж файлообмінна культура має мозаїчну структуру, що містить велику кількість різноманітних спільнот: це торенти (найпопулярніші на сьогодні), інші файлообмінні мережі, форуми, на яких учасники спілкуються, а контент передають через інші мережі.

Усі типи співтовариств поділяються на відкриті й закриті (залежно від вимоги реєстрації і, відповідно, контролю за співвідношенням зкачаного/відданого контенту). Хоча на закритих трекерах зазвичай не більше сотні учасників, кількість роздач (торентів), підтримуваних ними, обчислюється мільйонами, що співмірно з кількістю торентів на відкритих трекерах, де мільйони учасників. З цього Б. Балаж робить висновок про те, що закриті співтовариства відіграють важливу роль у світовому піратстві. Їх головною метою є розширення, удосконалення й збереження колекції контенту. Найважливішою відмінністю закритих спільнот є можливість формувати свій власний набір норм і власні механізми управління. Угорський дослідник стверджує, що існують непоодинокі приклади, коли автори або правовласники є зареєстрованими користувачами на треке-рі і як бонуси отримують можливість нелімітованого скачування контенту. Він доходить висновку, що це результат природної еволюції етичних норм всередині піратських спільнот. Загальна бібліотека файлів, що є ядром спільноти, це яскравий приклад регульованої, створеної рівними учасниками системи. Саме участь у житті спільноти робить окремого анонімного файлообмінювача частиною цієї системи, що має свою ієрархію, лідерів, звички, правила та уявлення про «правильне» в піратстві.

У цьому контексті можна навести приклад з вітчизняної практики: лояль-

ність учасників українських файлообмінників до фактично першого повністю українського фільму «ТойХтоПройшовКрізьВогонь» М. Ілленка, що вийшов у прокат на початку 2012 р. Режисер стрічки у відкритому листі на сторінці фільму у Facebook звернувся до глядачів із закликом не дивитися і не викладати фільм в Інтернеті. М. Ілленко привернув увагу кіноманів до того, що безкоштовне розповсюдження картини в мережі зручне для глядачів, але «для фільму – фатальне і остаточно знищує шанс на відтворення процесу виробництва, яке без повернення грошей через прокат неможливе».

У зв'язку з обговоренням фільму й прокату на тематичних форумах неодноразово зустрічалися заклики «З торентів не качати! Купуємо ліцензійне DVD! Своїх не піратити!». На найбільшому файлообміннику українського контенту «Торент-толока Гуртом» фільм з'явився майже через півроку після виходу на екрани та із застереженням, що його викладено лише для ознайомлення і з закликом для підтримки українського кіно придбати ліцензійний диск. Звісно, ці ініціативи, хоч і мали підтримку інтернет-спільноти, воночас не стали повноцінним бар'єром для розповсюдження піратських копій фільму. Водночас вони засвідчують принципову здатність і готовність представників файлообмінної культури до вироблення правил існування спільноти, демонстровану і в інших аспектах, отже, посилення таких тенденцій у майбутньому – цілком логічне.

Загалом, можна погодитись із Б. Балажем у тому, що мережеві спільноти з їх власними поняттями про інтелектуальну власність і етикою – це важливі групи, що формують норми індивідуума щодо копіювання. Цікавий його висновок про те, що в найближчому майбутньому у сфері інтелектуальної власності виживання різних соціальних практик буде чинником їх етичної диспозиції, а не легальності, тобто ті, що ближче до базового етичного погляду на копірайт, будуть користуватися підтримкою суспільства, навіть якщо їхні дії нелегальні, а ті, що не відповідають етичним очікуванням, зустрінуть сильний опір, не зважаючи на той тиск, який чинитимуть для насадження норм законів.

Заслуговує на увагу і думка про те, що файлообмінні співтовариства, хоч і на початковому рівні, виробили засоби соціального контролю в галузях, де копірайту це виявилось не під силу. Зусилля правоохоронних органів, спрямовані на їх руйнування, знищують не тільки самі спільноти та бібліотеки контенту, зібрані ними, а й наявні там соціальні механізми, що, можливо, могли б бути задіяні для захисту авторських прав, оскільки і піратські співтовариства, і автори, і правовласники зацікавлені в існуванні стабільної культурної екосистеми.

Загалом видається, що можливість вирішення існуючих суперечностей у цій галузі напряду пов'язана з реформуванням всієї системи забезпечення авторських прав, оскільки лише привівши законодавство у відповідність з інтересами

суспільства, можна домогтися поваги до нього і, як наслідок, до його дотримання. І якщо перспективи конструктивного впливу файлообмінних піратських мереж на правові аспекти розвитку інформаційного простору залишаються справою майбутнього, то соціальні мережі як комунікативний простір сучасного суспільства вже сьогодні відіграють важливу роль у зростанні соціальної активності індивіда та нарощенні соціального капіталу. Значення соціальних мереж у зазначених процесах різними експертами оцінюється по-різному, існуючі точки зору коливаються від піднесено-оптимістичних до відверто песимістичних. Скептики, щоб підкреслити обмеженість активізму, що реалізовується через перепости, ретвіти й поширення відео, запровадили концепт «слактивізм» (від англійського slacker – ледар та activism). У своїй статті «Відважний новий світ активізму» відомий теоретик Інтернету Є. Морозов писав: «Слактивізм – ідеальний вид активізму для лінивого покоління. Для чого ускладнювати собі життя сидячими страйками, ризиком арешту, насильства з боку поліції чи тортур, якщо можна не менш голосно нарікати в Інтернеті?» [19].

Показовою можна вважати також позицію автора бестселерів з питань колективної психології М. Гладуелла, який висміює різні прояви мережевого активізму [20], оголошуючи їх неефективними, міщанськими і симулятивними. На прикладі з історії американських борців з расизмом у південних штатах півстолітньої давності – «без електронної пошти, sms, Facebook або Twitter» – він доводить, що серйозні соціальні перетворення вимагають від своїх прихильників не натискання кнопки Like у Facebook, а готовності протистояти фізичному насильству. Серед прикладів неефективного інтернет-активізму М. Гладуелл наводить і рух на підтримку іранської опозиції у Twitter (недоступною більшістю іранців англійською мовою), і мобілізацію молдавської молоді на мітинг у Кишиневі, що закінчився розгромом парламенту. Характерною рисою «справжнього активізму» 60-х років, наголошує він, були особисті зв'язки з рухом за громадянські права: основним чинником, що визначав приєднання, були «критичні друзі» – чим більше у вас було друзів, які виступали з критикою режиму, тим більшою була ймовірність вашого приєднання до акцій протесту. Особисті зв'язки – визначальна особливість активізму в реальному житті, що принципово відрізняється від активності, пов'язаної із соціальними медіа, чиї платформи побудовані навколо слабких зв'язків. «Наші знайомі не наші друзі є нашим найбільшим джерелом нових ідей та інформації», – наголошує М. Гладуелл. Інтернет дає нам можливість використовувати силу цих видів далеких зв'язків надзвичайно ефективно: це приголомшливе поширення інновацій, міждисциплінарне співробітництво; але слабкі зв'язки рідко призводять до справжньої результативності, резюмує він.

Особливий скепсис останнім часом викликає ефективність соціальних технологій у політичній комунікації, проте політичне поле – далеко не єдине і навіть не основне для реалізації соціальної активності. Невизнання ефективності політичного інтернет-активізму є, зокрема, і реакцією на завищені очікування, що покладались на так звані «твітерні революції» окремими «інтернет-романтиками». Водночас скептичне ставлення до активізму в соціальних медіа загалом можна вважати передчасним. Вплив соціальних медіа на підходи благодійних, екологічних, дослідних організацій до вирішення глобальних проблем підтверджується активною роботою останніх, спрямованих на пошуки нових способів охоплення соціальних мереж.

2.2. Інформаційні чинники соціальних трансформацій

Однією з найпомітніших особливостей, що характеризують сучасний комунікативний простір, є формування колаборативних мереж. Згідно із семантичним значенням слова англ. *collaboration* означає працювати разом задля досягнення спільної мети. Це рекурсивний процес, коли суб'єкти діяльності з бажанням і прагненням налаштовані на співпрацю, вибудову консенсусу в досягненні результативності поставленого завдання. Взаємини між учасниками колаборативної групи детермінуються такими характеристиками, як демократичність, рівноправність, автономність. Як основні типи колаборативних проєктів, використовуваних як з комерційною, так і іншою соціально значущою метою, Д. Аванс розрізняє краудфандинг і краудсорсинг [21].

Від інших форм залучення краудфандинг (буквально спільне фінансування: *crowd* – натовп, *funding* – фінансування) відрізняється тим, що потребує фінансової участі – це колективне надання фінансових ресурсів у формі пожертвування або в обмін на що-небудь у відповідь на відкритий заклик, як правило через Інтернет, для підтримки ініціативи людей або організацій. Явище збору фінансових пожертвувань має давню історію, роль соціальних медіа полягає в тому, що вони роблять процес прозорішим – більшість проєктів створюють механізми перегляду списків: люди більш схильні підтримувати проєкти, у яких взяли участь їхні друзі.

Краудфандингові сайти мають багато рис соціальних медіа та соціальних мереж, а також можливість зв'язати профілі користувачів з їхніми сторінками в соціальних мережах. Такий зв'язок є джерелом додаткової інформації для потенційних донорів і може вплинути на їх рішення про підтримку. Така можливість була додана для підвищення довіри до проєкту – люди можуть переконатися, що автор проєкту є тим, за кого він себе видає. Як показують результати

дослідження А. Моїсеєва [22], без достатньої кількості підтримки в соцмережі (позначка «мені подобається»), краудфандинговий проект, імовірно, не досягне своєї мети.

На принципах краудфандингу побудовано значну частину благодійних проєктів, як, наприклад, російські Помогі.Орг (<http://www.pomogi.org>) та Donor Search (<http://donorsearch.ru/>). Перший – благодійний інтернет-фонд, що об'єднує зусилля користувачів Інтернету в різних країнах для максимально ефективного збору й розподілу цільових пожертвувань на гострі й невідкладні соціально-медичні потреби (операції, дорогі курси лікування, допомога дитячим і лікувальним установам у Росії). Завдяки жертводавцям сотні людей змогли отримати життєво важливу допомогу й підтримку. Уся звітність про зібрані й розподілені кошти публікуються на сайті – кожен жертводавець може проконтролювати, на що пішли передані ним гроші.

Другий – Donor Search – проєкт, створений як майданчик для потенційних донорів і тих, кому потрібна їхня допомога. Їх у соціальних мережах шукають програми-роботи за спеціально розробленим алгоритмом, відсівом релевантних запитів вручну займаються волонтери, які пропонують тим, хто постить у соцмережах заклики про допомогу, звернутися до донорів через DonorSearch. Проєкт виріс із створеної у листопаді 2010 р. групи «ВКонтакте» з можливістю пошуку. На сьогодні проєкт має власний сайт з аудиторією близько 10 тис. донорів. Завдяки проєкту середня вартість залучення донора – 150 р., при тому, що в Москві держава платить за кожного залученого донора 3400 р.

Загалом, сервіси, що забезпечують формування проєктів глобальної медицини, мають високу соціальну значущість. За підрахунками британського Department of Health, використання віддалених консультацій та моніторингу може на 45 % скоротити смертність хронічних хворих. Сьогодні проєкт Imaging the World надає ультразвукові зображення через Інтернет із сільських пологових будинків в Уганді в центри для діагностики. Зображення передаються через Інтернет на захищений сервер, звідки вони можуть бути доступні і «зчитувані» в будь-якій точці світу. Протягом декількох годин сільські працівники медичного центру мають можливість отримати діагноз для порятунку та варіанти для лікування. Таким чином, ITW створив нову життєздатну модель ультразвукового зображення, що робить основні рятувальні діагностики доступними в найбідніших регіонах. Це змінює глобальну медицину через революційну концепцію інтеграції технологій, навчання й мереж – забезпечення медичної експертизи та високу якість охорони здоров'я у віддалених і недостатньо обслуговуваних районах.

Особливим аспектом розвитку мережевих проєктів є забезпечення інформа-

ційних прав людей з обмеженими можливостями.

Наприклад, на доступному як з мобільних пристроїв, так і з ПК сайті «Однокласников» m.ok.ru у 2013 р. було запроваджено розмітку WAI-ARIA, яка покращує прочитання сайту спеціальним ПЗ для людей із частковою або повною відсутністю зору. Крім того, «Однокласники» ввели керування з клавіатури без використання миші, враховуючи потреби користувачів із проблемами з моторикою.

За принципом соціального проекту із залученням волонтерської підтримки організовано сервіс Bookshare (<https://www.bookshare.org/>) – найбільшої англomовної онлайн-бібліотеки, що збирає книжкові видання, газети, журнали в адаптивних форматах. Технології, покладені в основу проекту, не дають змоги групам населення зі слабким зором випасти з інформаційного життя та опинитися в ізоляції. Із Bookshare, стверджують автори на сайті проекту, людина з обмеженими можливостями може читати газети в день їх виходу, а бестселери – щойно вони будуть опубліковані.

Bookshare був створений за ініціативою Venetech, некомерційної організації, що виросла з роботи Дж. Фрактермана, одного з яскравих представників соціального підприємництва – винахідника технічних пристроїв для читання тексту сліпими і поєднує, таким чином, інноваційні технології з прагненням соціального поліпшення.

Крім співробітників організації над проектом працює армія волонтерів – представників соціальних організацій, освітніх і медичних закладів; багато авторів самі надсилають свої твори, ведеться робота з видавцями. Цифрова колекція бібліотеки Bookshare поповнюється через купівлю книг та як пожертви – відбір ведеться на основі списків бестселерів, результатів різних літературних премій, інтересів користувачів. Слід зазначити, що вільне поширення матеріалу на Bookshare здійснюється на підставі окремого пункту Закону про авторські права – інтелектуальна власність може вільно викладатися в мережу, якщо вона представлена у форматі, призначеному для людей з обмеженими можливостями.

Оскільки у випадку з Bookshare йдеться про особливі умови реалізації авторського права, велика увага приділяється перевірці користувачів. Для того, щоб отримати доступ до видань, необхідно зареєструватися, вказавши офіційний документ, що підтверджує діагноз. Ліміт користування бібліотекою становить 100 скачувань книг на місяць. В окремих випадках членський квиток доведеться купувати, в інших (наприклад, освітні установи) доступ до бібліотеки є безкоштовним. Щораз більше організацій тепер використовують соціальні медіа як платформу, на основі якої можна досягти цих цілей або мобілізувати лю-

дей для роботи. Серед відомих прикладів подібної ситуації – коли Червоний хрест мобілізував громадськість у відповідь на землетрус на Гаїті 2010 р. для збору по- жертвувань по 10 дол. за допомогою текстових повідомлень. Організація з успіхом зібрала до фонду допомоги 5 млн дол. Організація CrisisCommons мобілізувала волонтерів після землетрусу, зібравши їх особисто в спеціальних «кризових таборах» по всій країні, для розробки нових технологічних рішень. У Вашингтоні, Лос Анжелесі, Каліфорнії та інших містах розробляли цифрову карту й інші мобільні додатки, які могли б допомогти рятувальним групам на Гаїті координувати їхні дії. Соціальні медіа замінили реальний обхід людей із проханням про допомогу – метод, який, як і раніше, був спрямований на кожну людину, проте в нових умовах значно швидший і масштабніший. Завдяки численним веб-сайтам і соціальним мережам некомерційні організації можуть у стислі терміни провести кампанію зі збору коштів і знайти активну підтримку в особі волонтерів.

Потенційне використання соціальних медіа може торкатися багатьох аспектів збору коштів – соціальні медіа можуть допомогти досягти мети швидше, зібрати більше грошей, залучити більше учасників.

У контексті підготовки до Саміту соціальної благодійності 2010 р. експерти визначили напрями використання соціальних медіа для позитивних змін у майбутньому [23]. Серед перспективних напрямів було визначено краудсорсинг (crowdsourcing, crowd – «натовп» і sourcing – «використання ресурсів») як передачу певних функцій невизначеному колу осіб. Наприклад, під час підготовки до Конференції ООН зі зміни клімату в минулому грудні, організація 350.org (350 на 1 000 000 – це вища безпечна межа частинок вуглекислого газу в атмосфері) вирішила провести демонстрацію. Було оголошено заклик до дії на веб-сайті організації і поширено по всьому світу. Учасники 350.org закликали людей з усіх куточків земної кулі 24 жовтня провести свої власні акції, пов'язані з числом 350 (рис. 2.1). Аудиторія 350.org відгукнулася на заклик і організувала понад 5200 демонстрацій і зльотів у більш ніж 180 країнах [24].

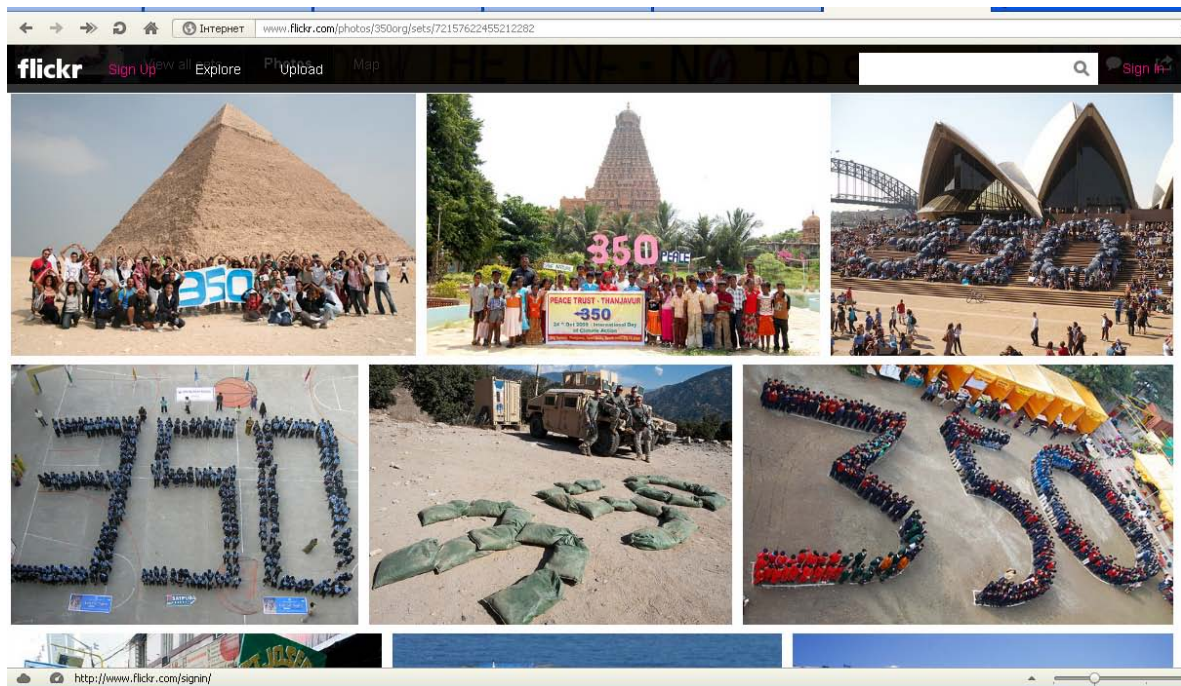

Рис. 2.1. Міжнародний день дій на захист клімату (24 жовтня 2009 р.) Вибрані фотографії
Джерело: 350.org website Режим доступу: <http://www.flickr.com/photos/350.org/sets/72157622455212282/>

Автори іншого краудсорсингового проекту Internet Response League планують залучити гравців онлайн-ігор до допомоги в боротьбі з надзвичайними ситуаціями та їх наслідками – гравці будуть переглядати зображення постраждалих місць або досліджувати віртуально відтворені області та оцінювати завдані збитки. Своїм проектом фахівці з управління в надзвичайних ситуаціях сподіваються залучити гравців до перегляду та аналізу мільйонів зображень і повідомлень у соціальних мережах. Дані, отримані від гравців, зможуть допомогти в реагуванні та боротьбі з надзвичайними ситуаціями та їх наслідками – за рахунок оновлення в реальному часі карт [25].

Краудсорсинговий підхід може «демократизувати» науку та знизити вартість отримання даних, необхідних дослідникам. Так, один із найпрестижніших наукових журналів світу Nature повідомив про проект OpenSTD, що займається розробкою плану для створення інструменту для збору океанографічної інформації: якщо розробити відкриті креслення для STD, то кожен, хто володіє деякими технічними навичками, зможе самостійно створювати цей інструмент, вартість якого буде набагато нижчою за ринкову (у межах 200 дол., при тому, що нині STD, що є одним з головних інструментів океанологів, купують у комерційних компаній і може коштувати тисячі доларів). На сьогодні проект намагається зібрати 10 тис. дол. для доопрацювання прототипу і випуску електронної книги з кресленнями [26].

На принципах краудсорсингу заснована віртуальна волонтерська мережа Sparked (<http://www.sparked.com/ask>), завдання якої – об’єднання зусиль талановитих людей у підтримці некомерційних організацій. Учасники вводять дані про свої уміння й навички (копірайтинг, графічний дизайн чи ін.), обирають найбільш близькі й цікаві їх напрямки благодійності (наприклад, захист навколишнього середовища чи охорона здоров’я) і починають отримувати запити із сайту про допомогу некомерційним організаціям у відповідних проектах, таких як розповсюдження статей або розробка нової рекламної листівки. Будь-яка організація може створити профіль, визначивши свій сектор і потреби, вказавши свої проблеми й завдання, які будуть розповсюджені обширною волонтерською мережею.

Російська та українська інтернет-спільнота має цікавий досвід використання краудсорсингової системи перекладів через сервіс Notabenoïd, учасники якого здійснюють колективний переклад фільмів, книг, комп’ютерних ігор і програм.

Основою технологій колаборативного перекладу є хмарні сервіси, вікі-технології, соціальні сервіси, засоби розподіленого зберігання та обміну інформації, у тому числі механізм краудсорсингу.

Текст розбивається на дрібні шматочки (абзаци, титри), кожен учасник перекладу читає фрагмент мовою оригіналу і пропонує свій варіант перекладу, які виносяться для оцінювання учасниками спільноти (рис. 2.2).

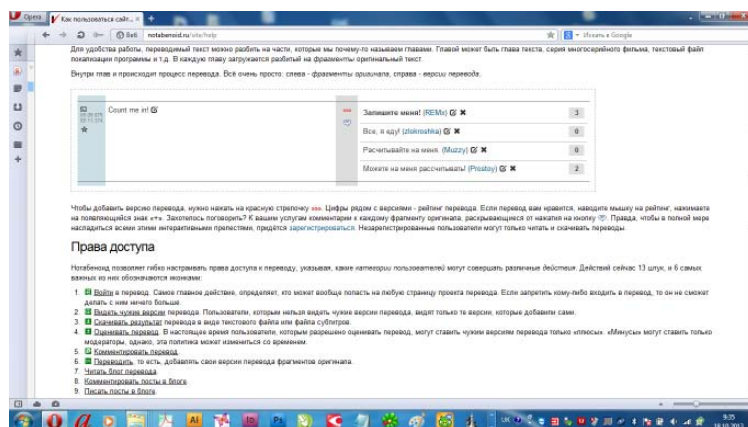

Рис. 2.2. Процес перекладу в проєкті Notabenoïd Джерело: сайт Notabenoïd. Режим доступу: <http://notabenoïd.ru/site/help>

Оцінки підсумовуються, з кращих варіантів складається готовий переклад, завантажити який може кожен користувач. Філософію перекладу й загальну стилістику учасники обговорюють у блозі. Notabenoïd в основному спеціалізується на перекладі з англійської, усі анонси, над якими йде робота, публікують-

ся в стрічці новин. Існує також рейтинг-лист, де представлені найактивніші учасники проекту. Цікаво, що в Китаї існує аналог російської мережі Notabenoid – Yeeyan (<http://www.yeeyan.org>), щоправда китайці за допомогою описаної системи колаборативного перекладу локалізують переважно статті з друкованих ЗМІ.

Краудсорс-переклад активно використовується в створенні й підтримці таких проектів, як енциклопедії (яскравим прикладом служить Вікіпедія). Ця технологія дала можливість постачальникам мовних послуг застосувати ефективні способи підвищення якості й продуктивності, засновані на колективній творчості. На думку багатьох професіоналів у сфері локалізації, «професійний краудсорсинг» може стати стратегічним способом керування перекладацькими проектами в цій галузі. Причиною тому є його потенціал, заснований на базі нової технічної архітектури та готовності до співпраці, що відрізняє «мережеве покоління» [27]. Водночас описані сервіси поєднують у собі елементи згаданих вище файлообмінних спільнот (з відповідним ставленням до проблем авторського права) та популярний сьогодні мережевий тренд онлайн-освіти. Мовним сервісам належить у цій течії особливе місце, оскільки вони поєднують у собі практику навичок і роботу з інформацією, результати якої стають згодом надбанням громадськості.

Некомерційні організації почали експериментувати з можливостями геопозиціонування, використовуваному, зокрема, і в соціальних мережах, як, наприклад, Foursquare (4 sq) – сервісі, що дає змогу учасникам через мобільні додатки відзначитися в різних місцях перебування, стежити за тим, де бувають друзі, коментувати чи залишати підказки для інших користувачів 4 sq, які збираються відвідати нове місце. Серед цікавих прикладів подібного досвіду – використання мережі 4 sq Бруклінським музеєм, із заохоченням учасників, наприклад, безкоштовним входом, розміщенням підказок до гри і звітів про переможців на своїй сторінці (рис. 2.3).

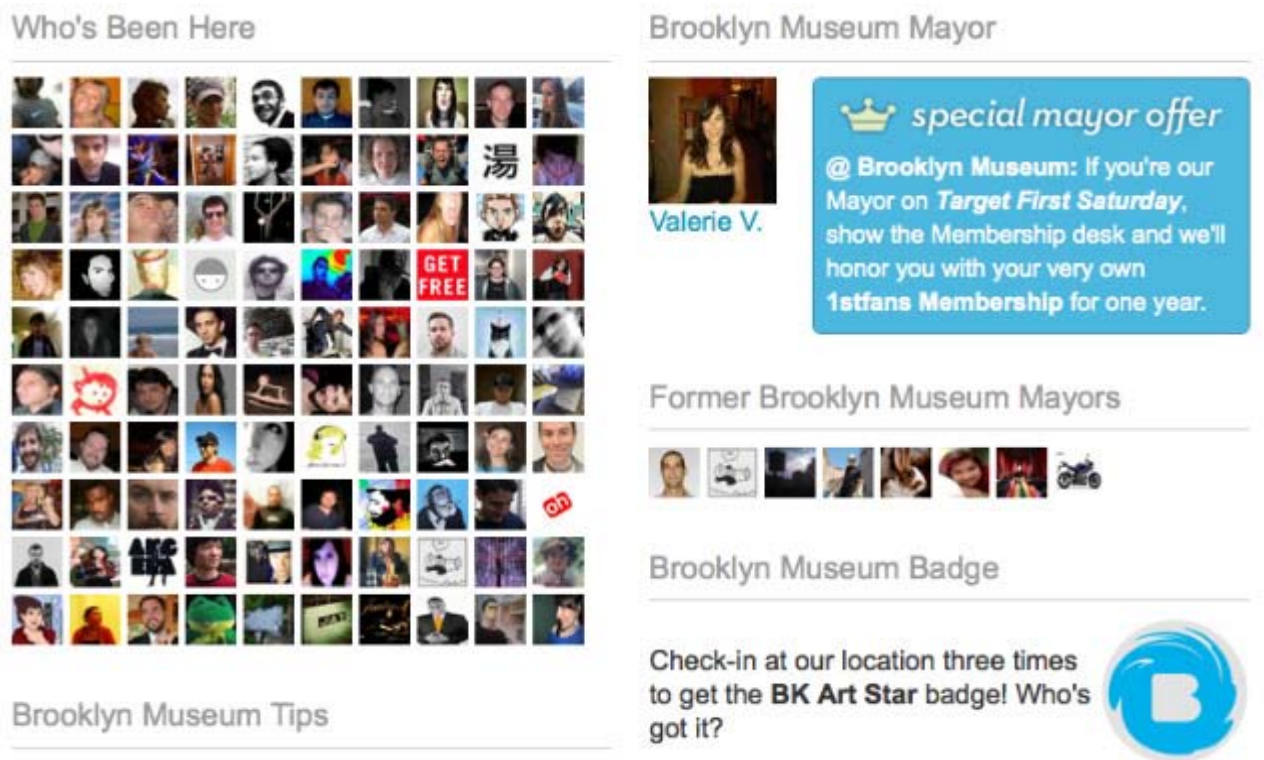

Рис. 2.3. Використання мережі Foursquare Бруклінським музеєм Джерело: Brooklyn Museum website. Режим доступу: <https://foursquare.com/v/brooklyn-museum-brooklyn-ny/427d5680f964a520a8211fe3>

Соціальні мережі стають майданчиками для розгортання сотень і тисяч проєктів, так, у **фейсбучному додатку Causes** – соціальній платформі, що об'єднує діяльність бізнес-структур, благодійних організацій і простих користувачів, створеній у 2007 р. Ш. Паркером і Дж. Грінном, беруть участь 450 тис. некомерційних проєктів, на потреби яких зібрано 27 млн дол. Об'єднаний у всесвітню соціальну мережу, Causes дає можливість користувачам Facebook організувати онлайн-кампанії і брати участь у них для реалізації різних проєктів, таких як збір коштів, підписання петицій і привернення уваги до благодійних акцій або організацій. Додаток Causes дає можливість користувачам створювати первинні спільноти (causes) на підтримку особливих акцій або некомерційних організацій, а потім запрошувати друзів з Facebook приєднатися до їхніх дій. Некомерційні організації можуть використовувати сайт Causes для створення спільнот прихильників і волонтерської бази, проведення кампаній зі збору грошей, поширення петицій. Таким чином, Causes дає людям можливість взяти участь у вирішенні глобальних проблем, не виходячи зі свого акаунта у Facebook. Більше того, він підвищує ефективність вкладення бізнесом коштів у вирішення глобальних проблем.

Існує низка інших сайтів, що використовують соціальні мережі та онлайн-

спільноти для мобілізації учасників у благодійні проекти: Crowdrise, Donate Now/Network for Good, FirstGiving, Givezooks!, Jumo, Razoo пов'язують окремих людей і організації, забезпечують користувачів можливістю збирати або жертвувати гроші на благодійні акції, пропонують онлайн-інструменти для збору грошей та просування благодійних акцій за допомогою різних віджетів або через соціальні мережі, стягуючи, зазвичай, комісію за передачу грошей некомерційній організації.

SocialVibe – частина соціальної пропозиції від брендингового агентства Synetwork. Компанія позиціонує SocialVibe як «соцмедіа інструмент», який об'єднує людей і брендові компанії на підтримку благодійних акцій. Щоразу, поширюючи рекламний брендовий контент через канали соціальних мереж та блогів, учасники заробляють бали, що перетворюються на мікро-пожертви на користь обраної акції.

Існують також сайти, що виконують навігаторські функції: так, Just Give був створений для спрощення пошуку благодійних акцій і виконує одночасно роль каталогу проектів, платформи зі збору коштів та організації волонтерської допомоги, бортового журналу некомерційних організацій. Сервіс систематизує базу даних понад 1 500 000 благодійних акцій за тематичними категоріями: освіта, бізнес, охорона здоров'я, торгівля і т. ін., усі занесені в базу проекти відображаються на карті (рис. 2.4).

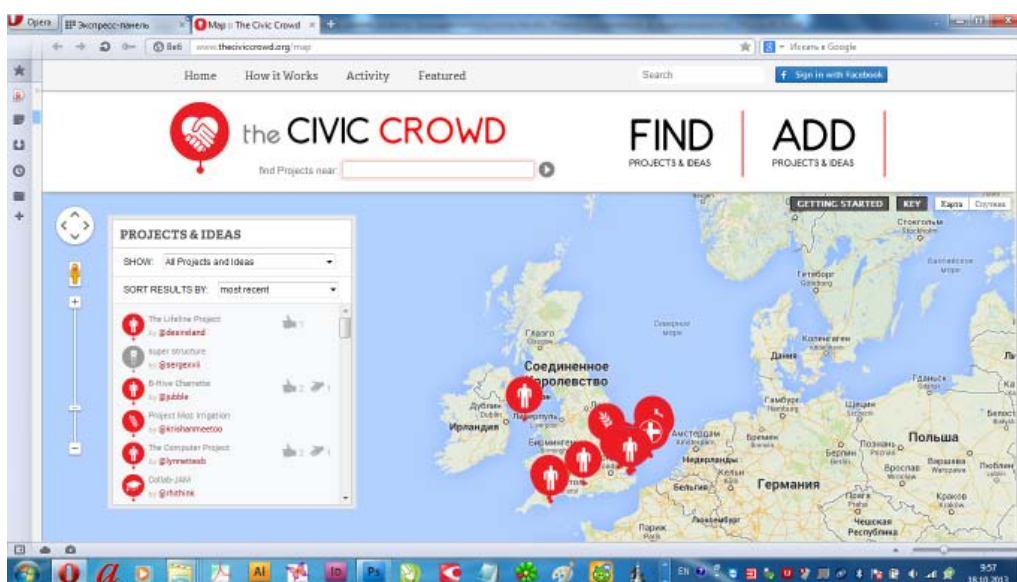

Рис. 2.4. Карта соціальних проектів The Civic Crowd Джерело: The Civic Crowd website.

Режим доступу: <http://www.theciviccrowd.org/map>

Таким чином The Civic Crowd відкритий не лише для благодійних організацій, а й для авторів комерційних ідей, здатних позитивно впливати на соціальну

сферу. Крім профілів проектів, створюються сторінки учасників: організаторів, активістів, керівників місцевих співтовариств, волонтерів тощо.

Окрема група проектів, започаткованих на платформах соціальних медіа, є, з одного боку, вимушеним, компенсаційним механізмом, що формується в умовах неефективності держави та інших соціальних інститутів. З іншого – виступають як універсальний соціальний механізм, що здійснює свої функції в умовах стану відносної соціальної і групової солідарності та доповнює в цій якості інші соціальні інститути.

Український інтернет-активізм розвивається достатньо активно в напрямі просування громадянських проектів, про що говорить той факт, що цього року українські користувачі посіли друге місце в кількості номінантів онлайн-проектів у конкурсі The Bobs, запропонувавши понад 500 ініціатив. Ця особливість значним чином визначається принципом розвитку компенсаційних механізмів соціальних медіа. Так, наприклад, декілька самостійних соціологічних досліджень засвідчили, що україномовні громадяни України на практиці відчують дискомфорт, викликаний тиском російської мови в публічному спілкуванні. Про це, зокрема, ідеться в моніторинговому дослідженні «Простору свободи» «Становище української мови в Україні в 2012 році» з посиланням на дані соціологічної служби Research & Branding Group та Центру Разумкова [28]. Відповіддю інтернет-спільноти стала низка ініціатив, що мають на меті розширення україномовного простору, нерозвиненість якого, як вважають активісти, значним чином зумовлена тим фактом, що українізація маркування, сайтів, інструкцій не є ринковою необхідністю, оскільки не впливає на продажі товарів і послуг: україномовні користувачі готові йти на поступки і можуть спокійно користуватися російськомовним контентом. Такі ініціативи, як мережевий громадський рух «Дріжджі» чи група «И так поймут!» здійснюють моніторинг сфери обслуговування, маркування товарів, оформлення веб-сайтів та офіційних представництв у соціальних мережах, добиваються ведення документації (у тому числі гарантій, інструкції, цінників тощо); програмного забезпечення приладів із відповідною мовою в інтерфесах і меню тощо (див. рис. 2.5).

Група «И так поймут» добилася створення уккраїномовних варіантів сайтів/сторінок аеропорту «Бориспіль», компанії ToyotaUkraine, «Балтика Україна», Hyundai, київського дилера автотранспорту «FiatІталавто» та ін.

Уже згадуваний торент-сайт «Гуртом» бере на себе функцію перекладу фільмів українською. Учасниками проведено вісім турів збору коштів, за результатами яких успішно озвучено 81 фільм, обрані голосуванням на сайті. Учасники сайту отримують електронні листи із звітами про виконану роботу, кошти для якої були зібрані раніше, повідомленнями про плани подальшої роботи та

закликами проекти. За участь у зборі передбачені винагороди – списки активістів, чиїм коштом було озвучено фільм, вказуються в описі кожного фільму, учасники отримують можливість скачувати більшу кількість контенту із сайту.

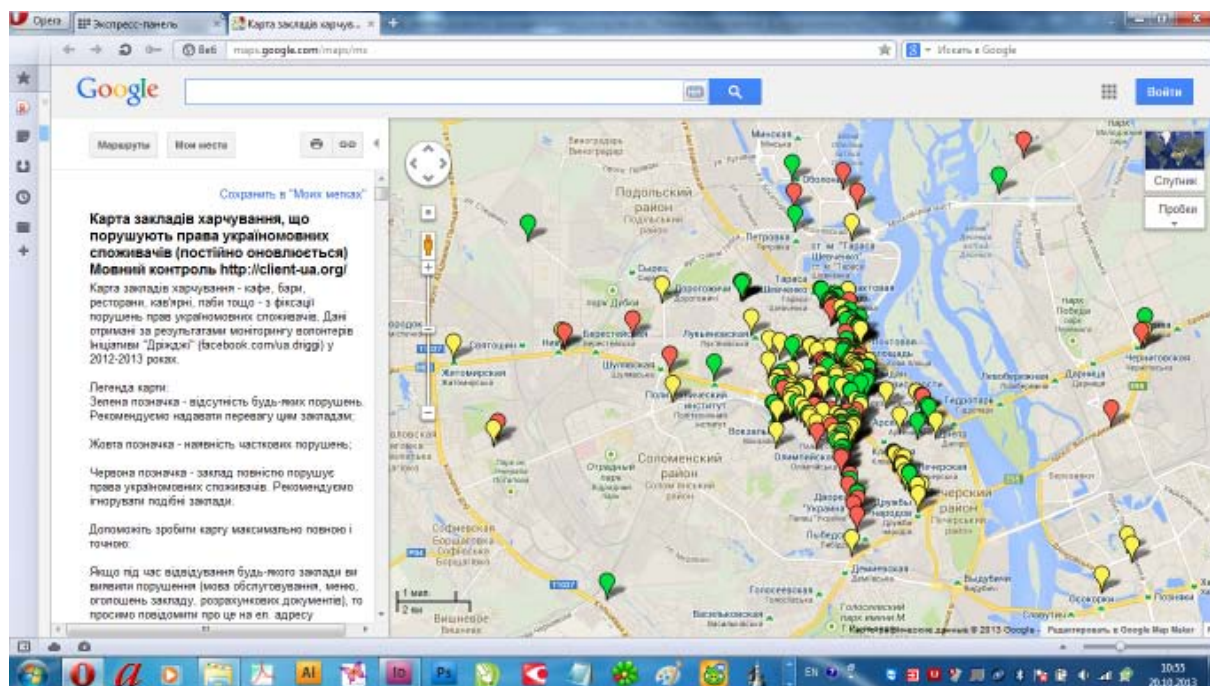

Рис. 2.5. Карта закладів харчування, що порушують права українськомовних споживачів
Джерело: Мовний контроль. Режим доступу: <http://client-ua.org/map>

Досить активно розвиваються мережеві інтерактивні проекти, орієнтовані на вирішення екологічних проблем, які так само можна віднести до компенсаторних – доводиться визнавати, що в Україні поки не вироблено достатньо ефективних механізмів забезпечення прав населення на чисте довкілля. Для розв'язання проблем формуються спільноти, зокрема, і на місцевому рівні, як, наприклад, проект севастопольських активістів Sevsvalki.net. На сайті відвідувачів зустрічає чайка в протигазі, яку засмучує забрудненість його рідного міста і разом з небайдужими мешканцями вона намагається привернути увагу громадян та влади до цієї проблеми (див. рис. 2.6).

Рис. 2.6. Проект для борьбы із звалищами (м. Севастополь) Джерело: сайт Sevsvalki.net. Режим доступу: <http://sevsvalki.net/>

Спочатку учасники Sevsvalki.net збирали інформацію про скупчення сміття в місті, заповнюючи профілі звалищ, вказуючи їх місце розташування і прикріплюючи фотографії. Надалі на сайті було створено інтерактивну карту, на якій учасники відзначають стихійні звалища, добиваються їх ліквідації. Методика передбачає «опублікування» звалища – нанесення його на карту, збір голосів проти – після 100 голосів юрист проекту подає скаргу.

Проект також пропонує добірки тематичних законів та готову форму, скориставшись якою можна подати скаргу самостійно. Також на підтримку користувачів спрямовані рекомендаційні інструкції з подачі скарги і всі супровідні законодавчі документи. Окремим напрямком розвитку проекту є блог, де учасники обговорюють об'єкти та висловлюють ідеї щодо поліпшення функціоналу ресурсу й методів боротьби зі сміттям (див. рис. 2.7).

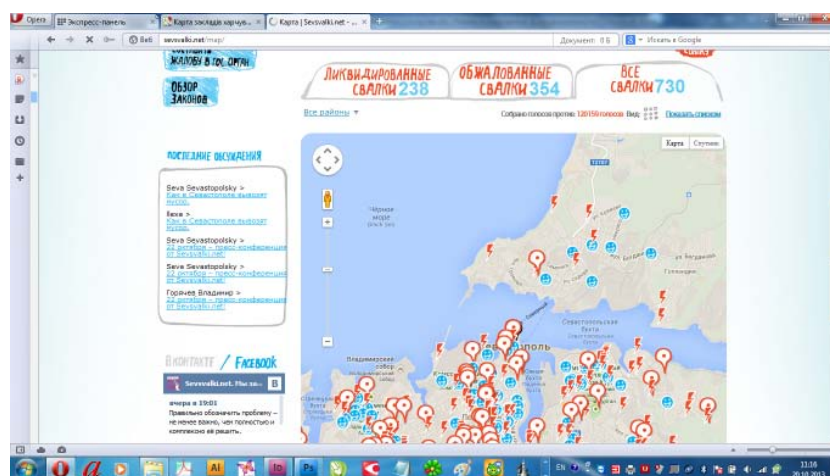

Рис. 2.7. Карта звалищ м. Севастополь Джерело: сайт Sevsvalki.net. Режим доступу: <http://client-ua.org/map>

Ця технологія дає можливість показати масштаб проблеми: учасниками проекту вже відмічено понад 700 звалищ у різних районах міста, понад 200 з них ліквідовано, із приводу інших очікується відповідь від влади. За відсутності конструктивного діалогу мешканцям доводиться часом самим втручатися в ситуацію, припиняючи незаконне будівництво, у рамках проекту організуються суботники.

Проекти, орієнтовані на вирішення актуальних проблем, можуть бути як локальними, так і набувати глобальних масштабів. Наприклад, об'єднавши свої зусилля, активісти та організації в різних кінцях світу борються з одним з головних проявів жорстокої злочинності – работоргівлею. Усі дії учасників координуються на сайті проекту Stop The Traffik, який ініціює соціальні кампанії, збирає кошти та надає матеріали для повномасштабної боротьби.

Торгівля людьми – один із найпоширеніших злочинів, щорічно його жертвами стають 1,2 млн дітей. Докладна статистика представлена на сайті проекту Stop The Traffik.

В основі заснування проекту – як особистий досвід людей, що зіткнулися з проблемами рабства, так і ініціатива численних організацій Великобританії, що вирішили об'єднати свої зусилля напередодні святкування двохсотріччя відміни рабства – так було покладено початок співпраці.

Перше значне досягнення Stop The Traffik – це поширення петиції з організованої боротьби з торгівлею людьми; свої підписи під нею залишили понад мільйон людей, багато з яких стали активістами організації та взяли участь у її численних кампаніях. Широкий масштаб діяльності Stop The Traffik ілюструє карта проекту: на ній відзначені місця розташування всіх організацій-учасників, координаторів, лідерів активістських груп – у будь-який момент можна зв'язатися з будь-яким з них. Тут же представлені соціальні кампанії проекту (рис. 2.8).

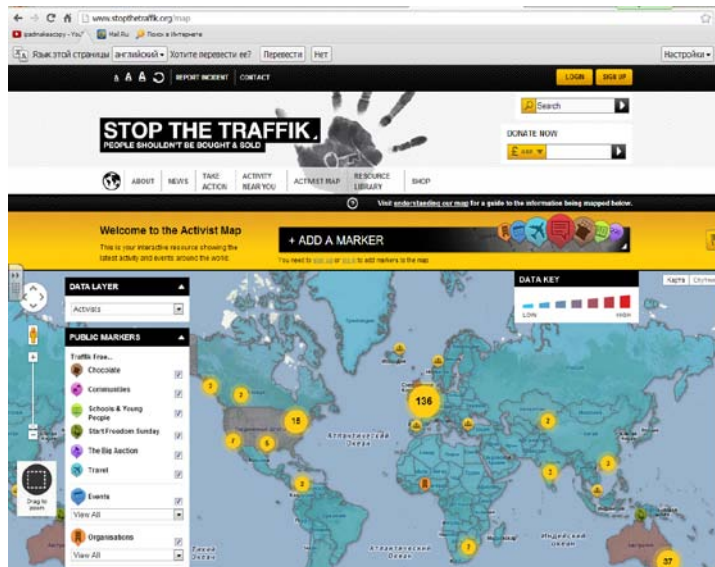

Рис. 2.8. Карта проекту Stop The Traffik Джерело: Stop The Traffik website.
Режим доступу: <http://www.stopthetraffik.org/map>

Учасники кампанії Traffik Free Travel працюють над забезпечення безпеки пересування – саме під час подорожей люди найчастіше і стають жертвами работоргівлі. У рамках кампанії активісти Traffik Free Travel проводять бесіди з представниками транспортної індустрії – водіями автобусів, тими, хто працює на маршрутах. Вони повинні вміти розпізнавати ознаки назріваючого злочину та оперативно повідомляти про це.

На сайті представлена також бібліотека документів, інструкцій для роботи з підлітками, поліцією, релігійними групами, активістами та волонтерами. Окрім текстових файлів архів містить аудіо- і відеозаписи, повний інформаційний пакет для організації освітніх заходів. Сайт приймає будь-які повідомлення про злочини, всі вони заносяться в базу. Важливе місце відводиться фандрайзингу – крім приватних пожертвувань проект збирає кошти на різних майданчиках, включаючи і Give As You Live.

Зростанню прозорості, співпраці та співучасті в суспільно важливих проєктах сприяє також громадянська журналістика, яка реалізується у формі інтернет-блогів, соціальних мереж, а також у вигляді залучення читацької аудиторії до спецпроектів у рамках традиційних ЗМІ. Попит на такі проєкти зростає, так само зростає попит у суспільстві на незалежну інформацію

Інтернет-щоденники – блоги стали важливою частиною інформаційного простору. Блог (від англ. web log – мережевий щоденник) – це веб-сайт, основний зміст якого – регулярно публіковані записи, зображення або мультимедіа, відсортовані у зворотному хронологічному порядку, доступні для читання та обговорення широкою аудиторією. Блоги можуть різнитися за тематичним

ознакою (особисті, культурні, політичні, економічні, юридичні тощо); за основним типом контенту (текстові, фото, відео), за авторством (персональний, корпоративний, ком'юніті) і т. ін.

Перевагами блогінгу є гіперлокальність – блогери інформують, як правило про те, на чому розуміються найкраще; інтерактивність – вбудовані в матеріал опції коментарів і форумів дають можливість швидко отримувати відгуки від читачів і аналізувати якість виконаної роботи, актуальність обраної теми; емоційність – текст блогу організований особливим чином, так, щоб досягнути максимальної виразності за умови стислості викладу.

Блоги пов'язані між собою технічно – за допомогою гіперпосилань, а також за принципом соціальної мережі – через конкретних користувачів, які читають і коментують записи один одного, ведуть колективні блоги, додають у друзі інших користувачів та можуть стежити за їхніми записами в «стрічці друзів». Таким чином, сукупність індивідуальних проєктів формує блогосферу – особливий інформаційний та соціокультурний простір в Інтернеті, для якого характерні ряд технічних, змістовних, соціальних та інших характеристик.

Спеціальні пошукові сервіси на зразок «Google – пошук у блогах», що призначені для обробки пошукових запитів, широкий спектр рейтингів (найпопулярніших блогів, авторів, співтовариств, найрезонансніших записів) допомагають відстежувати найбільш помітні явища в блогосфері. Крім того, спеціальні програми, так звані RSS-рідери, дають можливість сформувати стрічку обраних блогів і регулярно відстежувати записи конкретних авторів.

Серед найпопулярніших блогерських інтернет-ресурсів, що надає всім бажаним послуги з підтримки блогів – американський проєкт LiveJournal.com («Живий Журнал»). Створений у 1999 р. «Живий Журнал» на сьогодні є інформаційним майданчиком для найбільшої спільноти інтернет-користувачів: станом на початок 2013 р. у LiveJournal зареєстровано понад 40 млн користувачів. З них, за різними оцінками, «активними» є близько 3 млн. Україна входить у п'ятірку країн, де проживає найбільше користувачів LiveJournal, поступаючись лише США, РФ, Великобританії і Канаді.

Блогерська діяльність на сучасному етапі впливає на політику, позиціонування й рекламу компаній (корпоративні блоги), культурне життя тощо. Не будучи журналістикою в класичному її розумінні, блогінг впливає і відчуває вплив професійної журналістської спільноти. Журналісти досить часто використовують блогосферу як джерело інформації, тоді як блогери звертаються до журналістських текстів, наприклад, для критики чи коментарів. Блогосфера формує альтернативний інформаційний порядок денний, що корелюються з порядком денним ЗМІ або державної пропаганди лише частково, виступає джере-

лом тем, фактичного матеріалу, особистих оцінок і живих свідчень [29].

Проект Pew Internet & American Life Project провів дослідження життя американської блогосфери. За результатами опитування понад 200 користувачів-блогерів з'ясувалося, що майже половина блогерів ніколи не цитувала у своїх щоденниках інші джерела або видання, і тільки третина користувачів займалися діяльністю, аналогічною журналістиці – перевіряли факти або посилалися на джерела інформації. Загалом, лише 34 % респондентів назвали онлайн-щоденники різновидом ЗМІ [30].

Водночас у інформаційних потоках блогосфери – розважальних, просвітницьких, політичних тощо, можна виокремити таке явище, як громадянська журналістика. З власне блогінгом його пов'язують технічні платформи й форма дописів, за змістом громадянську журналістику можна визначити як активну участь аудиторії в процесі збирання, аналізу й поширення новин та інформації. Ш. Боуман та К. Уїлліс у доповіді «Ми медіа: як аудиторія формує майбутнє новин та інформації», на замовлення медіа-центру Американського інституту преси, наголошують, що метою такої участі аудиторії в журналістській діяльності є надання незалежної, надійної, точної, повної та актуальної інформації відповідно до вимог демократичного суспільства [31]. Як приклади громадянської журналістики – висвітлення подій навколо захопленого терористами «Норд-Осту» за блогами москвичів, серед яких швидко знайшлися такі, хто проживав поблизу або отримував оперативну інформацію «звідти»; випадки, коли блогери вели прямі репортажі з місця боїв в Іраку» [32] чи приклад того, як «громадянська журналістика на деякий, хоч і короткий, час стала єдиною діючою журналістикою у Великобританії» [33]. 16 травня 2011 р. на сайті Vlottr з'явилося повідомлення, що визначило порядок денний усіх медіа-ресурсів країни і багатьох видань за кордоном – про події, пов'язані з виявленням та ліквідацією бомби в центрі Лондона. Новина протягом дня обростала уточненнями, фотографіями та доповнювалася детальним аналізом того, що відбувалося. Телеканали Sky і BBC підхопили цю історію приблизно трьома годинами пізніше. До цього моменту всі, хто обговорював цю подію в соцмережах і твітері, давали посилання на Vlottr як на основне джерело [34]. Успіх Vlottr, який виявився не тільки швидшим, а й набагато ефективнішим як джерело інформації за значно дорожчі і авторитетні традиційні медіа, полягає в тому, що принципи громадянської журналістики тут вдало об'єднані з оригінальним технічним рішенням.

Отже, характерною рисою мережевих видань загалом і блогосфери зокрема є незрівнянно більш ефективна комунікативна сторона порівняно із традиційними ЗМІ, зворотний зв'язок яких з аудиторією набагато слабший. «Аудиторія

перестає бути аудиторією, вона стає основним виробником інформації», – зазначає російський дослідник інтернет-журналістики Р. Жолудь [35]. І ця активна аудиторія стає ядром громадянської журналістики: автори, читачі та коментатори в одній особі.

Журналіст і експерт із соцмереж А. Вельф відзначає такі очевидні переваги громадянської журналістики: чисельність «кореспондентів»: таку кореспондентську мережу не може дозволити собі утримувати жодне видання, тому більшість користувачів вибирають блоги, як можливість отримати різнобічну інформацію безпосередньо від очевидців, складаючи таким чином «інтегральну картину того, що відбувається з багатьох точок зору»; незалежність та об'єктивність – інформація з перших рук, отримана від безпосередніх очевидців подій, відсутність редактури, відсутність географічних і часових меж (у блоги люди пишуть звідки завгодно і коли завгодно), багатовимірність інформаційної картини; безкоштовність контенту для читачів [36].

Слід зазначити, що не всі з названих переваг можна вважати безсумнівними – наприклад, об'єктивність блогінгу не самоочевидна, як і позитивний вплив відсутності редактури. Абсолютна кількість блогів мають все ж розважальний характер, можуть нести неякісну чи кон'юнктурну інформацію. Як вказує дослідник А. Мірошніченко, у рейтингах блогів дедалі частіше провідні позиції займають не авторитетні автори, а популярні «приколісти-копіпастери», що, на відміну від благородних блогерів першого покоління, не концентрують суспільно значущу інформацію, а витрачають магічні здібності вірусного редактора на дурниці [37].

Очевидно, що прогнози щодо витіснення в майбутньому чи навіть зникнення професійної журналістики під тиском журналістики громадянської – передчасні. Аналіз посилань у соціальних мережах на джерела новин, здійснений Н. Сілвером, показав, що серед першої тридцятки найпопулярніших джерел майже всі – традиційні, на зразок агентства Associated Press чи сайту The New York Times. Експерт дійшов висновку, що невелика кількість великих медіа-брендів досі контролює більшість інформаційних потоків, і дискусія [в мережах] відбувається на теми, які добирають саме вони [38]. У цьому контексті логічно очікувати трансформації, як професійної, так і блогерської журналістики: традиційні видання вже впроваджують (і ця тенденція, очевидно, зберігатиметься) мережеві технології, що передбачають участь читачів: форуми, майданчики для блогінгу, спеціальні проекти. Професійні журналісти активно працюють у блогосфері.

Таким чином, трансформаційні процеси мережевих інформаційних ресурсів впливають на процес удосконалення соціальної структуризації суспільства, во-

ни дають підстави говорити також про виникнення нової філософії та архітектури медіа, базованих на синтезі «традиційного» і «соціального» підходів до масової комунікації.

Список використаних джерел до розділу 2

1. *Гідденс Е.* Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс. – Альтерпрес, 2004. – 104 с.
2. *Лещенко О. М.* Мультифункціональність сетевих комунікацій в сучасному суспільстві / О. М. Лещенко // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. – 2011. – № 2. – С. 54–58.
3. *Cook K.* Two Approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis / K. Cook, J. Whitmeyer // Annual Review of Sociology. – 1992. – Vol. 18. – P. 109–127.
4. *O'Reilly T.* What Is Web 2.0 Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software [Electronic resource] / T. O'Reilly. – Mode of access: <http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html>. – Title from the screen.
5. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. *Кастельс М.* Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен. – К. : Ваклер, 2006. – 230 с.
7. *Лях В. В.* Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації [Електронний ресурс] / В. В. Лях // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, – 2006. – № 57. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_57/Ljah.htm. – Назва з екрана.
8. *Davidson K.* Bay Area leads revolt against scientific journals. Scientists call for boycott, launch open-access project [Electronic resource] / K. Davidson // SF Gate. – Monday, October 27, 2003. – Mode of access: <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/10/27/MNGAM2 J9 L11.DTL>. – Title from the screen.
9. arXiv [Electronic resource]. – Mode of access: <http://arxiv.org>. – Title from the screen.
10. *Захарова Г. М.* Интернет-технологии: открытый доступ и самоархивирование [Электронный ресурс] / Г. М. Захарова. – Режим доступа: <http://www.eifl.net:8080/cps/sections/services/eifl-oa/training/readingr/33>. – Загл. с экрана.
11. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліо-

течних інформаційних технологій : [монографія] / [О. С. Онищенко та ін.] ; Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2011. – 222 с.

12. *Prensky M.* On the Horizon / M. Prensky. – West Yorkshire : MCB University Press, 2001. – Vol. 9, No. 5.

13. A new political Party is born in Europe – say hello to the European PRATES [Electronic resource] // Pp-international.net. Posted On: 2013–09–04. – Mode of access: <http://www.pp-international.net/node/531>. – Title from the screen.

14. *Кремень Т.* Політична мобілізація за допомогою використання соціальних медіа: приклад партії піратів / Т. Кремень // Вісник СевНТУ : зб. наук. пр. – Вип. 136/2012. – Севастополь, 2012. – С. 178–181. – (Серія «Політологія»).

15. *Волчек М.* Что такое копирайт? [Электронный ресурс] / М. Волчек // Компьютерные вести. – 3013. – 7.05. – Режим доступа: <http://www.kv.by/content/324833-chto-takoe-kopirait-raskladyvaem-po-polochkam>. – Загл. с экрана.

16. *Баранов М.* Звериний оскал Микки Мауса [Электронный ресурс] / М. Баранов // Полит.ру. – 2013. – 02.08. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2013/08/02/copyright/>. – Загл. с экрана.

17. European Pirate Platform 2009. The Uppsala Declaration // Piratpartiet. 2 Jul 2008. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://historik.piratpartiet.se/?p=933>. – Title from the screen.

18. *Balazs B.* Necessity knows no laws – the role of copyright pirates in the cultural ecosystem from printing to file sharing networks. Theses. Budapest, 2010 [Electronic resource] / B. Balazs. – Mode of access: http://www.warsystems.hu/wp-content/uploads_bodo/theses.pdf. – Title from the screen.

19. *Morozov E.* The brave new world of slacktivism [Electronic resource] / E. Morozov // Foreign Policy, 2009. – Mode of access: http://neteffect.foreignpolicy.com/posts/2009/05/19/the_brave_new_world_of_slacktivism. – Title from the screen.

20. *Gladwell M.* Small Change. Why the revolution will not be tweeted [Electronic resource] / M. Gladwell // The New Yorker. – October 4, 2010. – Mode of access: http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell. – Title from the screen.

21. *Evans D.* Social Media Marketing: An Hour a Day / D. Evans, S. Bratton. – Indianapolis: Wiley Publishing, 2010. – 409 p.

22. *Moissejev A.* Effect of social media on crowdfunding project results / A. Moissejev. – Lincoln, Nebraska May, 2013. – 39 p.

23. *Cashmore P.* Social Good Summit: Tackling Global Challenges with Social Media [Electronic resource] / P. Cashmore // Mashable.com. – Sep 07, 2010. – Mode

of access: <http://mashable.com/2010/09/07/social-good-summit-announcement/>. – Title from the screen.

24. International Day of Climate Action (October 24, 2009) Featured Photos [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.flickr.com/photos/350org/sets/72157622455212282>. – Title from the screen.

25. IRL Moving Forward [Electronic resource]. – Mode of access: <http://internet-response-league.com>. – Title from the screen.

26. *Cressey D.* Crowdsourcing may open up ocean science. DIY ocean instrument could create 'citizen scientists' of the seas [Electronic resource] / D. Cressey // *Nature*. – 05 July 2013. – Mode of access: <http://www.nature.com/news/crowdsourcing-may-open-up-ocean-science-1.13341>. – Title from the screen.

27. *Дьячкова О. В.* Создание эффективной образовательной среды с использованием сетевых социальных сервисов / О. В. Дьячкова // Экспертные оценки элементов учебного процесса : материалы XII межвуз. науч.-практ. конф., Харьков, 2010 г. / Нар. укр. акад. – Х. : Изд-во НУА, 2010. – С. 31–33.

28. Становище української мови в Україні в 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dobrovol.org/files/2012/stan_movu_2012.doc. – Назва з екрана.

29. *Колезев Д. Е.* Журналистика и блоггинг: взаимодействие и взаимовлияние [Электронный ресурс] / Д. Е. Колезев // Известия Уральского государственного университета. – 2010. – № 1(71). – Режим доступа: [http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0071\(03_\\$01-2010\)&xsl=showArticle.xslt&id=a04&doc=./content.jsp](http://proceedings.usu.ru/?base=mag/0071(03_$01-2010)&xsl=showArticle.xslt&id=a04&doc=./content.jsp). – Загл. с экрана.

30. *Lenhart A.* Blogging is bringing new voices to the online world [Electronic resource] / A. Lenhart, S. Fox // Pew Internet & American Life Project Jul 19, 2006. – Mode of access: <http://www.pewinternet.org/Reports/2006/Bloggers/01-Summary-of-Findings.aspx>. – Title from the screen.

31. *Bowman S.* We Media: How audiences are shaping the future of news and information. – Commissioned by The Media Center at The American Press Institute [Electronic resource] / S. Bowman, C. Willis. – Published July 2003 online in PDF and HTML. – Mode of access: http://www.hypergene.net/wemedia/download/we_media.pdf. – Title from the screen.

32. *Рублёв С.* Гражданская журналистика на службе интересов общества [Электронный ресурс] / С. Рублёв // *Лента. ru*. – 2005. – 18 мая. – Режим доступа: <http://lenta.ru/articles/2005/05/17/blogs/>. – Загл. с экрана.

33. *Рачинский С.* Blottr: гражданская журналистика в действии [Электронный ресурс] / С. Рачинский // *Mediasapiens.ua*. – 2011. – 1 мая. – Режим доступа: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/2625>. – Загл. с экрана.

34. A citizen journalism model that really breaks news? [Electronic resource] //

Virtualeconomics.co.uk. – Mode of access: <http://www.virtualeconomics.co.uk/2011/05/a-citizen-journalism-model-that-really-breaks-news.html>. – Title from the screen.

35. *Жолудь Р.* Журналистика и вызовы Веб 2.0 [Электронный ресурс] / Р. Жолудь. – Режим доступа: <http://journ.elsu.ru/jourpro136.htm>. – Загл. с экрана.

36. *Вельф А.* Удовлетворение социального влечения [Электронный ресурс] / А. Вельф // Деньги. – 2008. – № 40 (697). – 13 окт. – Режим доступа: <http://www.kommersant.ru/doc.aspx?DocsID=1038254>. – Загл. с экрана.

37. *Мирошниченко А.* Когда же умрут газеты – I. Ускорители смерти [Электронный ресурс] / А. Мирошниченко // Slon.Ru. – 2010. – 26 марта. – Режим доступа: <http://slon.ru/blogs/miroshnichenko/post/341714>; Когда же умрут газеты – II. Осталось 20 лет [Электронный ресурс] // Slon.Ru. 2010. 1 апр. – Режим доступа: <http://slon.ru/blogs/miroshnichenko/post/345180>. – Загл. с экрана.

38. *Silver N.* A Note to Our Readers on the Times Pay Model and the Economics of Reporting [Electronic resource] / N. A. Silver // Five Thirty Eight. – March 24, 2011 – Mode of access: <http://fivethirtyeight.blogs.nytimes.com/2011/03/24/a-note-to-our-readers-on-the-times-pay-model-and-the-economics-of-reporting/>. – Title from the screen.

Розділ 3. Соціальні медіа як віртуальна соціальна лабораторія

3.1. Віртуальні соціальні мережі і громадянське суспільство в Україні

Досвід молодих демократій, зокрема й України, наочно продемонстрував недостатність для переходу суспільства до фази консолідованої демократії створення демократичних політичних інститутів та закладання правової основи їх функціонування. Він доводить, що демократичні права і свободи залишаються формальними за відсутності наявної здатності його членів ефективно ними користуватись. Таким чином, при вирішенні питання забезпечення формальних можливостей демократичного розвитку актуалізується проблема вирішення практичних проблем формування й розвитку громадянського суспільства, поширення громадянської культури. У процесі вирішення конкретних завдань, пов'язаних з функціонуванням громадських об'єднань, рухів, організацій, політичних партій, члени суспільства набувають необхідний для участі в процесі керування державою досвід, отримують змогу захищати й реалізовувати власні потреби, контролювати владу, що у підсумку створює гарантії для функціонування правової держави.

За А. де Токвілем, у демократичних країнах вміння створювати об'єднання – першооснова суспільного життя; прогрес усієї решти її сторін залежить від прогресу в цій сфері [1].

Аналізуючи досягнення американського народу в розбудові демократії, А. де Токвіль звертав увагу на вміння американців об'єднуватись із метою досягнення власних цілей: «Американці найрізноманітніших віку, становища і схильностей безупинно об'єднуються в різні союзи. Це не тільки об'єднання комерційного або виробничого характеру, у яких вони всі без винятку беруть участь, а й тисяча інших різновидів: релігійно-моральні товариства, об'єднання серйозні і дріб'язкові, загальнодоступні і замкнуті, багатолюдні і такі, що налічують усього декілька чоловік. Американці об'єднуються в комітети для того, щоб організувати святкування, засновувати школи, будувати готелі, їдальні, церковні будівлі, розповсюджувати книги, посилати місіонерів на інший край світу. Таким чином вони зводять лікарні, в'язниці, школи. Чи йде, нарешті, мова про те, щоб проливати світло на істину, або про те, щоб виховувати почуття, спираючись на великі приклади, вони об'єднуються в асоціації. І завжди там, де у Франції на чолі будь-якого нового починання ви бачите представника уряду, а в Англії – представника знаті, будьте впевнені, що в Сполучених Штатах ви побачите який-небудь комітет. В Америці мені зустрічалися такі асоціації, про можливість існування яких, зізнаюся, я не мав ні найменшого уявлення, і я час-

то захоплювався тією нескінченною винахідливістю, з якою жителі Сполучених Штатів вміють вселяти спільну мету великій кількості людей, домагаючись від них підтримки і готовності добровільно йти до неї» [2].

В умовах поширення інтернет-технологій створення віртуальних мережевих структур (е-соцмереж), які ще називають «соціальні медіа»,¹ стало розглядатись багатьма дослідниками як додатковий інструмент сприяння становленню й розвитку громадянського суспільства і демократії. Адже, як слушно зазначає С. Даниленко, «комунікаційний простір мережі Інтернет, з позицій теорії та практики відкритого демократичного суспільства, є невід'ємною частиною громадської сфери, відкритою для всіх членів суспільства, як для публічних дебатів, так і для обміну думками між громадянськи активними індивідуумами, групами й спільнотами» [3].

З огляду на глобальний характер е-соцмереж та їхній вплив на різні сфери суспільного буття, специфіка функціонування соціальних медіа стала об'єктом пильної наукової уваги, у першу чергу, зарубіжних дослідників [4–6, 33, 34, 7–13].

В Україні розкриттю окремих аспектів функціонування е-соцмереж у контексті зміцнення засад громадянського суспільства останнім часом присвячені дослідження і напрацювання таких учених, як С. Даниленко [14], А. Готун [15], О. Маліс [16], Є. Пілат [17] та ін.

Зокрема, у дослідженні С. Даниленка охарактеризовано політико-революційний потенціал глобальних соціальних мереж і їх національних сегментів, а також мережеві соціальні медіа як систему організації суспільного життя, їх місце та роль у процесі соціально-політичної соціалізації, формування громадянина доби інформаційно-комунікаційної революції. О. Маліс звертає увагу на те, що мережеве співтовариство слабо інтегроване в реальну політичну систему і поява досконаліших технологій, що сприяють включенню громадян у політику, ще не забезпечила прямого мережевого представництва інтересів і розвитку кібердемократії в українському суспільстві. Як фактор розвитку громадянського суспільства соціальні мережі розглядає Є. Пілатин.

Поряд з науковцями феномен і можливості комунікації в інтернет-середовищі для зміцнення громадянського суспільства привернули увагу полі-

¹ Прим.: Зі стрімким впровадженням нових зразків електронних інформаційних технологій відбувається процес уточнення понятійного апарату. Це стосується, зокрема, і вживаного дослідником поняття. Як справедливо зауважує з цього приводу О. Холод, «термін “мас-медіа”, або “засоби масової інформації” (скорочено – ЗМІ) використовуємо в загальноприйнятому значенні, а саме: матеріальні (фізіологічні, психологічні, технічні, електронні) способи трансляції та аналізу інформації для широкого кола користувачів з метою інформування, формування й регулювання моделей їхньої соціальної поведінки» (Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз. – Львів: ПАІС, 2011. – С. 176).

тиків. Зокрема Б. Обама, під час бесіди з китайськими студентами, на поставлене питання про цензуру в Інтернеті (питання було передано через сайт американського посольства і поставлене американським послом) відповів так: «Я думаю, що чим вільніше передається інформація, тим сильнішим стає суспільство, оскільки громадяни самих різних країн дістають можливість призвати свої уряди до відповідальності».

У свою чергу Х. Клінтон підкреслила, що «державна політика в ХХІ ст. вимагає того, щоб Інтернет став працювати від низу до верху. Завдання не в тому, щоб говорити людям, що вони повинні робити, а, швидше, у тому, щоб надихнути їх на захист їхнього власного права говорити один з одним і, якщо вони того побажають, із Сполученими Штатами. Так само як Америка епохи холодної війни використовувала “Радіо Вільна Європа” і “Конгрес за свободу культури” для того, щоб зруйнувати берлінську стіну, кампанія за інтернет-свободу могла б посприяти руйнуванню “інтернет-стін” (фаєрволів), якими авторитарні режими оточили підвладних їм людей, і протягнути руку допомоги дисидентам усередині цих режимів» [18].

Сьогодні, забезпечуючи комунікацію між структурами та окремими членами громадянського суспільства, сучасні технології стають чинником поширення не лише відверто опозиційної інформації, а й будь-якої іншої інформації про поточні резонансні події. Так, подією, яка спровокувала справжній вибух обурення серед користувачів китайського сегмента Інтернету, стала аварія швидкісного потяга в східній провінції Чжецзян в липні 2011 р., у якій загинули 40 і були травмовані 190 осіб. Як вказує «Нью-Йорк Таймс», одразу після катастрофи в місцевих блогах з'явилося рекордних 26 млн повідомлень, у яких обурення діями залізничних служб поєдналося з недовірою до урядових пояснень та офіційного розслідування причин трагедії [19].

Як зазначає Є. Ланюк у статті ««Двосічний меч» Facebook'а», коментуючи суспільний резонанс, спровокований згаданою подією, соціальні мережі в КНР стають силою, з якою власті мусять реально рахуватися. За словами професора Ж. Янга з Пекінського університету, провідного китайського науковця у сфері масових комунікацій, сьогодні в країні відбувається «революція мікроблогів», які з кожним роком відіграють дедалі більшу роль у незалежному поширенні новин. Приблизно одна п'ята з 50 найгучніших подій 2010 р. у Китаї, за даними інформагентства «Цінхуа», уперше стала відома громадськості саме через мікроблоги [20].

В Україні під час конференції Lviv Social Media Camp (Львів, 2011 р.), присвяченої обговоренню питання використання соціальних мереж, народний депутат України Л. Оробець розповіла, як через соціальні мережі людям вдалося

мобілізуватися та ліквідувати незаконно збудований сміттєспалювальний завод у Києві [21].

За її словами, до неї через помічників надійшло звернення стосовно того, що «в центрі Солом'янки напроти центрального ЗАГСу планують побудувати сміттєспалювальний завод». «Я не повірила, але зробила пост у блозі, в якому попросила журналістів перевірити. Менш ніж за тиждень з'явилася інформація, що... завод уже побудований!

З'ясувалося, що цей міні-заводик спалює все сміття, яке проходить через Київ. А найближча школа і будинок розташовані в 100 м від нього, хоч за всіма нормативами має бути не менше 500. Ті, хто будували цей заводик, сказали, що ця “фура” переносна, тому на неї ці правила не поширюються», – розповіла Л. Оробець.

За її словами, блогосфера вибухнула, мобілізувала передусім жителів Солом'янки. Вдалося добитися проведення громадських слухань, на які, завдяки соціальним мережам, прийшло близько 300 місцевих мешканців. «Я подала депутатське звернення до МВС і ГПУ, відкрита кримінальна справа, і ГПУ згодом доповіла мені наступне: завод ліквідований. Я попросила блогерів перевірити і прислати мені фото. Заводу таки не було», – додала вона [22].

Отже, е-соцмережі дійсно стають інструментом мобілізації спільноти для колективних, суспільно значущих дій. При цьому можливості використання соціальних медіа як платформи консолідації розрізнених соціальних груп і громадян напряду залежить від широти охоплення ними населення.

Згідно з грудневим звітом 2012 р. В. Косенза (Vincenzo Cosenza), італійського аналітика соціальних медіа, на сьогодні найпопулярнішою соціальною мережею у світі є Facebook. За даними аналітика, Facebook домінує в 127 країнах (рис. 3.1).

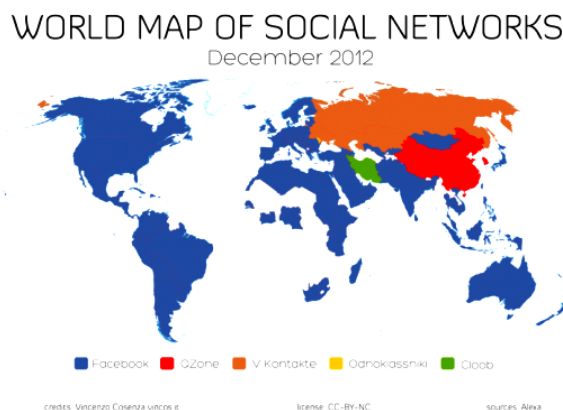

Рис. 3.1. Світова мапа поширення соціальних мереж

На сьогодні у Facebook понад 1 млрд активних користувачів у місяць (у то-

му числі 600 млн користувачів мобільного Інтернету).

Основна причина зростання популярності цієї соціальної мережі – її широке поширення в країнах Азії, де кількість її користувачів становить 278 млн осіб. Також Facebook має 243 млн користувачів у Північній Америці, 142 млн у Південній, майже 52 млн в Африці. У 2012 р. Facebook став найпопулярнішою соціальною мережею у Вірменії, Киргизстані, Латвії і В'єтнамі.

Крім Facebook серед найбільш популярних соціальних мереж у світі – Qzone, «ВКонтакте», «Однокласники» и Cloob. У Росії лідером стала мережа, ВКонтакте (190 млн зареєстрованих користувачів), в Азії – Qzone (552 млн користувачів), а лідером в Ірані стала мережа Cloob (доступ до Facebook там ускладнений через цензуру) [23].

Що стосується України, то, за даними спеціального дослідження користування соціальними мережами, здійсненого GfK Ukraine в листопаді 2011 р., на той час найпопулярнішими серед користувачів були «ВКонтакте», «Однокласники» і Facebook.

Найпопулярнішою соціальною мережею в Україні є «ВКонтакте»: її регулярно відвідують 67 % інтернет-користувачів України; ядро користувачів цієї соціальної мережі становить молодь (16–29 років). Друге місце зайняла мережа «Однокласники» з 58 %; ядро користувачів цієї соціальної мережі становлять люди середнього віку (30–44 років), а найбільш частими відвідувачами є жінки. Facebook регулярно відвідують 43 % інтернет-користувачів, причому ця соціальна мережа поряд із Twitter має порівняно низькі показники частоти відвідування: четверта частина зареєстрованих зовсім не користуються своїми записами в цих мережах [24].

Водночас мережа Facebook демонструє стійку тенденцію до зростання. Загальна кількість користувачів Facebook в Україні стрімко зростає і на кінець 2012 р. становила 2 млн 305 тис. 980 користувачів. Про це говорять дані аналітичної платформи для соціальних медіа SocialBakers.

Таким чином, Україна піднялася в рейтингу на два пункти і займає 60 позицію з 213 у загальному рейтингу Facebook по країнах – між Ірландією і Новою Зеландією.

Згідно з даними платформи, за останні шість місяців кількість користувачів соцмережі збільшилася на майже 335 тис. Проникнення Facebook в Україні становить 5,02 % в порівнянні з загальною кількістю населення країни і 11,28 % щодо кількості інтернет-користувачів [25].

При цьому можна прогнозувати подальше невпинне зростання кількості користувачів е-соцмереж, оскільки постійно збільшується загальна інтернет-аудиторія. Так, за даними Державної адміністрації зв'язку України за перше

півріччя 2010 р., кількість унікальних користувачів мережі Інтернет становила майже 40 % від загальної чисельності жителів України (при цьому слід уточнити, що незалежні дослідження дають дещо інші показники. Так, за даними досліджень Gemius Ukraine станом на квітень 2010 р. інтернет-аудиторія у віці 14+ становила 8,8 млн осіб, що в процентному співвідношенні становить 20 % від населення України. Приблизно таку ж цифру дає компанія Gfk Ukraine). Із цим показником рівня проникнення Інтернету Україна займає 11 позицію серед країн Східної Європи, Росія – 10 з 36 %. Лідерами в цьому списку є Естонія та Латвія з рівнем проникнення відповідно 71 та 65 %.

За словами виконавчого директора Української асоціації інтернет-реклами А. Заблоцького, після того як рівень проникнення Інтернету досягне 35–40 %, можливий вибухове зростання аудиторії до 50 % у гранично короткий термін. Після чого аудиторія буде цілком помірковано приростати до 70–80 % [26].

За прогнозами експертів, у найближчі п'ять років можливість користуватися інформаційними ресурсами в мережі Інтернет буде як мінімум у 50 % домогосподарств країни, у той час як у великих містах ця цифра становитиме й 70 % – 80 %.

При цьому збільшується не тільки сама аудиторія, збільшується частка активних користувачів мережі. І такі користувачі стають дедалі більш вимогливими: збільшується потреба у «важкому» контенті – онлайн аудіо й відео, у прямій ТВ-трансляції тощо.

При цьому в Україні частіше соцмережами користуються чоловіки – 54,6 %, жінки, відповідно, – 45,4 %.

Найактивнішими виявилися українці віком від 16 до 24 років (43 % від загальної кількості), трохи менше люди віком 25–34 роки (33 %). Українці віком від 35 до 44 років теж досить активні – 16 %. Найменш активна вікова група 45–54 роки – 8 % [27].

Отже, в Україні користувачами соцмереж є групи населення, які традиційно відносяться соціологами до найбільш активних у соціальному аспекті. У вигляді соціальних медіа вони отримують інструмент сприяння своїй активності, з опануванням якого стає можливим вирішення найрізноманітніших питань. З цього погляду резонансною стала публікація книги К. Ширкі (Clay Shirky) «Сюди йдуть всі: що змінюється, коли люди збираються разом» (2009 р.) (*Here Comes Everybody: How Change Happens When People Come Together*) [28], у якій наводиться велика кількість прикладів стосовно ефективності колективної дії за допомогою е-соцмереж. Зокрема, широкого поширення набули історії про жінку, яка загубила свій мобільний телефон на задньому сидінні таксі і за допомогою Інтернету повернула його собі, або стосовно молодих ньюйоркців, яких

анонімний е-мейл переконав зібратися на флеш-моб у магазині Масы's, де вони мовчки дивились на дорогий килим [29].

Сьогодні не має сумнівів у тому, що використання е-соцмереж дає змогу мобілізувати людей на дію, утім, цього не достатньо для однозначного твердження стосовно того, що вони є таким самим ефективним інструментом розвитку громадянського суспільства.

Виходячи з визначення громадянського суспільства як 1) сфери спілкування та солідарності, 2) спонтанної самоорганізації і самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій громадян, яка захищена необхідними законами, 3) сфери, вільної від прямого втручання і регламентації з боку держави, можна стверджувати про наявність у мережевому середовищі Інтернет потенціалу для сприяння розвитку громадянського суспільства.

3.2. Соціальні мережі як сфера захисту та реалізації індивідуальних і групових інтересів у сучасному суспільстві

Розвиток системи соціальних мереж на основі становлення електронних інформаційних технологій створив широкі можливості для вдосконалення соціальної структури суспільства, прояву індивідуальних і групових інтересів, зокрема через формування й підтримку функціонування громадських організацій найрізноманітнішого спрямування. Інструментарій е-соцмереж дає змогу їх учасникам об'єднуватись за інтересами за межами фізичних контактів в інформаційному просторі, ділитись інформацією, що становить для них спільний інтерес, розвивати спільну інформаційну основу розвитку цих інтересів і активізувати свою соціальну активність у руслі їх практичної реалізації.

Реалізації індивідуальних і групових інтересів сприяє формування громадської думки, позиції стосовно актуальних подій суспільного життя. Вільний обмін думками в умовах певної «анонімності» учасників обговорень в е-середовищі сприяє виробленню спільних оцінок, узагальненню думок і вимог стосовно певних подій та явищ суспільного буття.

З цього погляду показовим є також формування й розвиток, так званих, альтернативних е-соцмереж за інтересами. Наприклад, заснована у 2006 р. мережа Goodreads – мережа для книголюбів, яка на початок 2013 р. включала 10 млн користувачів, з яких 182 тис. – користувачі з України (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Соціальна мережа Goodreads Джерело: [www, goodreads. com](http://www.goodreads.com)

За останній рік приріст українських користувачів на порталі Goodreads становив 11 %. Інтерфейс мережі розроблено у вигляді книжкових полиць, на яких користувач «сортує» віртуальні томи. Є полиця для книг, які вже прочитано, для тих, які читають зараз, для улюблених книг і для тих, читати які планують у майбутньому. Читач може додати книгу на полицю, проголосувати за неї в рейтингу, написати відгук про книгу. Дана технологія надає можливість переглядати бібліотеки друзів, досліджувати їхні літературні смаки або ж шукати одностудців.

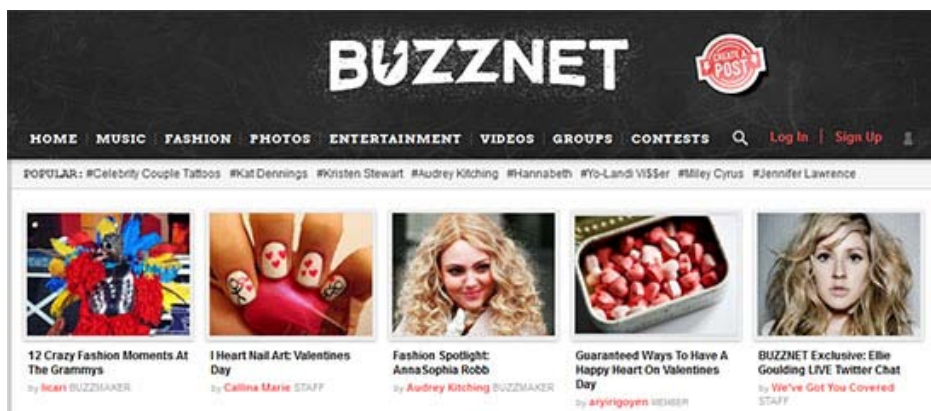

Рис. 3.3. Соціальна мережа BuzzNet Джерело: www.buzznet.com

У 2005 р. була заснована інша тематична е-соцмережа для меломанів BuzzNet. На лютий 2013 р. у ній було зареєстровано 10 млн користувачів, з них 1075 – користувачі з України. Це соціальна мережа, де ведуть бікроблоги і спілкуються на форумах (рис. 3.3).

Ще одна е-соцмережа створена для кіноманів Flixster (заснована у 2007 р.).

На початок 2013 р. вона об'єднувала 63 млн користувачів, з яких 12 600 – користувачі з України (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Соціальна мережа Flixster Джерело: www.flixster.com

Слоган соціальної мережі Flixster: «Дивися фільми. Розповідай про них друзям». У цій фразі передана вся суть ресурсу, оскільки це велика віртуальна кіноотека з можливістю обговорення побаченого. В обговоренні фільмів беруть участь і відомі режисери, і кінокритики, дописи яких часто допомагають правильно тлумачити той чи інший фільм.

Рис. 3.5. Соціальна мережа deviantART Джерело: www.deviantart.com

Останнім часом зростає популярність е-соцмережі deviantART. Це мережа для творчих людей, яка була заснована у 2002 р. і на 2013 р. нарахувала 22 млн користувачів, з яких 16 тис. – користувачі з України (рис. 3.5).

Ця е-мережа – ресурс для творчої самореалізації, який містить цікаві фотографії, галереї малюнків зі всієї планети і надає можливість спілкуватися з їхніми авторами. Кожен користувач може вступати в групи за зацікавленостями і викладати свої роботи – малюнки, фотографії, вірші, давати оцінку роботам інших. Ресурс надає можливість брати участь у творчих конкурсах і продавати

принти своїх робіт, а деколи навіть знайти замовників з віддалених куточків планети. За останній рік українська аудиторія deviantART збільшилася на 8 %.

Популярною є також платформа WAYN (Where are you now?) – мережа для мандрівників, заснована у 2005 р.

На лютий 2013 р. у ній було зареєстровано 20 млн користувачів, з яких 81 670 – користувачі з України (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Соціальна мережа WAYN.com Джерело: www.wayn.com

Соціальна мережа під цією назвою об'єднує мандрівників з різних куточків планети. На відміну від відомого Couchsurfing, мета цього порталу – не тільки знайти місце для ночівлі й познайомитися з новими людьми, а й скласти маршрут відповідно до відгуків інших мандрівників, написати есе або рецензію, поділитися фотографіями. По суті це масштабна спільнота людей, які люблять дорогу, хочуть побачити світ.

Участь у таких е-соцмережах через розкриття й розвиток здібностей людини сприяє формуванню її активної життєвої позиції, здатності свідомо і добровільно об'єднуватися із собі подібними, що є необхідною передумовою функціонування громадянського суспільства.

Мережевому принципу функціонування громадянського суспільства сприяє сама структура інтернет-середовища, у якому відсутній формальний єдиний керівний центр і відповідна ієрархічна система управління. Е-соцмережі – своєрідний віртуальний соціальний простір, у якому люди взаємодіють як автономні індивіди, у результаті чого формується складна, багаторівнева мережа громадянських зв'язків і взаємозалежностей, здатна сприяти якнайповнішому забезпеченню функціонування їх власного соціального життя, функціонуванню системи соціальних структур, до яких належать громадяни та суспільства в цілому.

Слід наголосити, що функціонування такої е-соцмережі не потребує прямої підтримки і, відповідно, повного контролю з боку політико-владних структур, тобто відбувається автономно, що створює умови для вироблення позицій, не-

залежних від позиції влади, і стає передумовою для громадського контролю над державою та тиску на політичну сферу.

Як наслідок, розвиток відносин у середовищі е-соцмереж стає додатковим чинником розвитку суспільних відносин: економічних, соціальних, духовних, етнічних, релігійних тощо. Сучасні дослідники, таким чином, онлайнові соціальні мережі відносять до нового різновиду громадянських політичних комунікацій, які об'єктивно перетворилися на важливі чинники соціалізації особистості в інформаційному суспільстві. Вони наголошують на необхідності врахування впливів е-соцмереж і використання їхніх інструментів соціальними інститутами суспільства, підвищення ефективності використання у вдосконаленні своєї роботи інформаційних ресурсів і характерних особливостей соціальних мереж, зокрема організаційних, органічно поєднувати традиційні форми політичної соціалізації (політичної участі) з новими, онлайновими технологіями [30].

Характерним прикладом на підтвердження цієї точки зору можуть бути результати дослідження проблеми впливу соціальних мереж на соціалізацію молоді, здійсненого працівниками кафедр педагогіки й соціальної роботи, психології та соціальної роботи ВНЗ Львова [31].

Предметом дослідження стали соціальні мережі як чинник соціалізації молоді, метою – визначення ступеня впливу соціальних мереж на процес становлення особистості. Завдання дослідження полягали в тому, щоб з'ясувати, як молодь проводить свій вільний час, як користується глобальною мережею Інтернет; проаналізувати з якою метою молодь відвідує соціальні мережі; чи вважає спілкування в мережі гідною заміною реальному спілкуванню та яку роль відіграють віртуальні комп'ютерні технології у їхній майбутній життєдіяльності.

Припускалось, що соціальні мережі здійснюють значний вплив на процес соціалізації сучасної молоді, а їхня соціалізуюча роль має як позитивні, так і негативні наслідки для становлення та розвитку особистості. В умовах трансформації суспільства соціальні мережі замінюють традиційних агентів соціалізації, унаслідок чого молоді люди самі створюють свій віртуальний соціум, у якому діють лише ними ж придумані закони. Переважна більшість норм і правил, сформованих усередині соціальних мереж, не збігаються із загальноприйнятими стандартами, тому суспільство може зіткнутись із значними моральними кризами.

Аналіз результатів інтерв'ю показав, що глобальна мережа Інтернет істотно впливає на життя сучасної молоді. За рейтингом занять у вільний час перебування у мережі Інтернет займає перше місце: понад третина респондентів зазначила, що проводять дозвілля у світовій павутині «дуже часто», половина –

«досить часто». Відповідаючи на запитання «З якою метою Ви відвідуєте Інтернет?», 44 % респондентів групи 1 і 63 % групи 2 зазначили, що відвідують Інтернет, щоб переглянути фільми (відповідно 44 і 63 %), послухати музику (39 і 71 %).

На запитання «Як часто Ви користуєтеся глобальною мережею Інтернет?» 83 % групи 1 і 74 % групи 2 відповіли «щодня», 61 % групи 1 і 34 % групи 2 перебувають у соціальній мережі «одну–дві години», а відповідно 36 і 38 % «три–чотири години», 11 і 21 % – «п'ять–шість годин», а 5 % – «більше шести годин в день».

Респонденти зареєстровані у різних соціальних мережах: у Facebook – 28 і 39 %, «ВКонтакте» – 89 і 87 %, «Однокласники» – 22 і 24 %, Twitter – 6 і 11 %. Найпопулярнішими темами є «стосунки між людьми» – 50 і 71 %, «проблеми навчання» – 28 і 53 %, «питання моди та стилю» – 17 і 32 %, «стосунки між статтями» – 6 і 32 %.

Звертає на себе увагу і той факт, що однією з основних тем, яку молодь найчастіше обговорює у соціальних мережах, є тема, тісно пов'язана із значенням і місцем цінностей у житті молоді. Система ціннісних орієнтацій виражає ставлення особистості до соціальної дійсності і визначає мотивацію її поведінки, здійснює істотний вплив на всі сторони життєдіяльності. Як елемент структури особи ціннісні орієнтації характеризують внутрішню готовність молоді до здійснення певної діяльності щодо задоволення потреб й інтересів, вказують на орієнтири її поведінки. Якщо порівняти значення цінностей у реальному та віртуальному світосприйманні, яскраво видно, які потреби задовольняють юнаків і дівчат при перебуванні у «світовій павутині» (табл. 3.1):

Таблиця 3.1

Розподіл відповідей на запитання «Вкажіть, що для Вас є найбільш цінним у житті? (не більше трьох варіантів)»

Цінності	Група 1		Група 2	
	реальні	віртуальні	реальні	віртуальні
Здоров'я	85	22	55	8
Сімейні цінності	55	62	34	3
Любов	28	11	53	11
Дружба	42	50	24	39

Стосунки з людьми	43	44	26	50
Чесність	38	50	24	32
Вірність	11	-	26	8
Незалежність і свобода	6	68	16	37
Соціальний статус	-	6	11	18
Гроші	6	-	8	3
Знання	11	44	13	34
Самореалізація	10	11	42	11

Таким чином, соціальні мережі допомагають у вирішенні питань, які в реальному житті вирішити важко або неможливо: «стосунки з людьми», зокрема з представниками протилежної статі (32 %), «дружба» (40 і 50 %), «створення сім'ї» (55 і 62 %), «знання» (44 і 34 %).

Особливо цінуються у віртуальній реальності «чесність» (50 і 32 %), «незалежність і свобода» (68 і 37 %), відсутні або обмежені в реальному світі (6 і 16 %) [6].

Дослідження, зокрема, показало, наскільки дієвими є соціальні мережі для мільйонів людей як соціокультурного середовища та якою мірою в цьому середовищі відбувається засвоєння соціальних цінностей та норм молоддю.

У руслі розвитку цієї теми А. Шалімов звертає увагу на ризики, які супроводжують процес соціалізації в рамках віртуальних соціальних мереж. При цьому, на думку вченого, соціальні мережі передбачають, перш за все, розчинення в комунікації. Особистість, по суті, конструюється в процесі передачі повідомлення, проте цей процес ніколи не закінчується. Тобто особистість як текст ніколи не буде дописана до кінця, не буде мати ні сюжету, ні композиції. Особистість у повідомленні – це завжди уривок, який з'єднується з іншими та розчиняється в загальному глобальному інформаційному потоці, доходять висновку А. Шалімов [32].

Дослідник соціальних мереж Д. Соловйов у свою чергу зазначає, що людина ототожнює свою особистість зі своїм профілем у соціальній мережі, що гальмує розвиток особистості людини. За його словами, особистість стоїть і не розвивається – розвивається розум, ментальні навички, але розвиток відповідальності, розуміння себе та турбота про інших заморожуються [33].

На думку антрополога Ш. Теркл (S. Turkle), процес формування особистості в соціальних мережах містить у собі:

- зникнення самотності як частини процесу соціалізації;
- залежність від соціальних мереж і гаджетів, які забезпечують безперервний процес «віртуальної» комунікації на шкоду «традиційним» соціальним практикам;
- зникнення причетності до регіональної культури;
- залежність від гаджетів, часто західного виробництва, наприклад продукції Apple;
- деформація процесу освіти;
- відчуження в сім'ї;
- деформація мовного спілкування (феномен texting);
- формування нової етики;
- потенційне руйнування особистого простору [34].

У зв'язку із застереженнями, які висловлюються вченими стосовно небезпек, що супроводжують підміну традиційної соціалізації особистості «віртуальною» або кіберсоціалізацією, обмеження процесу соціалізації е-соцмережами, актуалізується питання посилення уваги до підлітків і молоді (а загалом і решти) з боку таких соціальних інститутів, як родина, школа, робота тощо, які мають стати реальним підґрунтям для вибудовування майбутньої особистості. Ідеться про можливість використання вказаними інститутами можливостей е-соцмереж для того, щоб «побачити» людину та її внутрішній світ її очима, зрозуміти, таким чином, її потреби, таланти та допомогти їй розкрити свій потенціал у реальному житті.

3.3. Потенціал віртуальних соціальних мереж у формуванні економічного підґрунтя розвитку громадянського суспільства

Важливий аспект успішної соціалізації особистості – її якомога повніше самовираження в професійній діяльності. З цього погляду е-соцмережі надають змогу не лише налагодити професійну комунікацію, а й створити або покращити умови для професійного зростання, культурного самовдосконалення, поліпшити результати суспільно корисної, у тому числі й економічної діяльності. У цілому, можна говорити про те, що всі здобутки електронних інформаційних технологій в умовах розвитку інформаційного суспільства дуже оперативно беруться на озброєння економічними структурами. Це стосується і соціальних мереж. З розвитком таких технологій інформаційних

обмінів вони дедалі більше сприяють задоволенню ринкового інтересу та пов'язаних з ним взаємовідносин.

На сьогодні е-соцмережі створюють додаткові можливості для реалізації виробничих і бізнес-інтересів громадян. Обмін інформацією та комунікація в е-соцмережах дають змогу знайти роботу, налагодити спілкування з колегами, створити спільноту для обговорення та вирішення певних питань, що стосуються різних аспектів професійної діяльності.

Таким чином, соціальні медіа стають одним із найскладніших соціальних механізмів сприяння виробництву та розподілу, який за ступенем своєї значущості може бути зіставний лише з біржею, виникнення якої як соціального інституту належить до XIII–XV ст. Але на відміну від бірж, діяльність яких передбачала лише організацію зустрічі продавця й покупця, соціальні мережі мають ряд інших можливостей. По-перше, соціальні медіа стають найбільшим майданчиком для поширення комерційної інформації (реклами та PR), такий вид діяльності отримав назву маркетингу соціальних медіа (Social Media Marketing). По-друге, враховуючи необмежені можливості е-соцмереж для віртуальної торгівлі, у соціальних медіа більшого значення набуває не так поширення інформації про цінні якості товару чи послуги, як організація зустрічей людей і брендів, їх спільне існування, в умовах якого відносини продавця і покупця набувають у сучасному суспільстві більшого значення і більшої тривалості, ніж «пара слів, кинутих через прилавок». По-третє, соціальні медіа володіють величезними перспективами в галузі не стільки продажу, скільки виробництва електронних інформаційних товарів і послуг. Можна прогнозувати, що незабаром саме фактор можливості об'єднання у віртуальних соціальних мережах спільної діяльності людей у різних країнах і на різних континентах стане ключовим сегментом їхнього розвитку.

При цьому зазначимо, що, з огляду на те, що е-соцмережі від початку створювались для спілкування, а не ведення бізнесу, на сьогодні відсутня єдина платформа, призначенням якої було б забезпечення користувачів необхідним інструментарієм для ведення бізнесу. Утім, цій інструменти спілкування після набуття ними практичного значення дедалі більшою мірою використовуються, модернізуються під власні потреби у сфері бізнесу. Основними суб'єктами серед тих, хто заробляє на соціальних медіа, є так звані SMMщики (від Social Media Marketing) та оптимізатори контенту (Social Media Optimization).

В Україні вже існує досить багато агентств, що спеціалізуються на цьому. Вони надають свої послуги для компаній, які прагнуть популяризувати свій бренд через віртуальні соціальні мережі.

За висновками експертів, е-соцмережею, яка найбільше підходить для вирі-

шення серйозних бізнес-завдань, є Facebook, який володіє достатньо широким функціоналом, що може використовуватись людиною у своїх цілях. Якщо ж говорити про Twitter, то ця е-соцмережа більше застосовується для просування персонального бренду.

Просуванням брендів, послуг і товарів в е-соцмережах займаються digital-агентства та фрілансери, які заробляють на цьому. У переважній більшості фрілансери працюють віддалено та можуть одночасно адмініструвати кілька сторінок різних компаній.

Іншим видом заробітку в е-соцмережі є організація конкретною людиною груп користувачів (паблік) за інтересами. У цілому, переважають гумористичні, розважальні або соціальні тематики. Якщо в групі постійно з'являється цікавий та унікальний контент, вона може досягти успіху – читачі поширюватимуть інформацію своїми лайками (позначками про те, що сторінка або повідомлення подобається) і репостами (перепублікацією повідомлень), сприяючи збільшенню кількості учасників такого паблік. Коли кількість учасників групи істотно збільшиться, з'являється можливість заробляти на рекламі, продажу товарів, брати участь у партнерських програмах і, урешті-решт, навіть продати групи за пристойну суму. За висновками експертів, залежно від тематики групи, лояльності аудиторії та кількості прихильників, ціна може іноді сягнути позначки в 50 тис. дол. і вище.

В Інтернеті є чимало систем, які дають можливість заробляти на рекламі у своїх паблік. Це так звані біржі піару в соціальних мережах з покліковою оплатою. Якщо власник групи або сторінки має досить велику кількість читачів, то такий сервіс принесе йому непоганий прибуток. Крім різних бірж, власники популярних груп можуть заробляти і на розміщенні рекламних повідомлень. За інформацією керівного партнера PlusOne DA і консультанта по інтернет-комунікаціях М. Саваневського, ціна такого питання – кілька десятків доларів за публікацію [35].

Ще один вид е-мережевого заробітку – так звані боти. Це програми, що під виглядом сторінки учасника е-соцмережі автоматично виконують дії на комп'ютері замість людей. Бази таких «учасників» також стають предметом купівлі-продажу. Наприклад, за 40–50 грн можна отримати тисячу віртуальних учасників сторінки (фоловерів, від англ. follow – слідувати) у Twitter або тисячу «друзів» в іншій соціальній мережі. Ще більше схожих оголошень можна знайти на спеціалізованих форумах.

Також існують сервіси, через які користувачі, так звані манімейкери (від англ. make money – робити гроші), можуть лайкати сторінки та вступати в групи за певні кошти. Оплата за таку роботу може варіюватися від 0,01 до 1 цента,

залежно від тематики та профілю сторінки, на яку потрібно підписатися. Утім, за словами М. Саваневського, в Україні така діяльність вже згасає, оскільки ні боти, ні фоловери, ні манімейкери не є цільовою аудиторією рекламодавців і жодним чином не сприяють просуванню брендів, товарів і послуг.

Ще один вид заробітку у віртуальному середовищі – перекваліфікація сторінок. Власники сторінок просять користувачів лайкнути (відмітити позначкою «подобається») або перепостити (перепублікувати) певну фотографію (яка, як правило, викликає співчуття), обіцяючи, що соцмережа заплатить цент або декілька центів на потреби того, хто зображений на фотографії (тварині, дитині, людині тощо). Після того як користувачі починають активно поширювати цей контент, параметри People talking about this («люди, які обговорюють це». – Авт.) починають зростати й сторінка стає популярною, отримує велику кількість прихильників, після чого її власники можуть швидко змінити тематику, назву та продати її за значну суму.

Утім, е-соцмережі надають широкі можливості і для комерції, більшого суспільного значення. Найпоширенішими з цього погляду, наприклад, у е-соцмережі «ВКонтакте» є паблік, присвячені продажу різних виробів ручної роботи (хенд-мейду), одягу або наданню різноманітних послуг для самовдосконалення, підвищення культурного рівня тощо. Таких груп велика кількість, деякі з яких, якщо брати тільки український сегмент Інтернету, мають понад 20 тис. прихильників (див. рис. 3.7).

Для ілюстрації цього твердження можна навести приклад з вітчизняної практики, послатися на власницю сторінки «ВКонтакте», яка вважає дуже зручною е-соцмережу для просування своїх послуг по догляду за нігтями, якими послуговується аудиторія у 12 тис. користувачів [36]. За її словами, створити такий бізнес в е-соцмережі не складно – спочатку потрібно вкласти свій час у нарощування бази клієнтів і у просування групи, а вже потім віртуальна сторінка працюватиме з віддачею. Більшість клієнтів вона знаходить виключно через е-соцмережу, а працює вдома. Займаючись таким видом діяльності, можна отримувати щомісячний дохід не менше 5 тис. грн. Незважаючи на конкуренцію, такий бізнес є доволі перспективним.

Рис. 3.1. Сторінка «ВКонтакте» групи UNIKLAND® – HandMade (Хенд-мейд) – Изделия ручной работы, Київ (20 105 учасників) Джерело: http://vk.com/unik_land

Інший приклад – реалізація товарів через віртуальну соціальну мережу власницею творчої майстерні хенд-мейд Lollipop з ліплення прикрас з полімерної глини М. Литвиною, паблік якої «ВКонтакте» має не менше 5 тис. прихильників. За словами майстрині, їй подобається використовувати «ВКонтакте» як комерційний майданчик, оскільки ця соцмережа жива та динамічна, тут можна всіх швидко оповіщати про новинки, майстер-класи та акції [37]. Як зауважує М. Литвинова, чотири роки тому цей вид рукоділля тільки починав розвиватися, ринок був не насичений і продаж через соцмережі йшов дуже добре. Наприклад, у передсвяткові дні можна було чистими заробити за місяць близько 7 тис. грн. Сьогодні поступове насичення ринку призводить до скорочення продажів, утім, незважаючи на таку тенденцію, такий вид заробітку може стати основним, якщо займатися цим постійно.

Зазначимо, експерти вважають, що успіх бізнесу в е-соцмережі, перш за все, залежить від унікального контенту, послуг, які пропонуються, і засобів, якими досягається мета. У мене є клієнти, які успішно просуваються «ВКонтакте», один із цих клієнтів фотограф. Завдяки своєму пабліку «ВКонтакте», він їздить по всій Україні і по всій Росії. Чому? Тому що людина публікує цікавий контент, показує приклади своїх робіт. Людям це подобається, вони це лайкають, вони це коментують, вони його замовляють. Контент, як завжди, найбільше, резюмує піар-консультант і SMM-експерт О. Ларіна [38]. Цікаво, що ціни фото-

графи встановлюють самостійно. Вони можуть бути досить демократичними, а іноді й досить високими. Усе залежить від того, як позиціонує себе художник, від рівня його професіоналізму та який обсяг роботи він на себе бере. Але якщо брати в середньому, то за весільну зйомку фотограф може прийняти замовлення на суму до 4 тис. грн, за фотосесію в студії – від 1500 грн, за вуличну зйомку – від 1000 грн, за зйомку різних заходів – від 500 грн за годину.

Більш прибутковим видом заробітку можуть стати іграшки та додатки, які поширюються в соціальних мережах. Зазвичай це простенькі програми на flash, які приваблюють велику кількість людей. Це програми типу «Веселий фермер», «Пройди IQ тест» та ін. Щоб здійснювати деякі дії в додатках цих ігор, необхідно купувати голоси (внутрішня валюта сайту). Вартість одного голосу становить 2–5 грн. Отже, за півроку така іграшка її розробникам може принести від 20 тис. дол.

Таким чином, інструментарій е-соцмереж робить їх ефективною підмогою у налагодженні малого та середнього бізнесу, в отриманні прибутку, у розвитку спілкування на основі суспільно корисних економічних інтересів.

3.4. Е-соцмережі як інструмент політичного тиску та контролю

Політична роль віртуальних соціальних мереж чи не вперше стала помітною у 2001 р. Тоді за допомогою СМС філіппінській опозиції вдалося мобілізувати значну кількість людей на демонстрацію проти президента Дж. Естради. Відтоді практично всі значні акції протесту відбувалися за активної участі соціальних медіа. Це, зокрема, демонстрація проти іспанського прем'єр-міністра Хосе Марії Азнара у 2004 р., багатотисячний марш проти марксистського партизанського руху FARC у Боготі (Колумбія), заворушення після парламентських виборів у Молдові у 2009 р., зелена революція в Ірані у 2009 р., події «арабської весни», демонстрація на Болотній площі в Москві та акція «Окупуй Уолл-Стріт». Деякі з цих акцій досягли своїх цілей, змінивши владу чи започаткувавши реформи, інші завершилися безуспішно. В обох випадках зв'язок між соціальними мережами та протестною політичною поведінкою вже, по суті, став доконаним фактом. Більшість науковців, які досліджують цей зв'язок, можна поділити на два табори – оптимістів і скептиків. Чи не найвідомішим представником першого табору серед західних учених є К. Ширкі; лідерами скептиків є М. Гладуел [39] і Є. Морозов [40].

Як стверджує К. Ширкі, Інтернет відкрив можливість абсолютно нових форм соціальної координації, що здійснюється без лідера. Починаючи із сього-

днішнього дня, говорив він, блогінг та участь у соціальних мережах стануть головними чинниками політичної свободи. Говорити онлайн – значить публікувати, а публікувати онлайн – значить об'єднуватися з іншими. З пришествям глобально доступної системи публікації свобода слова стає свободою преси, а свобода преси – свободою зібрань [41].

Соціальні мережі дають змогу миттєво поширювати заклики до дії серед усієї маси користувачів Інтернету, а можливість завантажувати відео з акцій протесту через смартфони в більшості випадків стримує протилежну сторону від застосування прямого насильства.

У книзі «Сюди йдуть всі: що змінюється, коли люди збираються разом» (Here Comes Everybody: How Change Happens When People Come Together) (2009) К. Ширкі пише, що швидке поширення інформації ставить опозиціонерів у позицію однозначного виграшу. Якщо держава не реагує, документація з акції протесту слугуватиме доказом, що рух у безпеці. Якщо ж держава реагує, кадри придушення викличуть міжнародний резонанс [42].

Учений погоджується, що більшість людей використовує соціальні мережі передусім для розваг і спілкування, проте вважає це радше їхньою перевагою, аніж недоліком, оскільки спецслужбам досить важко відстежувати окрему інформацію у множинних інформаційних потоках, а закриття всієї мережі радикалізує аполітичних користувачів.

Полегшення організації протесту – не єдина політична роль соціальних мереж. На думку К. Ширкі, вони мають істотне значення, зміцнюючи громадянські суспільства та примножуючи «соціальний капітал». Учений посилається на американських соціологів Е. Катца та П. Лазарсфельда, які в 1948 р. дійшли висновку, що інформація сама по собі не змінює поведінку, а спершу обговорюється у вузьких колах (сім'я, друзі, робота тощо) і з поступовим розширенням аудиторії обговорення впливає на колективні поведінкові установки. Порівняно з традиційними засобами комунікації перевагою соціальних мереж є те, що вони не лише поширюють інформацію, а й дають можливість одночасно обговорювати її, формуючи погляди. З політичної точки зору доступ до інформації є набагато менш вагомим, ніж доступ до дискусії, вважає К. Ширкі [43]. Понад це, незалежне поширення інформації через соціальні мережі часто різко контрастує із зображенням подій в офіційних джерелах. Значною мірою це може пояснюватися недоліками державного управління. Проте поряд із цим спостерігається також прояв інших, значною мірою суб'єктивних причин: відставанням владних структур в освоєнні нових інформаційних технологій, аргументованого представлення в мережі інформації про зміст своєї діяльності, удосконалення правової бази, що регламентує інформаційну сферу, відповідно до розвитку но-

вих інформаційних технологій, ефективного використання наявних законодавчих актів, зокрема й у частині посилення відповідальності за недостовірну мацію і наклепи. Указані недоліки, якщо вони лишаються поза увагою владних структур, сприяють наростанню дисонансу між реальною та штучною картинами подій, що веде до політичної нестійкості.

У цьому контексті значний вплив на формування політичного порядку денного здійснюють блог-платформи, зокрема LiveJournal.com («Живий Журнал» (ЖЖ). – Авт.), у яких за допомогою створюваних користувачами «блогохвиль» вдається привертати увагу до суспільних подій та явищ, а ЗМІ ведуть постійний моніторинг тем, які там виникають. Джерелами «блогохвиль», які в підсумку впливають на формування інформаційного порядку денного, найчастіше є звичайні користувачі, які не є ані професійними журналістами, ані громадськими чи політичними діячами. Це нові громадські дописувачі соціальних медіа, люди, які знаходять і публікують суспільно значущу інформацію у своїх блогах. За рахунок перепублікації та посилань великої кількості блогерів, а також підтримки популярних блогерів і ЗМІ взята ними за основу тема швидко стає популярною та привертає до себе суспільну увагу.

Якщо говорити про мобілізаційний потенціал, тобто про можливість швидко зібрати аудиторію або групу під певну тему й додати групі характер неформального громадського об'єднання, то до грудня 2011 р. найбільш вдалою платформою для цього на пострадянському просторі залишалася соціальна мережа «ВКонтакте». Друге місце за можливостями мобілізації експерти так само віддавали ЖЖ. Утім, у грудні 2011 р. під час організації мітингу на Болотній площі в Росії вперше основним майданчиком громадської мобілізації виступила віртуальна соціальна мережа Facebook. Як пояснює російська дослідниця мобілізаційних можливостей е-соцмереж М. Литвинович, раніше ніколи і нікому не було відомо заздалегідь, скільки людей візьме участь у тій чи іншій акції. Успіх одного з найперших масових «Маршів незгодних» у 2007 р. у Санкт-Петербурзі був несподіванкою як для влади, так і для організаторів заходу. Однак тепер віртуальні соціальні мережі дали змогу заздалегідь побачити реальну кількість охочих взяти участь у мітингу і ця кількість зростала з кожним днем і годиною. І в цьому випадку влада розуміла, що ці лічильники на Facebook і «ВКонтакте» ніким і ніяк не «підкручуються» і що протест набуває реальних обрисів і масовості [44].

Додатковим аспектом комунікаційних можливостей е-соцмереж, який проявився під час мітингу на Болотній площі, стала формалізація вимог протестувальників – уперше на масовий мітинг люди прийшли з гаслами «з Інтернету». Зокрема, на плакатах з'явився «розподіл Гаусса» – математичне свідoctво фальсифікації голосів під час виборів до Державної думи РФ на користь «Єдиної Росії».

Російські блогери проаналізували розподіл відсотків на виборах 4 грудня за офіційними даними голосування по дільницях усієї країни. Результати аналізу були опубліковані на сторінці

М. Пшеничникова в ЖЖ. Очевидно, що до дня голосування лише мінімальна кількість блогерів чула про Гаусса та його розподіл, проте вже 10 грудня він опинився на плакатах.

Особливістю мітингу на Болотній площі стало також те, що на нього вийшла саме інтернет-аудиторія, причому та, яка активно користується сучасними гаджетами та мобільними пристроями – 10 грудня 2011 р. на Болотній площі «здавали тон» користувачі пристроїв Apple. Відповідно до результатів проведеного аналітичною групою SmartMarketing моніторингу структури користувацької бази гаджетів, що використовувались учасниками мітингу на Болотній площі, частка iPhone і iPad серед усіх гаджетів, відмічених під час моніторингу, становила 46,6 %.

Як зазначила С. Зав'ялова, менеджер з маркетингу АГ SmartMarketing, соціально-демографічний зріз учасників мітингу дає змогу оцінити структуру політично-активного шару суспільства. Однак слід враховувати, що в більшості випадків молодь та активні учасники політичних процесів являють собою репрезентативну вибірку покупців, що використовують сучасні гаджети – смартфони, планшети, електронні книги, цифрові камери тощо [45].

Мобілізацією через соціальні мережі намагаються опанувати в Таджикистані. Зокрема, завдяки Facebook 8 січня 2012 р. відбулася акція в пам'ять про П. Давлатбекова, убитого 2012 р. у новорічні свята.

Як інформує видання Deutsche Welle, за 2011 р. у Таджикистані через

Facebook були організовані десятки різних акцій. Переважна більшість із них – благодійні: допомога дітям-сиротам, будинкам престарілих, інвалідам. Проводилися акції з прибирання територій від сміття, різні культурні заходи та зустрічі.

Кілька разів користувачі Facebook зверталися до уряду та президента Таджикистану із закликом вирішити наболілі проблеми суспільства. Для діалогу з владою була створена спеціальна група «Платформа». Її учасниками є близько 1,5 тис. осіб. Щоправда, поки що налагодити діалогу не вдається. За словами учасників дискусії, чиновники уникають контакту з громадянами в Інтернеті [46].

В Україні наразі експерти констатують, що спроби опозиціонерів мобілізувати людей на мітинги через соціальні мережі виливаються лише у витрачені бюджети.

Як зазначає політтехнолог В. Петров, «мітинг опозиції з вимогою провести вибори мера Києва показав, що вони не те що другий Майдан не зможуть організувати, а банальний мітинг толком не здатні влаштувати. Що й казати, якщо вони намагалися мобілізувати людей через соцмережі, а всім давно відомо, що витягнути офісних хом'ячків на мітинг практично неможливо» [47].

Водночас організація за допомогою соціальних медіа локальних акцій – на кшталт проведення суботника або блокування реконструкції Гостиного двору в Києві – виявляється досить успішною. У цьому контексті варто наголосити на особливості мобілізації громадськості через е-соцмережі: організаторами та ініціаторами створення громадських груп у соціальних мережах віртуального середовища виступають, найчастіше, звичайні люди, які не є членами якихось партій або організацій.

Хрестоматійний приклад тут – група «ВКонтакте», яка називається «Неформальне громадське об'єднання “Охорона здоров'я – дітям!”», яку організувала Д. Макарова – молода мати з Новосибірська, яка втратила свою дитину. Метою цієї групи є сприяння змінам у сфері дитячої охорони здоров'я в Новосибірській області. За кілька місяців існування до неї вступило 6 тис. осіб. Ця група веде активну діяльність: відбуваються зустрічі з керівниками новосибірського департаменту охорони здоров'я, працюють експерти, контролюється стан і потреби дитячих лікарень області, ведеться благодійна робота.

Лідери мережевих спільнот і груп – це новий тип суспільного діяча, який виростає прямо зсередини громадянського суспільства. Таким новим лідером може стати практично будь-яка людина, яка є достатньо енергійною, щоб зібрати прихильників, має бажання діяти та володіє мінімальними навичками використання соціальних мереж. Таким новим групам не потрібна реєстрація в

Мін'юсті, яку обов'язково мають здійснити нові партії та громадські організації. Такі групи не потребують офісів, апарату і т. д. – усі кошти, які вони легко можуть зібрати через Інтернет, витрачаються на конкретні справи. Водночас такі віртуальні неформальні об'єднання менш стійкі та можуть швидко припинити своє існування, оскільки тримаються не на формалізованих підставах, а на енергії своїх учасників і організаторів.

Найбільш яскравими виявами мобілізаційно-комунікаційних можливостей віртуальних мережевих спільнот в аспекті політичного впливу стали розробка Конституції в Ісландії (правова площина) та події «твітерних революцій» у країнах Близького Сходу та Північної Африки (радикальна площина).

В Ісландії проект нової Конституції був розроблений за допомогою внеску багатьох людей – краудсорсингу (від англ. crowdsourcing, crowd – натовп і sourcing – використання ресурсів; передача певних виробничих функцій невизначеному колу осіб на підставі публічної оферти, без укладання трудового договору) – через Інтернет і соціальні медіа.

Спеціально створений конституційний комітет щотижня розміщував на своєму веб-сайті нові пропозиції щодо пунктів Конституції, які можна було обговорювати в коментарях або на сторінці у Facebook, передивитися відео на Youtube, фото – на Flickr, слідкувати за оновленнями у Twitter.

29 липня 2011 р. готовий проект Конституції був представлений на розгляд у парламент, а референдум з ухвалення нової Конституції був проведений у жовтні 2012 р., на якому 66 % громадян цієї держави підтримали роботу своїх співгромадян.

«Я впевнений, що нам належить отримати з ісландських подій уроки, які можна застосувати до ситуації в більших державах», – написав соціолог Р. Бейтер у статті, опублікованій 1 грудня 2011 р. на openDemocracy. «Випадок Ісландії, – писав Р. Бейтер, – ілюструє собою трагедію “конституційних демократій” у тому вигляді, в якому це практикується останнім часом у різних країнах: коли створення Конституції простими громадянами виглядає революційним винятком, а не правилом. Ніколи раніше основні цінності Конституції не визначалися методом “краудсорсингу”. Ніколи більше не можна буде сказати, як це до того робили можновладці, що простим людям не можна довірити створення ефективного контракту між громадянами та державою» [48].

Значний міжнародний резонанс і жваві наукові дискусії спричинили протести проти результатів виборів в Ірані й Молдові у 2009 р., антиурядові виступи в Єгипті й Тунісі у 2010 р., маніфестації у Лівії, Ємені й Марокко у 2011 р. – під час усіх цих подій інструментом координації активістів стали віртуальні соціальні мережі, у першу чергу Facebook і Twitter.

Логічним і закономірним у зв'язку з цим стало обговорення експертами нового суспільно-політичного феномену – так званих «твітерних революцій». Автором цього терміна є американський дослідник білоруського походження Є. Морозов, який застосував його стосовно масових протестів молдавської молоді проти результатів виборів до парламенту країни у 2009 р. Як відзначає Д. Устюжаніна, сам Є. Морозов, який присвятив декілька років вивченню впливу Інтернету на демократичні процеси, ставиться до «твітерних революцій» досить скептично. У 2010 р. він опублікував книгу «Мережеві ілюзії. Темний бік свободи в Інтернеті» (The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom), де спростовує тезу про те, що глобальна мережа завжди є провідником демократії. Інтернет може відігравати важливу роль у швидкому поширенні інформації, бути інструментом кооперації та мобілізації громадських сил, але його недостатньо для того, щоб у суспільстві відбулися значні, революційні зміни [49].

Безумовно, причини будь-яких соціальних революцій варто шукати не в Інтернеті, а в специфічних соціально-економічних і політичних реаліях. Утім, навіть за сприятливих обставин, за наявності економічних, політичних, соціальних, культурних тощо передумов не можна стверджувати однозначно про здатність за допомогою Інтернету розпочати революційні перетворення.

Однією – і чи не найголовнішою – причиною цього є відсутність методики та традиції «виведення» інформаційно-комунікаційної активності громадськості з віртуального середовища в реальний світ, слабкість віртуальних зв'язків. На сьогодні можна впевнено констатувати зворотнє: лише у випадку існування стійких традицій координації громадської активності в реальному житті Інтернет виступає ефективним інструментом суспільної мобілізації.

Так, на думку ряду дослідників, успішному поширенню віртуальних соціальних мереж та їх інституціоналізації сприяло використання стійких соціальних зв'язків між людьми, які раніше склалися в процесі їхньої спільної діяльності, наприклад Facebook і «ВКонтакте» від початку позиціонували себе як соціальні мережі студентів і випускників провідних ВНЗ. Відповідно до такої позиції, е-соцмережі не створюють нових соціальних зв'язків, а, радше, «паразитують» на вже створених або, у пом'якшеному варіанті, є віртуальною проекцією реальних зв'язків.

Показовою з цього погляду виявилася ситуація в Ірані. У 2009 р., за даними фірми Sysomos, що займалася аналізом соціальних мереж, в Ірані було 19 235 твітер-акаунтів, тобто вони були лише у 0,03 % населення. Дослідники з «Аль-Джазіри» виявили, що в період демонстрацій у Тегерані були активні тільки 60 % цих акаунтів, а після спаду руху – лише 6 %. Звичайно, в Ірані спостерігається зростання інтернет-культури: у книзі «Блогістан» дослідники медіа А. Стре-

берні і Г. Хибані наводять власні оцінки, згідно з якими, у країні існує близько 70 тис. активних блогів, включно з вельми жвавою гей-блогосферою. Проте цього явно недостатньо для ініціювання ліберальних реформ. Прихильники Ахмадінежада використовували Facebook і Twitter для поширення своїх повідомлень, тоді як, з іншого боку, хтось відкрив у Facebook групу під назвою «Сперечаюся, що зможу знайти мільйон осіб, які не люблять Ахмадінежада» (до квітня 2010 р. у групі було 26 тис. користувачів). І хоча Інтернет допоміг протестуючим обійти державні ЗМІ, а Twitter дав можливість іранцям, у яких були твітер-акаунти, відправляти новини за межі країни, коли влада блокувала мережі стільникової телефонії, проте немає достатніх підтверджень тому, що та або інша інтернет-активність якось впливала на вуличні демонстрації; більшість з них була організована за рахунок особистих розмов і смс-повідомлень, відправлених друзям [50].

На цьому ж акцентує увагу і Є. Морозов, який вважає більш імовірним швидке опанування е-мережевими технологіями владою та згодом їх використання з метою стримування розвитку громадянського потенціалу. Поліцейським паціям і камерам спостереження Є. Морозов і його друзі мали намір протиставити блоги, Вікі-сайти та соцмережі. Але демократична риторика та західні стратегії провалилися: блоги не допомогли демократії запанувати ні в Білорусі, ні в Росії. Навпаки, державні служби оцінюють потенціал мережі та розпочали експерименти з інтернет-пропагандою та цензурою [51].

До ризиків використання інструментів е-соцмереж у розбудові громадянського суспільства можна віднести й елементи авторитаризму в керуванні самою мережею.

Як відомо, наявність системи санкцій і заохочень є найважливішою ознакою здійснення владної функції. Такі інструменти є широко використовуваними і е-соцмережами. Так, для заохочення користувачів соціальної мережі «ВКонтакте» до 2010 р. існувала система рейтингу, насамперед, спрямована на стимулювання якомога більш докладного заповнення персональної сторінки, тобто викладання в мережу якомога більшого об'сягу особистих даних. Система санкцій для цієї соціальної мережі передбачена користувацькою угодою, за якою адміністрація сайту «залишає за собою право на свій власний розсуд, а також при отриманні інформації від інших користувачів або третіх осіб про порушення користувачем цих правил, змінювати (модерувати) або видаляти будь-яку опубліковану користувачем інформацію». У незначних варіаціях така система санкцій передбачена угодами й інших віртуальних соціальних мереж. В узагальненому вигляді права та можливості адміністрації сайту мережі полягають у тому, що:

– адміністрація сайту має право в будь-який час модифікувати сайт, а також на свій розсуд: змінювати оформлення і зміст сайту (у тому числі контент), список сервісів, змінювати або доповнювати програмне забезпечення, будь-які серверні додатки та інші об'єкти, що використовуються або зберігаються на сайті без попереднього повідомлення користувачів сайту;

– адміністрація сайту залишає за собою право вносити будь-які зміни до користувацької угоди шляхом публікації цих змін і доповнень на сайті;

– адміністрація сайту має право редагувати або видаляти контент, опублікований користувачем на сайті, якщо він не відповідає вимогам законодавства і умовам користувацької угоди, завдає шкоди адміністрації сайту або третім особам;

– у разі порушення користувачем умов користувацької угоди адміністрація сайту має право заблокувати сторінку користувача;

– адміністрація сайту має право на власний розсуд у будь-який час припиняти, обмежувати або припиняти доступ користувача до його акаунту та до будь-якого з розділів або сервісів сайту, а також видаляти акаунт користувача без пояснення причин.

В аспекті реалізації розглянутих положень віртуальні соціальні мережі здійснюють авторитарний режим/стиль управління з чіткою вертикаллю власної політики. Тобто, незважаючи на те що віртуальні соціальні мережі є соціальним інститутом винятково завдяки людям, об'єднаним у дані спільності, ці люди – користувачі сайтів – володіють максимально обмеженими правами, головне, не маючи можливості жодним чином впливати на зміни правил користування соціальними мережами, тобто не володіють доступом до нормотворчості. Єдиний доступний для них інструмент впливу на політику керівництва мережі – припинення функціонування в ній свого акаунту та перехід до іншої віртуальної спільноти. Зменшення підтримки – скорочення кількості акаунтів у випадку, якщо зміни у функціонуванні сайту мережі не задовольняють користувачів – теоретично має призвести до зміни політики адміністрації сайту в бік більшого врахування потреб його користувачів. По суті, інструменти впливу користувачів сайту на політику його адміністрації нагадують можливість громадян з впливу на діяльність законодавчого органу країни: лише під час виборів до парламенту громадяни шляхом своєї підтримки або не підтримки можуть виявити свою згоду/незгоду з політикою тієї або іншої політичної партії або політика.

В Україні в політичному аспекті е-соцмережі використовуються переважно як інструмент для обміну інформацією стосовно порушень, висловлення критичних оцінок певних кроків влади, прояву власного обурення (випуск пари) і є

фактично монополією опозиції. Вихід подібних настроїв у реальне життя з е-соцмережі в переважній частині випадків на сьогодні кореспондується з огляду на кількість активістів, які знають одне одного і поза мережею. Віртуальні проекти та ініціативи рідко інтегруються і підсилюють одне одного, а частіше – реалізуються автономно або взагалі взаємно відштовхуються. Однак це лише ситуація сьогоднішнього дня. Істотним є те, що нині в нашій країні фактично освоюються, відпрацьовуються нові інформаційні технології.

При цьому показовим є те, що станом на кінець 2012 р. в українському Facebook, чия аудиторія вважається більш інтелектуально просунутою та політично небайдужою, було близько 2 млн користувачів, тоді як у «ВКонтакте» – 20 млн. Такі цифри опосередковано говорять про реальні пріоритети громадян на сьогодні. Участь у Facebook-голосуваннях щодо парламентських, президентських виборів і громадських діячів в Україні донедавна брали до 7 тис. користувачів – фактично, це і була реальна кількість віртуальних активістів. Отже, за влучним висловом В. Кухара, «Facebook серед соцмереж залишається локальною посудиною, у якій дозволено зніматися хвилі, що не спричиняють бурі в реалі» [52]. Таким чином, проблема формування громадянської активності в е-соцмережах та набуття цією активністю «реальних» обрисів зберігає актуальність.

У зв'язку з цим важливо наголосити, що, як зазначає А. Колодій, суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві є вільні та рівні індивіди, які вірять у свою здатність вирішувати малі й великі справи в суспільстві, яким не чужі суспільні проблеми, які зорієнтовані на громадські справи. Індивідуалізм і конкурентність у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної **довіри та співробітництва**, здатністю йти на компроміси, поміркованістю та толерантністю.

Довіра один до одного створює підґрунтя для об'єднання окремих індивідів у великі групи, що примножує їхню могутність і стає підґрунтям для досягнення цілей. За висновком Л. Губерського, «якщо вважати здатність спільно працювати на загальний результат формою капіталу, неможливо не визнати довіру цінним економічним активом, тобто потенційним джерелом добробуту та стабільності влади» [53].

У цьому контексті проблема № 1 – незадовільний рівень соціальної довіри, що є характерною ознакою для таких пострадянських суспільств, як Україна. В. Геєць, посилаючись на дослідження, виконані міжнародним проектом WVS (Всесвітнє дослідження цінностей), вказує, що динаміка питомої ваги українців, які вважають, що «більшості людей можна довіряти», характеризується як негативна – від 28,8 (1995–1998) до 24,5 % (2005–2008). Хоча обстеження EVS

2008 р., методика якого збігається з WVS, показало дещо обнадійливіші дані – до 28,4 % [54].

Причини такої ситуації Л. Губерський вбачає у впровадженні в недалекому минулому в керування державою та суспільством тоталітарних основ, поширенні ідеології марксизму-ленінізму, відповідно до якої ступінь довіри визначається партійною належністю. «Марксизм-ленінізм створив централізовану ієрархічну партію-державу, мета якої полягала в тому, щоб цілком підпорядкувати собі громадянське суспільство – від ринку, ЗМІ та релігії до інших приватних форм самоорганізації. І хоча в комуністичних країнах були профспілки, газети, церкви, спілки письменників тощо – усі вони були лише еманациями правлячої комуністичної партії. Цілеспрямовано руйнувалися горизонтальні зв'язки довіри між індивідуумами в суспільстві та підмінювалися вертикальними зв'язками партії-держави. Цей процес торкнувся навіть сімейних цінностей: культ Павлика Морозова вчив людей, що відданість державі вища за найміцніші сімейні узи.

Не дивно, що, коли марксизм-ленінізм втратив роль провідної ідеології на просторі колишнього СРСР та в Східній Європі, у всіх пострадянських суспільствах виникла величезна проблема недовіри» [55].

Як зазначає В. Геєць, «сьогодні населення масово втрачає орієнтацію у виборі життєвих цінностей. Результати Національного моніторингового опитування, здійсненого Інститутом соціології НАН України у квітні 2010 р., свідчать: багато що з того, у що вірили наші батьки, “розвалюється на очах”. Так відповіли 83,8 % опитаних. При цьому 80,6 % респондентів вважають, що більшість людей нині взагалі ні в що не вірять. А ця цифра вже лякає. За останні 18 років кількість таких людей зменшилася лише на 1,2 п. п., натомість кількість тих, хто не згоден із цим, зросла тільки на 0,3 п. п., тобто практично залишилася на тому самому рівні. Найбезпечніше для населення України взагалі “нікому не довіряти” – таким є переконання 49,8 % респондентів. Тобто спостерігаємо сталу тенденцію деморалізації жителів України. Вона має високу оцінку – 62,9 % населення.

У згаданих дослідженнях виокремлено так звану групу довіри співвітчизникам. У цій якісній характеристиці рівень довіри є значно вищим, аніж у попередніх, і відзначений зростанням – з 30,2 % 1994 р. до 45,6 % – 2010-го» [56].

У зв'язку з цим примітне зауваження Л. Губерського про те, що довіра вторинна стосовно соціального капіталу, який розуміється як загальновизнані традиції, норми та цінності, які сприяють кооперації. Вона автоматично з'являється, коли для тісної кооперації в суспільстві вже є необхідне підґрунтя.

Таким підґрунтям, базовою умовою В. Сукачов визначає наявність специфі-

чної національної ідентичності – усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо, яка обумовлює появу транскласової солідарності та розвиток на її основі феномену політичної довіри [57].

У цьому контексті привертає увагу феномен двомовності вітчизняного сегмента е-соцмереж. Так, за даними загальнонаціонального соціологічного опитування, яке з 7 по 25 грудня 2006 р. на замовлення інтернет-газети «Обозреватель» проводили «Українське демократичне коло» та служба «Юкрейніан соціолоджі сервіс», рідною мовою 79 % користувачів Інтернету назвали українську, 21 % – російську. Проте як мовою повсякденного спілкування лише українською мовою спілкуються 25 % користувачів Інтернету, лише російською – 35 %, 1 % – іншими мовами, а 39 % – двомовні, що вживають російську чи українську мову залежно від обставин [58].

Водночас, за висновками дослідників, соціальні медіа – у першу чергу е-соцмережі – є фактором, який прямо впливає на сферу побутового спілкування і в поєднанні з державними чинниками спроможний каталізувати використання української мови. Соціальні медіа дали змогу україномовним користувачам значно розширити коло свого спілкування й подолати детерміновані географічним місцем перебування обмеження. Інакше кажучи, безперешкодно контактувати з безліччю носіїв української незалежно від міри русифікованості рідного міста [59].

Більше того, е-соцмережі відкривають небачений досі доступ як до живого україномовного середовища, так і до артефактів культури (текстів, музики, відео тощо) і дають змогу долучитися до національної системи цінностей, закладаючи підґрунтя формування почуття співпричетності українців (we-feeling), що, власне, і є у підвалинах будь-якої спільноти. Показовою з цього погляду є сторінка у Facebook – Local History Ukraine (<https://www.facebook.com/localhistoryukraine/info>), засновники якої в описі зазначають: «Культура завжди об'єднує націю та дає поштовх рухатись далі!».

Саме розвиток і популяризація культури – це вдалий фактор, що відрізняє нас від інших.

Культуру потрібно розвивати та осучаснювати, зберігаючи всі принципові традиційні риси, тому наша головна мета – зробити «українську культуру» брендом, який буде відомий на весь світ!

Напрями діяльності:

- надання консалтингових послуг у сфері культури;
- організація тематичних івент-заходів;
- розробка та супровід інвестиційних проектів;

- інтерактивізація діяльності об'єктів;
- впровадження інноваційних рішень.

Компанія Local History Ukraine надає особливу увагу співпраці з провідними та поважними організаціями в галузі культури. Наша компанія завжди прислухається до думки громадськості та вважає її найголовнішим критерієм оцінки своєї діяльності». Заснована в жовтні 2011 р. станом на 9.05.2013 р. сторінка мала 7400 вподобань і 2163 обговорень.

При цьому, на переконання С. Стуканова, не варто непокоїтись, що, занурившись у віртуальну реальність і погамувавши у такий спосіб свої мовно-культурні потреби, носії української неремство залишать реальність дійсну на відкуп мові російській. «Припускаємо, що все відбуватиметься з точністю до навпаки: розмовні практики, апробовані в Інтернеті, поволі вихлюпуватимуться на вулиці. І то – на вулиці, які на ту пору вже будуть готові їх акцептувати.

Засадничий момент: визначальної трансформації мовного середовища (поки що віртуального) мимовільно зазнали внаслідок постання нових медіа не лише ті, що умисно шукали україномовного простору, але й ті, які й гадки не мали про нього думати. Сотні тисяч російськомовних користувачів Інтернету, що раніше стикалися з українською мовою хіба на офіційних заходах, під час перегляду телепрограм чи заповнення документації, несподівано стали учасниками білінгвального комунікативного поля й навіч побачили, що в цій країні живуть мільйони людей, які послуговуються українською у побутовому спілкуванні. Україномовні коментарі, повідомлення й дописи у новинах соціальних мереж ненав'язливо увійшли до їхнього віртуального простору й перетворили російськомовну реальність на українсько-російську, готуючи у такий спосіб їхню свідомість до двомовності і в реальному світі» [60].

Отже, соціальні медіа стають платформою для відпрацювання мовно-культурних практик і сприяють, таким чином, зміцненню національної ідентичності, нарощуванню соціального капіталу та зростанню соціальної довіри як необхідних передумов для громадської самоорганізації.

При цьому, враховуючи вищевикладені вітчизняні реалії, на сьогодні для України найбільш успішними можуть стати форми, які поєднують офлайнові ієрархічні організації з онлайн-мережевими. Прикладом може слугувати рух MoveOn (<http://en.wikipedia.org/wiki/MoveOn.org>) – антивоєнна громадянська ініціатива, підключена до багатьох соціальних мереж, яка в підсумку об'єдналася з американськими демократами як цілком ієрархічною структурою. У подібних структурах самі по собі соціальні мережі не ухвалюють «консенсуальних рішень», вони підключаються до великих політичних організацій (або рухів) та працюють на їх посилення [61].

Показовою в цьому контексті є діяльність, розгорнута в Росії Фондом відкритих проєктів (<http://ofund.ru>), який позиціонує себе як організацію, покликану максимально сприяти процесу формування громадянського суспільства, що закладе фундамент реальної демократії і дасть можливість громадянам максимально вільно й ефективно виявляти свою волю та вирішувати соціальні питання.

Суть соціальних і громадянських проєктів, підтримуваних фондом, полягає у налагодженні механізмів громадського саморегулювання, взаємодопомоги, минаючи надлишкову централізацію та державне втручання.

З метою розвитку електронної демократії в Росії й вирішення таких проблем, як недостатня інформованість громадян про роботу законодавчої влади та пропонувані законопроекти й відсутність доступного механізму відбору нових лідерів і кандидатів на виборах різних рівнів, фондом реалізуються такі проєкти, як OpenDuma.ru – сервіс, який сприяє більшій відкритості роботи Державної думи, зокрема передбачає онлайн-трансляції засідань парламенту та обговорення законопроектів, а також OpenElection.ru – відкритий майданчик для проведення праймеріз незалежних кандидатів на виборах різних рівнів.

Серед громадянських і волонтерських проєктів фонду, реалізація яких передбачає використання інструментарію е-соцмереж, такі:

– Гракон – соціальна мережа для громадських активістів, побудована за ресурсо-географічною ознакою, платформа для формулювання суспільно-політичних проблем і пошуку конкретних шляхів їх вирішення. Завдання – створити майданчик для спілкування, де будуть народжуватися ідеї, і запропонувати інструменти для їх реалізації; допомогти зустрітися тим, хто знає, що потрібно робити, з тими, у кого є відповідні можливості;

– Інкубатор соціальних проєктів – спільний проєкт О. Міняйла та Фонду відкритих проєктів. Проєкт на стадії обговорення реалізації. Це буде зручне місце, де волонтери та соціальні підприємці зможуть зустрічатися, щоб обмінюватися ідеями та створювати свої проєкти. У рамках інкубатора проводитимуться дослідження і проходитиме навчання волонтерів і соціальних підприємців веденню бізнесу та особливостям соціальних і волонтерських проєктів;

– Проєкт OpenBuilder.ru перебуває в розробці. Спільний сервіс А. Геллера та Фонду відкритих проєктів. Це платформа для створення представництва політичних партій і громадських рухів у мережі Інтернет, враховуючи механізм краудфандінгу. Платформа дає змогу у два кліки створити сторінку або групу політичної партії, а також дуже швидко інформувати цільову аудиторію;

– Проєкт OpenCity.ru перебуває в розробці. Сервіс запускається як спільний продукт Фонду розвитку електронної демократії та Фонду відкритих проєктів.

Майданчик зі збору ідей і програм для розвитку міст.

В Україні прикладами активного використання у своїй діяльності нетрадиційних онлайн-методів суспільної роботи, характерних для блогосфери віртуальних політико-комунікаційних практик, є такі незалежні ініціативи, як громадський рух «Громадянська платформа конституційного самозахисту» (http://www.krayani.net/ukr/citizen/citizen_essence), ініційована Всеукраїнським громадським об'єднанням «Край», чи громадянська кампанія «Новий громадянин» (<http://newcitizen.org.ua/>).

Сайт останньої, зокрема, є майданчиком перетину таких громадських ініціатив, як громадянський рух «ЧЕСНО» (<http://www.chesno.org/>) – ініціатива із системного контролю громадянського суспільства за прозорістю, підзвітністю та доступністю для виборців кожного народного депутата; «КАРТА ДІЙ» (<http://newcitizen.org.ua/map>) – інтерактивна карта, на якій позначені події та проекти кампанії «Новий Громадянин». Кожен може долучитися до зустрічі у своєму місті або ж ініціювати зустріч, позначити місце проведення на карті та провести її у реальному житті. На зустрічах учасники спілкуються на обрану тему та шукають шляхи розв'язання актуальних проблем; «Владометр» (<http://vladometr.org/about/>) – проект громадського моніторингу політичних обіцянок. Це новий український Web2.0-інструмент суспільного контролю влади, зміст якого генерується не лише редакцією, а й самими користувачами. Його мета – зробити українську політику більш прозорою та менш популістською.

Ще одна успішна ініціатива, що поширюється через соціальну мережу, створена в рамках проекту «Київ без тютюнового диму» (його впроваджує у життя громадська організація «Інститут Медіа Права») інтерактивна карта «Тут не курять», на якій наносять адреси кафе та ресторанів Києва, у яких взагалі не курять. «Карта створена на базі звичайного функціоналу Google Maps і уже за перші кілька днів отримала понад 30 тисяч переглядів. На сьогодні активісти спільно з інтернет-користувачами Facebook, Twitter і навіть «ВКонтакте» зібрані дані про кілька десятків київських кафе та ресторанів, у яких не курять. І продовжують збирати адреси. Долучитися до наповнення карти може кожен охочий. Згаданий вже принцип краудсорсингу дає можливість створювати великі соціальні проекти силами багатьох людей. Перед тим як розпочати створення карти, я вивчала міжнародний досвід щодо обмеження куріння у кафе, барах, ресторанах і те, які соцмережеві технології використали наші колеги Польщі і Росії», – зазначила координатор проекту «Київ без тютюнового диму» О. Дуб [62].

За її словами, останнім часом Інтернет, зокрема соцмедіа, став дуже важливим майданчиком для самоорганізації населення. Яскравими прикладами є київська інтернет-спільнота «Збережи Старий Київ» (є також «Збережи старий

Львів». – Ред.) і проект із розробки бренду міст «Вікі-Сітіноміка». «Для втілення у життя багатьох соціально-орієнтованих проектів не обов'язково бути зареєстрованою організацією. Щоб робити щось корисне, достатньо мати бажання змін, трохи фантазії і віру в те, що лише разом громадяни можуть щось змінити на краще», – переконує О. Дуб у коментарі виданню ZAXID.NET (<http://zaxid.net>) [63].

Відбувається і зустрічний процес – вихід Інтернет-спільнот в офлайн. Зокрема, ВГО «Карпати кличуть» (<http://karpatyklychut.at.ua/>) виникла з однієї групи в соцмережі «Однокласники». Обласні осередки ВГО представлені в громадських радах при державних адміністраціях Львівської, Івано-Франківської та Закарпатської областей. Зокрема, ЛОО ВГО «Карпати кличуть» входить до комісії з питань природокористування і охорони довкілля Громадської ради при Львівській облдержадміністрації.

На сьогодні ВГО «Карпати кличуть» – зареєстрована, згідно з українським законодавством, громадська організація, повноправна юридична особа, з розширеною структурою обласних відділень, легалізованих для діяльності на території своїх областей. До групи в соцмережах «Карпати кличуть» приєднуються всі ті, кому не байдужа доля екології Українських Карпат. Також ентузіасти з групи неодноразово організовували прибирання сміття на стежках, що ведуть до Говерли, та на інших гірських стежках.

Такі приклади доводять, що віртуальні соціальні мережі в Україні спроможні насправді стати новою комунікаційною технологією, яка посприяє формуванню громадянського суспільства, але лише за умов істотного пришвидшення темпів зростання кількості користувачів соціальних медіа й більшої доступності мережі, яка має досягати не лише міст-мільйонників, а й віддалених куточків країни, перетворившись на матеріально доступну для мешканців усіх регіонів, вікових і соціальних груп.

Водночас, якою б не була активність у е-соцмережах щодо певної проблеми, без розвитку та вдосконалення методик виведення цієї активності в офлайн вона залишиться не технологією зміни політичної реальності, а технологією ескейпізму – втечі від реальності у віртуальний простір соціальних медіа, які у такому випадку відіграватимуть гальмуючу роль, стаючи віртуальним притулком для внутрішніх емігрантів.

Інша крайність – можливість використання технологій соціальних медіа з метою дестабілізації суспільно-політичної ситуації, поширення паніки, безчинств і криміналу. Останнє можна було спостерігати під час подій у Великобританії, коли анархісти-мародери використали Facebook, Twitter та популярну в країні мережу BlackBerry's messenger system для організації та координації зло-

чинних безладів. Протягом кількох днів на вулицях Лондона, Бірмінгема, Манчестера та інших міст бунтарі палили автомобілі та грабували крамниці в пошуках дармової наживи. Прем'єр-міністр країни Д. Кемерон одразу по тому виступив перед парламентом із суперечливою заявою, не позбавленою, проте, у світлі цих подій раціонального змісту: «Усі ми могли спостерігати, як ці брутальні вчинки були організовані через соціальні медіа. Вільний потік інформації може бути використаний як з доброю метою, так і зі злим умислом, і коли ми бачимо, що люди використовують соціальні мережі, плануючи насильство, ми повинні їх зупинити» [64].

Отже, політико-комунікаційні технології побудови громадянського суспільства в умовах глобальної інформаційно-комунікаційної революції зазнають істотної трансформації і створюють нові виклики для законодавчої, виконавчої та судової влади в державі, які можуть бути серйозно дестабілізованими у разі, якщо вони не реагуватимуть своєчасно на виклики інформаційно-комунікаційної революції, якщо вони не шукатимуть активних форм діалогу з громадянським суспільством.

У підсумку саме здатність влади адаптуватись до нових форм представницької демократії, неформальних відносин на базі недержавних об'єднань і рухів, які функціонують за екстериторіальним принципом віртуальних соціальних мереж, визначатиме, стануть е-соцмережі віртуальною соціальною лабораторією, у надрах якої визріватимуть ефективні громадські ініціативи, чи перетворяться на пляшку з «коктейлем Молотова».

Список використаних джерел до розділу 3

1. *Токвиль де Алексис*. Демократия в Америке [Электронный ресурс] / Алексис де Токвиль ; пер. с франц. ; предисл. Гарольда Дж. Ласки. – М. : Прогресс, 1992. – 554 с. – Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/tokvill/content.html>. – Загл. с экрана.

2. Там само.

3. *Даниленко С. І.* Громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції: концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / С. І. Даниленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 36 с. – Режим доступа: C:\DOCUME~1\9555~1\LOCALS~1\Temp\11 DSIPPA.zip. – Назва з екрана.

4. *Blossom J.* Content nation : surviving and thriving as social media changes our work, our lives, and our future / J. Blossom. – Indianapolis, IN : Wiley Technology Pub., 2009. – 348 p.

5. *Brown R.* Public relations and the social web : using social media and Web 2.0 in communications / R. Brown. – London ; Philadelphia : Kogan Page, 2009. – 182 p.
6. *Bruns A.* Blogs, Wikipedia, Second life, and Beyond : from production to produsage / A. Bruns. – New York : Peter Lang, 2008. – 418 p.
7. *McConnell B.* Citizen marketers : when people are the message / B. McConnell, J. Huba. – Chicago, IL : Kaplan Pub., 2007. – 223 p.
8. *Morozov E.* How dictators watch us on the web [Electronic resource] / E. Morozov // Prospect. – 2009. – 18.02. – Mode of access: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/how-dictators-watch-us-on-the-web/>. – Title from the screen.
9. *Morozov E.* The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom / E. Morozov. – NY. : PublicAffairs, 2012. – 448 p.
10. *Shirky C.* Here Comes Everybody: How Change Happens When People Come Together / C. Shirky. – Penguin. 2009. – 352 p.
11. *Turkle S.* Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other / S. Turkle. – New York: Basic Books, January 2011. – 384 p.
12. Virtual community practices and social interactive media : technology lifecycle and workflow analysis / Demosthenes Akoumianakis, editor. – Harshey, PA : Information Science Reference, 2009. – 504 p.
13. *Wertime K.* DigiMarketing : the essential guide to new media & digital marketing / K. Wertime, I. Fenwick. – Singapore ; Hoboken, NJ : John Wiley & Sons (Asia), 2008. – 406 p.
14. *Даниленко С. І.* Громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції: концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / С. І. Даниленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 36 с. – Режим доступу: C:\DOCUME~1\9555~1\LOCALS~1\Temp\11 DSIPPA.zip. – Назва з екрана.
15. *Готун А. М.* Нові інформаційно-комунікаційні технології в глобальній системі політичної комунікації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / А. М. Готун ; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2010. – 17 с.
16. *Маліс О. В.* Розвиток Інтернету як комунікативного засобу та його вплив на діяльність суб'єктів політичного процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Маліс ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2009. – 19 с.
17. *Пілат Є.* Феномен соціальних мереж як фактор розвитку громадянського інформаційного суспільства й активізації модернізаційних процесів у сфері державного управління [Електронний ресурс] / Є. Пілат // Вісн. Львів. ун-

ту. Серія юридична. – 2012. – Вип. 56. – С. 180–186. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Vlnu_yu/2012_56/180_con56.pdf. – Назва з екрана.

18. Харкин Дж. Кибер-коны: Твиттер для Госдепа [Электронный ресурс] / Дж. Харкин // Свободный мир. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Kiber-kony-Twitter-dlya-Gosdepa>. – Загл. с экрана.

19. *LaFraniere Sh.* In Baring Facts of Train Crash, Blogs Erode China Censorship [Electronic resource] / M. Wines, S. LaFraniere // The New York Times. – 2011. – July 28. – Mode of access: http://www.nytimes.com/2011/07/29/world/asia/29_china.html?pagewanted=all. – Title from the screen.

20. Ланюк Є. «Двосічний меч» Facebook'a, або як соціальні мережі змінюють облік світового політикуму [Електронний ресурс] / Є. Ланюк // Західна аналітична група. – 2011. – 10.10. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4951>. – Назва з екрана.

21. *Небельмес А.* Соцмережа: революції тепер відбуваються тут [Електронний ресурс] / А. Небельмес // ZAXID.NET. – 2011. – 20.04. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?sotsmerezha_revolyuetsiyi_teper_vidbuvayutsya_tut&objectId=1127515. – Назва з екрана.

22. Там само.

23. Facebook стал самой популярной социальной сетью по итогам года [Электронный ресурс] // Internetua. – 2013. – 6.01. – Режим доступа: <http://internetua.com/Facebook-stal-samoj-populyarnoi-socialnoi-setua-po-itogam-goda>. – Загл. с экрана.

24. Самі популярні соцмережі в Україні [Електронний ресурс] // U-News. – 2011. – 23.11. – Режим доступу: <http://u-news.org.ua/307-sam-populyarn-socmerezh-v-ukrayin.html>. – Назва з екрана.

25. Украинская аудитория стала 60-ой по количеству в Facebook [Электронный ресурс] // Подробности. – 2012. – 28.12. – Режим доступа: <http://podrobnosti.ua/internet/2012/12/28/879534.html>. – Загл. с экрана.

26. *Мещеряков В. С.* Електронна демократія [Електронний ресурс] / В. С. Мещеряков // Спільнота кращих державних службовців України. – 2011. – 9.04. – Режим доступу: <http://www.kds.org.ua/blog/elektronna-demokratiya>. – Назва з екрана.

27. Там само.

28. *Shirky C.* Here Comes Everybody: How Change Happens When People Come Together / C. Shirky. – Penguin. 2009. – 352 p.

29. Харкин Дж. Кибер-коны: Твиттер для Госдепа [Электронный ресурс] / Дж. Харкин // Свободный мир. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/>

Themes/Kiber-kony-Twitter-dlya-Gosdepa. – Загл. с экрана.

30. *Даниленко С. І.* Громадянський вимір інформаційно-комунікаційної революції: концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / С. І. Даниленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 36 с. – Режим доступу: C:\DOCUME~1\9555~1\LOCALS~1\Temp\11 DSIPPA.zip. – Назва з екрана.

31. *Гуменюк Л. Й.* Кіберсоціалізація молоді в умовах реального та віртуального світу [Електронний ресурс] / Л. Й. Гуменюк. – Режим доступу: <http://www.sht.odessa.ua/docs/Articles/Gumenyuk.pdf>. – Назва з екрана.

32. *Шалимов А. Б.* Социализация личности в социальных сетях [Электронный ресурс] / А. Б. Шалимов // Дискуссия. – Режим доступа: <http://journal-discussion.ru/obsudit/163-socializacija-lichnosti-v-socialnyh-setjah.html>. – Загл. с экрана.

33. *Соловьев Д.* Социальные сети и Интернет как новая среда жизни [Электронный ресурс] / Д. Соловьев. – Режим доступа: <http://soloveev.livejournal.com/104328.html>. – Загл. с экрана.

34. *Turkle S.* Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other / S. Turkle. – New York : Basic Books, January 2011. – 384 p.

35. *Колесниченко М.* Украинцы без проблем зарабатывают в соцсетях до 10 тысяч гривен [Электронный ресурс] / М. Колесниченко // ТСН.ua. – 2012. – 30.11. – Режим доступа: <http://ru.tsn.ua/groshi/ukraincy-bez-problem-zarabatyvayut-v-socsetyah-do-10-tysyach-griven.html>. – Загл. с экрана.

36. Там само.

37. Там само.

38. Там само.

39. *Гладуэлл М.* Переломный момент. Как незначительные изменения приводят к глобальным переменам / М. Гладуэлл. – Москва : Альпина Паблишер, 2013. – 374 с.

40. *Morozov E.* The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom / E. Morozov. – NY. : PublicAffairs, 2012. – 448 p.

41. *Харкин Дж.* Кибер-коны: Твиттер для Госдепа [Электронный ресурс] / Дж. Харкин // Свободный мир. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Kiber-kony-Twitter-dlya-Gosdepa>. – Загл. с экрана.

42. *Morozov E.* How dictators watch us on the web [Electronic resource] / E. Morozov // Prospect. – 2009. – 18.02. – Mode of access: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/how-dictators-watch-us-on-the-web/>. – Title from the screen.

43. Там само.

44. *Litvinovich M.* Россия: Социальные сети и гражданская мобилизация [Электронный ресурс] / М. Litvinovich // Глобальные Голоса (Global Voices). – 2011. – 26.05. – Режим доступа: <http://ru.globalvoicesonline.org/2011/05/26/4100/>. – Загл. с экрана.

45. iPad и iPhone как символы «Фейсбук-революции» [Электронный ресурс] // Частный корреспондент. – 2011. – 12.12. – Режим доступа: http://www.chaskor.ru/article/ipad_i_iphone_kak_simvoly_fejsbuk-revo-lyutsii_26093. – Загл. с экрана.

46. *Мирсаидов Х.* Мобилизация через социальные сети по-таджикски [Электронный ресурс] / Х. Мирсаидов // Deutsche Welle. – 2012. – 9.01. – Режим доступа: <http://www.dw.de/мобилизация-через-социальные-сети- по-таджикски/a-15655172-1>. – Загл. с экрана.

47. Експерт: Мобілізація опозицією людей на мітинги через соцмережі – марна трата коштів [Електронний ресурс] // ForUm. – 2013. – 4.04. – Режим доступу: <http://ua.for-ua.com/politics/2013/04/04/145444.html>. – Назва з екрана.

48. Конституцію Ісландії написали прості громадяни через Інтернет [Електронний ресурс] // SumyNews. – 2013. – 24.01. – Режим доступу: <http://sumynews.com/nova-polityka-z-oleksandrom-khoruzhenko/item/4819-konstytucziyu-islandiyi-napysaly-prosti-gromadyany-cherez-internet.html>. – Назва з екрана.

49. *Устюжанина Д. А.* Twitter-революция: мифы и реальность [Электронный ресурс] / Д. А. Устюжанина // Academia.edu. – Режим доступа: <http://www.academia.edu/676668/Twitter->. – Загл. с экрана.

50. *Харкин Дж.* Кибер-коны: Твиттер для Госдепа [Электронный ресурс] / Дж. Харкин // Свободный мир. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Kiber-kony-Twitter-dlya-Gosdepa>. – Загл. с экрана.

51. *Morozov E.* The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom / E. Morozov. – NY. : PublicAffairs, 2012. – 448 p.

52. *Кухар В.* Фейсбук, протести і революція: що далі? [Електронний ресурс] / Володимир Кухар // Українська правда. – 2013. – 6.05. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/05/6/6989146/>. – Назва з екрана.

53. *Губерський Л. В.* Передмова до другого видання: Френсіс Фукуяма Довіра: Соціальні добродії і шлях до розквіту [Електронний ресурс] / Л. В. Губерський // Філософія. Хрестоматія. Від витоків до сьогодення. – 2012. – Режим доступу: http://www.pidruchniki.ws/1680102837764/filosofiya/frensis_fukuyama_nar_1952. – Назва з екрана.

54. *Геєць В.* Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі [Електронний ресурс] / В. Геєць // Віче. – 2011. – № 1. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2359/>. – Назва з екрана.

55. *Губерський Л. В.* Передмова до другого видання: Френсіс Фукуяма Довіра: Соціальні добродії і шлях до розквіту [Електронний ресурс] / Л. В. Губерський // Філософія. Хрестоматія. Від витоків до сьогодення. – 2012. – Режим доступу: http://www.pidruchniki.ws/1680102837764/filosofiya/frensis_fukuyama_par_1952. – Назва з екрана.

56. *Геєць В.* Розвиток соціального капіталу – найбільше багатство у світі [Електронний ресурс] / В. Геєць // Віче. – 2011. – № 1. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2359/>. – Назва з екрана.

57. *Сукачов В. В.* Політична довіра як складова соціального капіталу громадянського суспільства [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / В. В. Сукачов ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Д., 2005. – 17 с. – Режим доступу: C:\DOCUME~1\9555~1\LOCALS~1\Temp\05 svvkgs.zip. – Назва з екрана.

58. *Бекешкіна І.* Користувачі Інтернету в Україні – молодші, багатші, освічені [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна // Обозреватель. – 2007. – 26.02. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2007/2/24/157960.htm>. – Назва з екрана.

59. *Семенченко М.* Як Google, Facebook та інші соцмережі розширюють «український простір» [Електронний ресурс] / Марія Семенченко ; С. Стуканов. Державна мова і нові медіа / Сергій Стуканов // День. – 2013. – 7.02. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/yak-google-facebook-ta-inshi-socmerezhi-rozshiryuyut-ukrayinskiy-prostir>. – Назва з екрана.

60. Там само.

61. *Харкин Дж.* Кибер-кони: Твиттер для Госдепа [Електронний ресурс] / Дж. Харкин // Свободный мир. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Kiber-kony-Twitter-dlya-Gosdera>. – Загл. с екрана.

62. Соцмережа: революції тепер відбуваються тут [Електронний ресурс] // ZAXID.NET. – 2011. – 20.04. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?sotsmerezha_revolyuetsiyi_teper_vidbuvayutsya_tut&objectId=1127515. – Назва з екрана.

63. *Небельмес А.* Соцмережа: революції тепер відбуваються тут [Електронний ресурс] / А. Небельмес // ZAXID.NET. – 2011. – 20.04. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?sotsmerezha_revolyuetsiyi_teper_vidbuvayutsya_tut&objectId=1127515. – Назва з екрана.

64. *Ланюк Є.* «Двосічний меч» Facebook'а, або як соціальні мережі змінюють облік світового політикуму [Електронний ресурс] / Є. Ланюк // Західна

аналітична група. – 2011. – 10.10. – Режим доступу:
<http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=4951>. – Назва з екрана.

Розділ 4. Мережеві технології у сфері науки і освіти як інноваційний чинник формування громадянського суспільства

4.1. Роль мережевих сервісів у формуванні горизонтальних зв'язків у системі обміну науковою інформацією

Соціальні мережеві структури в сучасній науковій думці дедалі частіше розглядаються як чинник формування громадянського суспільства, зокрема, розвитку та функціонування його комунікаційних механізмів, становлення нової культури інформаційних обмінів.

Зростання значення сервісів на базі мережевих технологій у системі соціальних комунікацій зумовлене рядом чинників, таких як мережева структуризація сучасного суспільства як одна з тенденцій його розвитку; значний соціальний попит на сервіси Web.2, високі темпи монетизації та зростання кількості користувачів; соціальна перебудова, пов'язана з розвитком соціальних медіа, формування нових соціокультурних відносин у їхньому середовищі; горизонтальна структуризація професійних, еконо-мічних зв'язків і відносин із владою, потреба в концентрації розподілених ресурсів для вирішення надскладних завдань у науці та виробництві.

Мережеві соціальні медіа сьогодні об'єктивно позиціонуються як важливі чинники соціалізації особистості. Соціальні медіа (англ. Social media) – багатозначний термін, який використовують для опису нових форм комунікації виробників контенту з його споживачами і для яких визначальне значення має чинник виробництва контенту самими користувачами. Це набір онлайн-технологій, які вможливають спілкування користувачів між собою в різноманітних формах – налагодження контактів, взаємодія один з одним, обмін думками, досвідом і знаннями, а також новинами, відео, фото, музикою та посиланнями [1].

А. Каплан (A. Kaplan) і М. Хенлейн (M. Haenlein) визначають соціальні медіа як групу інтернет-додатків, що базуються на ідеологічній і технологічній базі Web 2.0, і які дають змогу користувачам створювати контент і обмінюватись ним [2]. Зокрема, до соціальних медіа відносять: віртуальні співтовариства; блоги; соціальні мережі; співтовариства з виробництва спільного контенту; Wiki-сервіси; геосоціальні сервіси тощо.

Питання вивчення важливості формування та використання ресурсів соціальних медіа актуалізується з огляду на те, що в умовах інформаційного суспільства домінуючі функції та процеси дедалі більше виявляються організованими за принципом мереж. На думку одного із сучасних теоретиків суспільства мережевих структур (network society) М. Кастельса, саме мережі становлять нову

соціальну морфологію розвинутих суспільств, а поширення «мережевої» логіки значною мірою позначається на перебігу й результатах процесів, пов'язаних з виробництвом, повсякденним життям, культурою та владою [3].

Мережева структура є комплексом взаємопов'язаних вузлів. Конкретний зміст кожного вузла залежить від характеру тієї конкретної мережевої структури, про яку йдеться. Це можуть бути ринки цінних паперів, коли йдеться про мережі глобальних фінансових потоків, ради міністрів різних європейських держав, коли йдеться про політичні мережеві структури керування Європейським Союзом, чи телевізійні канали, коли йдеться про глобальні мережі нових засобів інформації, складову основу для вираження культурних форм і громадської думки в сучасному інформаційному світі.

Ряд вітчизняних і зарубіжних дослідників звертають увагу на те, що в контексті розвитку громадянського суспільства формується інформаційна культура як здатність суспільства ефективно використовувати інформаційні ресурси та засоби інформаційних комунікацій. Відбувається «технологічне зрушення» у сфері традиційної культури [4].

Виходячи з того, що «комунікаційна детермінанта становлення й розвитку громадянського суспільства реалізується передусім через механізми соціального конструювання: творення відповідних інститутів, неурядових організацій, самодіяльних об'єднань і рухів, які спричиняють ліберально зорієнтовану еволюцію і якісну трансформацію громадянського суспільства» [5], можемо сьогодні констатувати, що водночас з розвитком мережевих технологій, соціальних медіа для кожної людини з'являється можливість не лише пасивно сприймати зміст культури, а й впливати на світ культури. З розвитком соціальних медіа формується новий тип культури, зі своїми правилами, етикетом, термінологією. Невід'ємною частиною цієї культури є нові можливості, які сприяють забезпеченню нового рівня свободи індивіда, використанню нових інструментів взаємодії в суспільстві, запровадженню нових стандартів відносин із владою, формуванню горизонтальних зв'язків у сфері науки й освіти.

Дослідження Дж. Барлоу, Р. Барбрука, Е. Камерона та інших показують, що оцифрована людська праця, залучена в стихію соціального обміну, забезпечує розширення горизонтів комунікативної свободи, арсеналу виразних засобів і можливостей соціокультурного досвіду. Однією з передумов для розвитку форм нової культури є освоєння нових способів самореалізації та організації колективної діяльності [6].

Як ми можемо спостерігати сьогодні, соціальні медіа є унікальним базисом для згуртування різних груп суб'єктів на основі спільності їхніх інтересів, оскільки в результаті комунікативної взаємодії виникає масштабний синергети-

чний ефект.

Так, Н. Крістакіс і Дж. Фаулер на підставі аналізу роботи соціальних мереж доводять, що мережева діяльність продуктивна, оскільки мережа як єдине ціле дає змогу інтегрувати зусилля учасників, що значно перевершує сумарний ефект звичайної комунікації. Соціальні мережі мають ряд переваг порівняно зі звичайною, офлайновою комунікацією. На думку авторів, це, зокрема, спільна адаптація, безпосередній вплив колег, опосередкований вплив їхніх друзів, специфічна мережева атмосфера співробітництва, підвищена вірулентність ідей і практик у мережі, прискорена комбінаторика комунікативних стереотипів поведінки [7]. Мережеве суспільство еволюціонує від локальних мереж до «мережових мегаполісів» і далі, аж до глобального рівня, вважає Дж. Хайтцман. Сучасна урбанізована економіка, комп'ютерна індустрія, телекомунікаційні технології та організація соціального життя в таких містах тісно взаємопов'язані. П. Тейлор, проаналізувавши діяльність 100 глобальних корпорацій, які надають сервісні послуги, і 315 міст, що розташовані на перетині глобальних комунікацій, доходить висновку, що, розширюючись й охоплюючи різні сфери: економіку, комунікацію, міжнародну політику, культуру, науку і освіту, мережева парадигма створює інфраструктурну платформу глобалізації та істотно впливає на формування глобального громадянського суспільства, зокрема, через ефективну роботу соціальних мереж. Важлива роль соцмедіа полягає в тому, що вони дають змогу об'єднуватись користувачам в асоціації, для яких існує спільний інтерес і не існують відстані та кордони, відчуті окремій особі себе частиною колективу, який вирішує певні завдання, відчуті свою індивідуальність на фоні спільноти.

Останнім часом активно виявляється мобілізаційна функція соціальних медіа, коли цей сервіс використовується з метою мобілізації однодумців, прихильників на практичні заходи та для координації їхніх дій.

Водночас соціальні медіа слід розглядати і як чинник формування суспільних зв'язків нової якості. Соціальні мережі стають одним з інструментів горизонтального структурування суспільства, даючи підстави ідентифікувати це як один з виявів формування громадянського суспільства. Мережева форма соціальної організації існувала і в інший час, проте парадигма розвитку нової інформаційної технології забезпечує матеріальну основу для всебічного проникнення такої форми в структуру суспільства. М. Кастельс стверджує, що подібна мережева логіка спричиняє появу соціальної детермінанти вищого рівня, ніж конкретні інтереси, які виражені у формуванні подібних мереж: влада структури виявляється сильнішою за структуру влади. Належність до тієї або іншої мережі

або її відсутність поряд з динамікою одних мереж щодо інших виступають як найважливіші джерела влади та змін у суспільстві [8]. Новітні горизонтальні зв'язки – віртуальні соціальні мережі – набагато вільніші від будь-якої вертикалі влади, хоча поки що менш впливові політично й економічно.

Але визначальною особливістю спілкування в соціальних мережах представників владних структур і пересічних громадян, зокрема й у сфері науки та освіти, є перехід з рівня ієрархічної вертикалі на рівень горизонтальний, мережевий. Це змінює засади, стиль спілкування, створює додатковий, до певної міри альтернативний комунікаційний канал між керівним апаратом і громадянами. У наш час СМ стають важливим елементом розвитку електронного врядування як складової формування громадянського суспільства.

Розглядаючи роль мережевих технологій у формуванні нової культури, слід звернути увагу на процеси, що її посилюють, зокрема конвергенцію соціальних медіа й мобільної телефонії.

Створення та поширення мобільних засобів зв'язку, мобільних комп'ютерів і систем геопозиціонування уможливило практично перманентне перебування мільйонів людей «на зв'язку» в цьому просторі. Завдяки цим технологічним відкриттям протягом першого десятиліття ХХІ ст. формується новий рівень соціокультурної реальності. Комплексний аналіз як технологічних, так і соціокультурних підстав цієї реальності стає сьогодні однією з найважливіших умов адекватного розуміння сучасного суспільства дослідниками будь-якої сфери суспільної діяльності.

Поява швидкісних і, головне, безпроводних, каналів зв'язку і розширення зон охоплення мереж робить можливим практично постійне перебування в мережі, а популярність блогів означає, що потоки особистої інформації завдяки смартфонам людини миттєво потрапляють «в ефір». Внутрішній світ людини дедалі більше стає невід'ємною частиною публічного простору, а цей простір, у свою чергу, усе більш проникає в індивідуальне буття людини.

Виникає феномен «мобільного суспільства». Однак, як показує практика останніх років, істотне значення для суспільного розвитку має навіть не так мобільність, як той факт, що розвиток електронних технологій сприяє все більш повній залученості мільйонів людей у мережевий простір, що дає змогу залучати їхній творчий потенціал до вирішення наукових, суспільно значущих проблем. Мережа стає невід'ємною частиною природного повсякденного існування і, більше того, для дедалі більшої кількості людей вона стає самим простором цього існування. Connected world переростає в щось більше, і сучасне суспільство стає свого роду «інтегрованим світом», що має немислиму раніше міру цілісності.

«Планетарна мобілізація в першій декаді ХХІ ст. фундаментально змінила глобальний комунікативний простір, практики повсякденності, приватне життя, комерцію, а також створила нові можливості для зміцнення громадянських ініціатив, у тому числі технокомунікативних передумов побудови глобального громадянського суспільства» [9, с. 291].

Важливу роль у цьому процесі відіграє також повсюдне поширення багатофункціональних мобільних засобів зв'язку, що поєднують в собі функції телефонного зв'язку, доступу в Інтернет, практично повноцінних комп'ютерів, фототехніки, облаштувань аудіозапису та ін. Цінова доступність і багатофункціональність таких пристроїв приводить до того, що вони стають універсальними та постійними супутниками більшості людей.

Так, у Google вважають, що до 2020 р. за рахунок мобільних пристроїв Інтернет отримають майже всі люди планети. Причому в країнах, що розвиваються, де користувачі першопочатково виходили в Інтернет з мобільних пристроїв, смартфони та планшети є базовими платформами [10].

За прогнозами компанії Ericsson, до 2020 р. близько 50 млрд працюючих електронних пристроїв будуть взаємодіяти з Інтернетом через мережі стільникових операторів або інтернет-провайдерів. До них включено комп'ютери, мобільні телефони, ноутбуки, телевізори та інше електронне обладнання. Багато із сучасних електронних пристроїв стануть мобільними та отримають можливість виходу в Інтернет. Мережеві можливості проникнуть буквально всюди і майже всі сьогоденні домашні пристрої працюватимуть з мережею [11].

Отже, конвергенція сучасних медіа-засобів дає підстави розглядати мобільний зв'язок як частину інтердисциплінарних багатокористувацьких інструментів для просування проектів освоєння територій інформаційного суспільства, розвитку нової комунікаційної культури, розширення можливостей вільного доступу до інформації.

Як зазначає В. Буряк, формування громадянського суспільства в одній окремо взятій країні відбувається в специфічних культурно-історичних і соціально-економічних умовах та до певної міри унікальне. Зрозуміло, що існують інваріанти громадянської діяльності, але не вони визначають тактичні дії груп і індивідуумів. Набагато складніший процес створення глобального громадянського суспільства, оскільки потрібно синхронізувати дії культурно та історично різних громадських об'єднань. Це, мабуть, одна з істотних причин, через які «глобальне громадянське суспільство» швидше проект, ніж реальність. Однак, завдяки безперервній планетарній циркуляції фінансових потоків, технологій, товарів, ідей, культурних стереотипів та існуванню єдиного глобального інформаційного простору, принципи, цінності та способи соціальної активності

громадян поступово уніфікуються. Це істотний крок у напрямі створення «глобального соціуму» зі своїми проблемами, нормами и практиками [12]. Одним зі шляхів формування такого соціуму об'єктивно є формування та розвиток мережевих структур у сфері науки й освіти, які стають середовищем і засобом не лише для поширення знань, ідей, обміну оперативною науковою інформацією та досвідом роботи, а й вироблення спільних підходів до організації наукової діяльності, вирішення складних науково-освітніх завдань, уніфікації термінології, стандартів, форм і методів наукової діяльності.

Формування горизонтальних, корпоративних зв'язків з використанням мережевих технологій у сфері науки й освіти відбувається як на базі соціальних мереж (універсальних і спеціалізованих), блогосфери, віртуальних спільнот, так і через створення спеціалізованих науково-освітніх мереж, зокрема на базі грід-технологій – міжнародних, національних, регіональних.

Для першого шляху більше характерна ініціатива знизу, індивідуальність, до певної міри стихійність в організації. Тоді як у створенні й функціонуванні науково-освітніх грід-мереж важливу роль відіграють наукові, державні, бізнесові організації.

Розглядаючи роль соціальних медіа у формуванні горизонтальних зв'язків у сфері науки й освіти, структуризації інформаційних обмінів за професійними ознаками, можна констатувати, що вже сьогодні вони відіграють важливу роль у поширенні знань, стають засобом інтернаціонального обміну оперативною науковою інформацією, пропонують інструментарій для вдосконалення соціальних комунікацій, який наближає наукову спільноту до рівня відносин і взаємозв'язків, характерних для громадянського суспільства.

Традиційно пізнання світу базувалося на індивідуальних наукових досягненнях. І часом потрібні були роки, щоб нове знання стало відомим науковій спільноті. Сьогодні знання поширюється швидко, воно є одночасно індивідуальним і колективним. При цьому сервіси на базі Web 2. дають змогу, долаючи кордони, створити єдиний віртуальний простір для взаємодії та спільних дій груп дослідників з різних країн світу, поєднаних між собою спільною метою щодо вирішення тих чи інших проблем. «Знання набувають синергетичного характеру. Колективний розум, що формується в результаті такої діяльності, не є простою сумою індивідуальних інтелектуальних внесків окремих дослідників. У цьому випадку існує, умовно кажучи, “додана вартість” колективного розуму, що виникає за рахунок величезної кількості взаємодій дослідників» [13].

Наукова діяльність стала більш розподіленою в часі та просторі. Адже не обов'язково збиратися в одному місці для обговорення наукових проблем, соціальні медіа уможливають спілкування вчених один з одним, викладачів зі сту-

дентами, авторів наукових статей та їхніх читачів.

Одним з таких інструментів зарекомендували себе соціальні мережі: універсальні (Facebook, «ВКонтакте» тощо) та спеціалізовані мережі науковців (Scientific Social Community, Ukrainian Scientists Worldwide, Academia.edu, ResearchGate, ScienceStage, Scispace.net, Epernicus, Українська наукова інтернет-спільнота та ін.).

У таких мережах можна викладати інформацію про себе та свої наукові публікації, спільно працювати над новими проектами, обговорювати різні теми у віртуальних групах за інтересами, шукати колег, рецензентів або опонентів, листуватися з ними, переглядати їхні фотографії, відео, організовувати зустрічі, вести тематичні конференції, обговорювати наукові тексти, вести блоги, писати оголошення, публікувати резюме та вакансії. Тут можна знайти свіжу інформацію про конференції, видання, гранти, аспірантуру та ін. До інтерактивних мережесервісів, використовуваних дослідниками, можна віднести також сервіси, що забезпечують спільну роботу розподілених у просторі колективів, проведення в мережі вебінарів або інтернет-семінарів. Активно використовується для представлення наукових і науково-популярних матеріалів (відеолекцій, презентацій, фільмів) відеохостинг YouTube.

Необхідною частиною світу мереж є сервіси зберігання закладок, що дають змогу зберігати, систематизувати та обмінюватися посиланнями на наукові публікації з більшості баз даних, створюючи тим самим спільноти за темами та інтересами (наприклад, Delicious, Connotea), аналогічні сервіси для цифрових фото- і відеоматеріалів (такі як Flickr). Сюди ж можна віднести й ресурси, головною функцією яких є інтеграція дефрагментованих інформаційних потоків (Everynote) [14].

Ведення наукових блогів саме в соціальних мережах є досить популярною практикою. Зокрема, серед найвдаліших прикладів – блогосервіс <http://blogs.nature.com>, (при журналі Nature), що має один із найвищих імпакт-факторів у світі.

Ще один із провідних наукових інтернет-ресурсів – PhysOrg.com, що охоплює широкий спектр тем (фізика, медицина, нанотехнології, електроніка, космос, біологія, хімія, комп'ютерні науки, техніка, математика). Серед користувачів 1 750 000 учених, дослідників та інженерів щомісяця. Тут публікується близько 100 статей щодня.

Рейтинг російських наукових блогів веде електронне видання «Наука і технології Росії – STRF.ru». Підбірку та рейтинг 4 тис. російських блогів, зокрема й наукових, можна переглянути за адресою: <http://www.blogmemes.ru/index.php?cat=&start=3901>.

Українська наукова блогосфера широко представлена в Scientific Social Community, Ukrainian Scientists Worldwide, Українському науковому клубі (<http://nauka.in.ua/blog>), популярні також наукові блоги на «ЛІГА: Блоги», НаУ «Острозька академія» та ін.

Дослідження контенту деяких популярних наукових сторінок у Facebook показало, що їх здебільшого можна об'єднати в такі групи:

1. Представництво наукового часопису, телевізійної чи радіопрограми: Popular Science, Science Channel, Science Daily, Science Friday, Science News Magazin, Science Careers.

2. Представництво урядових чи громадських дослідницьких організацій, об'єднань: California Science Center, International Association for Political Science Students, National Science Foundation (NSF).

3. Сторінки-інформатори з усіх галузей наук, своєрідні розсилки відомостей про нові винаходи, анонси подій: A Moment of Science, Science & Technology, Science and Technology, Science/Technology, «Новости науки», «Моя наука» та ін.

Водночас аналіз активності використання соцмереж ученими [15] показав, що вони значно активніші у вузькоспеціалізованих мережах.

У соціальній мережі вчених Scientific Social Community, яка була створена за підтримки Фонду В. Пінчука в рамках стипендіальної програми Zavtra.UA для громадян СНД, зареєстровано 2842 українські вчені (1857 учених з Росії та ін.). При цьому кількість підписників, які отримують дайджест мережі, – понад 25 тис. науковців, з них 1 тис. – доктори наук, майже 7 тис. – кандидати наук. Із соціальних функцій надана можливість вести свої блоги, залишати коментарі до чужих блогів, публікувати статті. Проте нові статті з'являються досить рідко – кілька на місяць і з абсолютно різних галузей науки. Коментарі до них, як правило, не з'являються або якщо є, то в незначній кількості.

Активніше обговорення йде у вузькоспеціалізованих спільнотах. Наприклад, співтовариство Zbio – для тих, хто професійно пов'язаний з біологією або молекулярною біологією (<http://molbiol.ru>). Сукупність форумів складається з 23 429 тем і 154 527 повідомлень. Нові теми та повідомлення в них з'являються щодня і в обговоренні однієї беруть участь десятки фахівців. Автори найцікавіших матеріалів отримують гонорар. Проект фінансується за рахунок розміщення реклами виключно на професійні теми і з приватних джерел.

В іншому вузькоспеціалізованому ресурсі «Лікар на роботі» – соціальній мережі лікарів (<http://www.doktornarabote.ru>), теж спостерігається значна активність користувачів. Ця мережа та однойменне електронне ЗМІ засновані інноваційною медичною компанією ТОВ «Медіан» у 2009 р. і нині об'єднують по-

над 72 тис. лікарів. У мережі постійно відбувається активне обговорення клінічних випадків, наукових статей, ведуться дискусії. Особливістю цієї спільноти є її закритість. Туди беруть тільки лікарів, при реєстрації потрібно вказати місце роботи та телефон, і це ретельно перевіряється адміністрацією мережі.

Якщо вести мову суто про український науковий мережевий сегмент, то його формування та функціонування з властивою йому інтерактивністю, неієрархічними горизонтальними зв'язками та комунікаційною насиченістю інформаційних взаємодій є новим важливим явищем в інформаційному середовищі вітчизняної науки, яке сприяє розширенню інформаційних можливостей вітчизняних учених. Відбувається перехід від статичних форм представлення наукової інформації до динамічніших і мобільніших.

Соціальні медіа значно розширюють технічні можливості для роботи вчених. Водночас мають рацію дослідники, які вказують на ряд проблем і бар'єрів, що виникають при цьому в науковців.

Багато з них або зовсім не користуються мережевими сервісами, або користуються ними поверхнево та пасивно. Якщо оцінювати активність у наукових мережах, то, як правило, на початку проекту можна спостерігати сплеск активного приєднання користувачів до мережі, але згодом інтенсивність їхньої діяльності (участь в обговореннях, кількість публікацій) значно зменшується і найчастіше вони обмежуються формальною присутністю в мережі, хоча сама мережа продовжує розширюватися за рахунок нових учасників. Засновники мережі «Українська наукова інтернет-спільнота» А. Пелецишин та Ю. Серов за роки існування цієї мережі дійшли висновку, що «українська наукова громада є пасивною, як і все українське суспільство. А може, ще пасивнішою. Ще однією проблемою є те, що велика частина цієї громади – це старші науковці, які мало користуються Інтернетом, не мають навичок онлайн-спілкування» [16].

Більшість користувачів мереж, блогів та інших інтерактивних сервісів є представниками молодого та середнього покоління. Частка вчених, що представляють старше покоління, дійсно, невелика.

Очевидно, що науковий мережевий сегмент лише відображає можливості реального наукового середовища. Ю. Халавка (засновник спільноти «Українські науковці у світі» (дата заснування – 2008 р., учасників – 2,5 тис., 90 % з них науковців із ученими ступенями, середній вік – 30 років): «Вкладати гроші в науку – ризикова справа. В Україні нема культури цього пасивного фінансування, коли ви фінансуєте у десять проектів, і лише один стає Фейсбуком» [17].

Методи проведення наукової роботи склалися століттями, і змінити їх швидко не виходить, зазначає М. Шварцман. У багатьох галузях науки, наприклад комп'ютерних, успішно застосовуються колективні методи, а в ряді

інших це набагато складніше. У науковому світі пріоритет визначається публікаціями та патентами, тому багато вчених побоюються висловлювати в соціальних медіа ідеї, які можуть бути використані їхніми науковими конкурентами. Але можна погодитися з думкою дослідника, що успішним використанням соціальних медіа може бути популяризація науки. У багатьох блогах активні вчені намагаються популярно викласти новини своєї науки. Кадрові агентства успішно використовують соціальні мережі вчених для пошуку персоналу. Співробітники міністерств науки можуть ясніше розуміти картину зв'язків між ученими і роль кожного у розвитку галузі. Активно функціонують форуми з обговорення роботи наукового обладнання. Підбір бібліографічних описів і повних текстів зручний в онлайн-менеджерах посилань і цим теж активно користуються [18].

Є. Мележик, засновник Scientific Social Community, вважає, що «ступінь поінформованості про нашу науку дуже низький. За кордоном усі знають, де про що шукати, де які гранти є, а у нас – ні. Тому щомісяця ми публікуємо близько 70 грантів і 200 конференцій з усіх дисциплін» [19].

Якщо ми звернемося до західного досвіду, то побачимо, що онлайн-соціальні медіа також можна поділити на дві категорії: універсальні та спеціальні. Прикладами універсальних можуть бути Frontiers, BiomedCentral, PLoS, Intech, які надають платформи для взаємодії вчених за допомогою ведення блогов, форумів, груп за інтересами. Як правило, вони виникають на базі вже наявного репозитарія наукових статей, шляхом розширення функціоналу видавничої платформи. Окремо можна виділити платформи, що надають сервіси спільної роботи з бібліографічними даними, такі як Mendeley, Academia.edu, ResearchGate, Citeulike і ряд інших, які були спеціально створені для побудови соціальних мереж учених на основі їхніх публікацій. У цих мережах можна відстежувати будь-яку активність тих учених, чия діяльність вам цікава. Хоча функція контролю появи публікацій вподобаного автора є в більшості видавничих платформ, у соціальній мережі ми можемо відстежити не лише його публікації в одного видавця, а також усі новини, які він розмістив, конференції, у яких він планує взяти участь, і статті, які він віддав в інші видавництва. У табл. 4.1 наведено відомості щодо активності використання ряду наукових ресурсів [20].

Активність використання деяких наукових ресурсів

Ресурс	К-сть учасників	К-сть статей	Заходи в березні 2012 р.
Mendeley	800 000 (на березень 2010 р.)	35,388,555	481 673
academia.edu	1,276,532	1,275,500	238 674
ResearchGate	1 500 000	45 000 000	91 678

В основному ці мережі використовують для того, щоб розмістити свої статті, зробити підбірку статей для майбутніх досліджень, з'ясувати наукові інтереси колег. Активного обговорення наукових проблем тут, як правило, теж не відбувається.

Цікавою комбінацією освітнього порталу та соціальної мережі є Scitable (<http://www.nature.com/scitable>), створений Nature Publishing Group (рис. 4.1). Це відкритий портал для вчених і студентів, на якому виставляються статті відомих авторів, засоби навчання та перевірки знань, створено можливості для спілкування відвідувачів порталу. Викладач може розробити «маршрут» по окремій темі, тобто послідовність вивчення матеріалів сайту для оптимального засвоєння матеріалу. Зареєстрований користувач у Scitable може мати свій профіль з описом особи, персональний простір для збирання корисних посилань, статей, нотаток. Оскільки всі розміщені дані проходять рецензування фахівцями з Nature Publishing Group, то на сторінки порталу потрапляє лише перевірений матеріал, що, поза сумнівом, підвищує довіру до ресурсу.

Рис. 4.1. Scitable – відкритий портал для вчених і студентів

Орієнтуватися у великій кількості блогів по всьому світу, які ведуть активні вчені, журналісти, викладачі, студенти та просто захоплені наукою люди, може допомогти агрегатор блогів ScienceSeeker (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Агрегатор блогів ScienceSeeker Джерело: <http://scienceseeker.org>

Творці сайту автоматично збирають публікації із понад 1 тис. блогів у форматі RSS або Atom. Усі блоги розподілені за тематикою, і тому є можливість проглядати лише ті блоги, які становлять інтерес у певний момент.

Водночас Unite Regionale de Formationa l'Information Scientifique et Technique провела дослідження використання вченими сучасних інтернет-технологій для наукової діяльності, у якому з'ясувала, що соціальні мережі та взагалі інтернет-технології у приватному житті французьких учених використовуються набагато інтенсивніше, ніж у професійній діяльності. Лише 5 % з них публікують в Інтернеті дані досліджень для спільного використання. Серед позитивних змін можна відзначити зростання публікацій у відкритих архівах. Понад 38 % опитаних учених регулярно розміщують там свої праці [21].

Отже, соціальні мережі, блоги надають широкі можливості для самовираження науковців, поширення своїх ідей, налагодження професійних контактів. Тоді як створення *спеціалізованих науково-освітніх мереж, віртуальних співтовариств, побудова корпоративних зв'язків* зумовлені, крім необхідності налагодження інформаційного наукового обміну, ще й потребою в обробці великих обсягів інформації, що її продукує наукова сфера.

Останнім часом спостерігається чотирикратне зростання середньої пропускної спроможності широкополосних каналів передачі даних з 7 Мбіт/с у 2010 р. до прогнозованих 28 Мбіт/с у 2015 р. [22, 23].

Загальне збільшення інтернет-трафіку прогнозується до 80 ЕБ на місяць у 2015 р., порівняно з 20 ЕБ на місяць у 2010 р. (рис. 4.3), що означає його зростання від 30 до 40 % на рік.

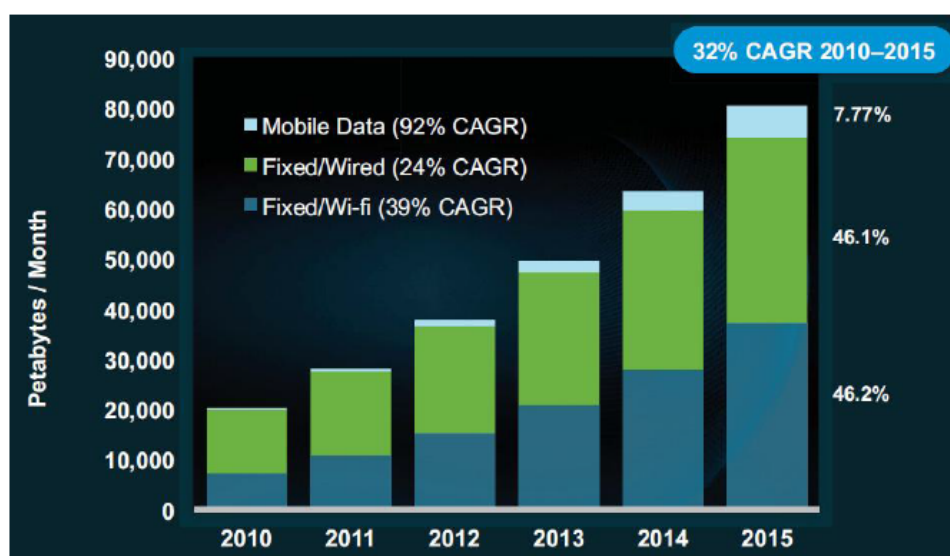

Рис. 4.3. Зростання обсягів загального світового трафіку, ПБ/міс. [17, 18]

Загальна кількість інформації, що зберігається на нашій планеті, у 2010 р. перевищила 1 ЗБ, тобто на кожного з 7 млрд жителів планети припадає 143 Гб даних [24]. При цьому спостерігається стійке збільшення даних, що зберігаються людством від 40 до 50 % на рік, що означає подвоєння загального обсягу інформації кожні два роки, і значний внесок у це зростання вносять наукові дані [25, 26] (див. рис. 4.4).

Як зазначають російські дослідники Є. Ісаєв, В. Корнілов і П. Тарасов, стає очевидним, що з урахуванням даних організації Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE) і нинішніх тенденцій до зростання передаваної інформації, для задоволення потреб усіх користувачів мережі Інтернет швидкість передачі даних повинна досягти 400 Гбіт/с у 2015 р. і 1 Тбіт/с у 2020 р. [27].

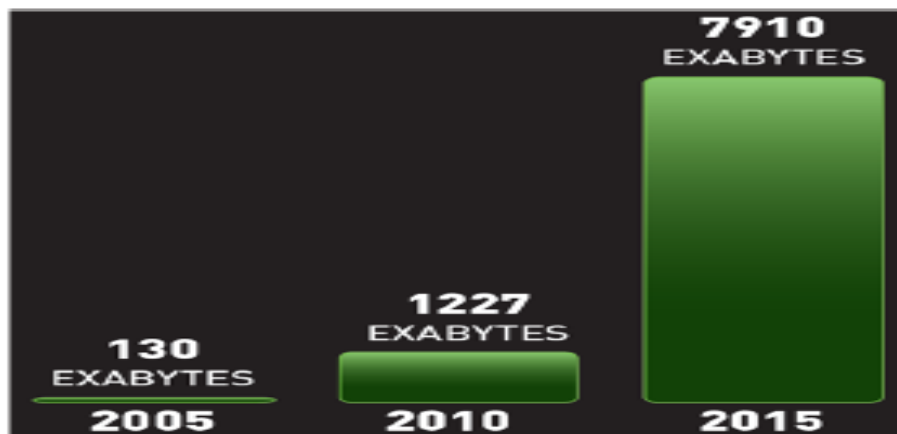

Рис. 4.4. Зростання обсягів даних, що зберігаються людством, ескабайтів [19]

Серед найвідоміших наукових проектів, що генерують надвеликі обсяги даних, найбільша експериментальна установка у світі – великий адронний колайдер. Чотири його детектори при проведенні експериментів із зіткнення іонів важких металів виробляють обсяг інформації, що перевищує 1 Гбіт/с [28]. На сьогодні в пам'яті обчислювальних систем колайдера зберігаються сотні петабайт даних, накопичених у результаті проведених раніше експериментів. Для аналізу цього обсягу інформації використовується розподілена комп'ютерна мережа LCG (Large hadron collider Computing Grid) / LHCOPN (Large Hadron Collider Optical private network).

Найбільшим астрофізичним проектом, запуск якого планується найближчим часом, є масив радіотелескопів Low Frequency Array (LOFAR), що складається із 48 станцій, розташованих по всій Європі. Для роботи цього масиву телескопів у штатному режимі від системи оптоволоконних кабелів, що сполучає станції, необхідна пропускна спроможність від 2 до 20 Гбіт/с [29].

На 2016 р. заплановано початок будівництва найбільшого в історії радіотелескопа SKA (Square Kilometre Array). Очікується, що після виходу на повну потужність телескоп SKA генеруватиме понад 1 екзабайта інформації в день – це вдвічі більше всього теперішнього світового трафіку. На добу потрібно буде зберігати та обробляти не менше 1 ПБ стислих даних. Для досягнення запланованих параметрів, станції SKA мають бути зв'язані широкосмуговими волоконно-оптичними лініями зв'язку зі швидкістю передачі не менше 160 Гбіт/с [30].

Отже, успішне виконання наукових проектів такого масштабу неможливе без наявності високошвидкісних мереж передавання даних.

Під терміном «віртуальні співтовариства», запровадженим у 1993 р. Г. Рейнгольдом, сьогодні розуміються не лише соціальні об'єднання з метою форму-

вання мережі особистих стосунків у кіберпросторі, а й програми оперативного доступу до віддалених матеріальних та інтелектуальних ресурсів, розподілених по всьому світові, для вирішення особливо складних питань у науці, економіці, державному управлінні й інших сферах діяльності суспільства. Уже сьогодні функціонують віртуальні мережеві підприємства, альянси ТНК тощо. Цей напрям розвитку професійних зв'язків видається особливо перспективним у науковій сфері.

Подальшого розвитку набувають віртуальні лабораторії [http://www.unesco.org/webworld/build_info/lab_kazak.html] – лабораторія, створена за підтримки ЮНЕСКО, для дослідників Центральної Азії і США в галузі ядерної фізики; <http://repec.org/> (Research Papers in Economics) – віртуальна інтеграція наукових ресурсів у сфері економіки; <http://www.rc.nsu.ru/> – наукова лабораторія школярів; <http://www.bbc.co.uk/learnmg/index.shtml> (BBC Education Online) – освітнє співтовариство тощо]. Прикладом організації діяльності віртуальної лабораторії є спільна робота Інституту кібернетики ім. В. Глушкова з Флоридським університетом США над проектом дискретної оптимізації в завданнях кодування інформації.

Багато прикладів функціонування мережевих структур на базі ґрид-технологій.

Найбільш глобальний європейський проект на сьогодні – *загально-європейська науково-освітня мережа (GEANT)*, що є власне консорціумом національних науково-освітніх мереж (NRENs) країн Західної і Східної Європи (див. рис. 4.5, 4.6). GEANT об'єднує близько 50 млн користувачів 10 тис. наукових інститутів європейських країн, використовує високошвидкісну телекомунікаційну інфраструктуру в різних регіонах Європи, забезпечуючи ефективну інформаційну взаємодію наукових організацій і університетів [31].

Рис. 4.5. Березень 2013, підключення до глобальної мережі [24]

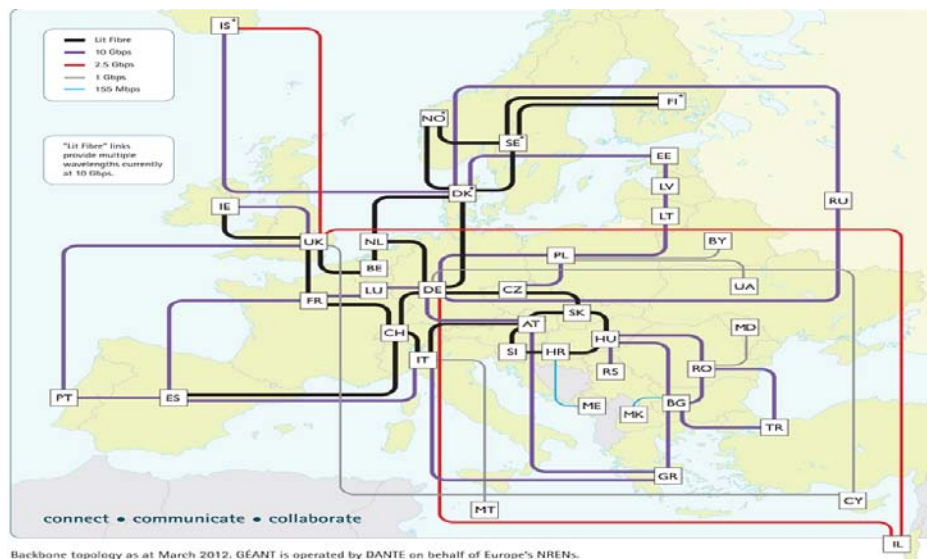

Рис. 4.6. Топологія магістральних каналів мережі GEANT [32]

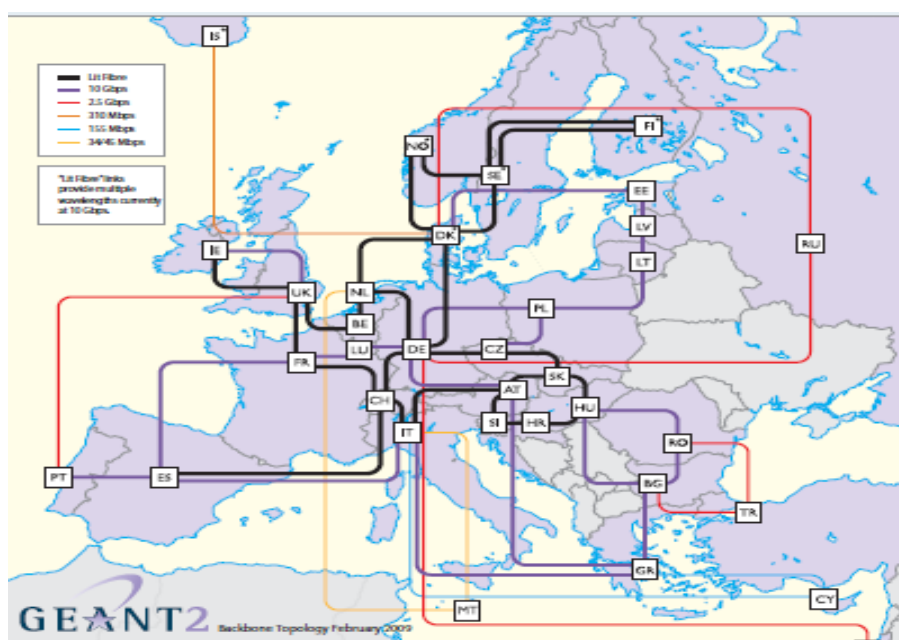

Рис. 4.7. Топологія магістральних каналів мережі GEANT2 [33]

Нині виконується друга стадія проекту – GEANT2. Головною метою проекту є планування, побудова та забезпечення функціонування мультигігабітної європейської опорної дослідницької мережі відповідно до зростаючих вимог європейського наукового та освітнього співтовариства [34].

GEANT2 фінансується спільно Європейською комісією і європейськими NRENs та керується некомерційною організацією – міжнародним провайдером науково-освітніх мереж DANTE. Також значний внесок у розвиток проекту вносить TERENA, Європейська асоціація науково-дослідних організацій та освітніх мереж. Загальна протяжність GEANT2 – понад 50 тис. км, вона сполу-

чає 34 країни на континенті та має широкі зв'язки з країнами Північної Америки й Азії (рис. 4.7). Загальна пропускна спроможність нової мережі має сягнути 500 Гбіт/с, що у 2,5 рази вище за можливості попередньої мережі GEANT. Учені Європи можуть використовувати GEANT2 з метою глобального наукового співробітництва у сфері науки й освіти.

Найбільшими користувачами GEANT є CERN, який використовує ресурси її для роботи розподіленої комп'ютерної мережі, орієнтованої на обробку даних, що надходять від LHC, а також DEISA – розподілена європейська інфраструктура для суперкомп'ютерних застосувань з доступом до сучасних обчислювальних ресурсів High Performance Computing (HPC) із сумарною обчислювальною потужністю понад 200 терафлопс.

З 2010 р. коло користувачів та їхні потреби стали більш різноманітними, охоплюючи гуманітарні та наукові проекти різних типів і розмірів, обумовлені трьома факторами: підвищення відкритості для обміну інформацією на міжнародному рівні, більше міждисциплінарної роботи та централізований підхід до збереження інформації.

За допомогою цього зростання відбулися культурні зміни до нових проблем, а не просто потреба в швидкісній мережі. З'явилася велика відкритість в обміні інформацією на міжнародному рівні та централізований підхід до зберігання даних із завданням для дослідників забезпечити узгодженість структур даних і дружніх інтерфейсів користувача. GEANT перебуває в центрі цих великих культурних змін, забезпечуючи можливість взаємодії у реальному часі та швидкого доступу навіть до найбільших файлів даних, незалежно від їх розташування.

Проект European Grid Infrastructure

Іншим глобальним проектом з об'єднання обчислювальних ресурсів європейських наукових організацій і університетів в єдину мережу є проект European Grid Infrastructure (EGI). EGI об'єднує центри в різних європейських країнах для підтримки міжнародних досліджень з багатьох наукових дисциплін. Робота над проектом базується на попередніх проектах DataGrid і EGEE. До квітня 2010 р., коли був завершений останній дворічний етап розвитку EGEE, близько 13 млн завдань на виконання запускалися на грід щомісячно, а мережа охоплювала 300 обчислювальних центрів по всьому світу.

У Європі (Франція) в 2013 р. була введена в експлуатацію лінія зв'язку, дані якою передаються із швидкістю порядку 400 Гбіт/с. Волоконно-оптична лінія, довжиною близько 450 км, з'єднала Париж і Ліон. Інфраструктуру для високошвидкісного з'єднання підготували компанія-виробник телекомунікаційного устаткування Alcatel Lucent й оператор зв'язку France Telecom-Orange [35]. Ця мережа використовується як для наукових цілей, так і для цілей бізнесу й робо-

ти з мультимедіа-контентом. **Національна наукова мережа США Energy Sciences Network (ESnet)** являє собою високопродуктивну загальнодоступну національну мережу, побудовану для забезпечення наукових досліджень [36]. За фінансової підтримки наукового відділу Департаменту енергетики США (Department of Energy's Office of Science, SC) і керування Національною лабораторією Лоренса в Берклі (Lawrence Berkeley National Laboratory) ESnet надає послуги більше ніж 40 науково-дослідним структурам, включаючи систему національних лабораторій і технологічних центрів США.

Нині мережею ESnet щомісячно передається близько 7–10 ПБ даних. ESnet взаємодіє зі 140 дослідницькими та комерційними міжнародними мережами, що дає змогу вченим США плідно співпрацювати з партнерами по всьому світу, включаючи такі науково-освітні мережі, як GEANT/GEANT2 (Європа), APAN (Консорціум національних науково-освітніх мереж країн Південно-Східної Азії і Тихоокеанського регіону), GLORIAD (Global Ring for Advanced Applications Development, проект швидкісного трансконтинентального телекомунікаційного кільця за участі Канади, Росії, країн Північної Європи і Нідерландів, Китаю і Південної Кореї), AARnet (Австралія), SINET (Японія) та ін.

Науково-освітня мережа Monon100 (США) зі швидкістю передавання даних 100 Гбіт/с, призначена для наукових досліджень й освіти [37]. Нова мережа забезпечує доступний високошвидкісний зв'язок між університетами в Індіані, надаючи вченим і дослідникам нові можливості для співпраці та спільного використання великих обсягів даних, що, у свою чергу, зможе привести до нових відкриттів у науці та медицині. Monon100 тягнеться з Індіанополіса в Чикаго, сполучаючи Indiana GigaPoP NOC (Центр управління даними Університету Індіана) з національною мережею досліджень і освіти США Internet2.

Корпоративна мережа Російської академії наук (RASNET) об'єднує регіональні мережі відділень і наукових центрів РАН. Мережа призначена для організації інформаційного обміну інститутів і підрозділів усередині РАН, з російськими та зарубіжними науково-освітніми мережами та Інтернетом [38]. RASNET має прямі підключення до магістральних операторів зв'язку для доступу інститутів і організацій РАН в Інтернет (див. рис. 4.8).

У рамках академічної мережі можлива організація віртуальних каналів для об'єднання інститутів у віртуальні організації (грід-структури) при проведенні спільних наукових досліджень у різних галузях. RASNET забезпечує доступ усіх російських науково-освітніх мереж до загальноєвропейської академічної мережі GEANT2.

Рис. 4.8. Інфраструктура мережі RASNET [39]

Проект GLORIA цікавий тим, що стане першою вільною та відкритою для всіх мережею роботизованих телескопів у світі. GLORIA створюється як середовище на основі технологій Web 2.0, що дасть змогу користувачам вести власні астрономічні дослідження, спостерігаючи на телескопах і аналізуючи дані, отримані іншими користувачами GLORIA або доступні в інших відкритих базах даних, таких як Європейська віртуальна обсерваторія.

Співтовариство користувачів – найважливіша частина проекту GLORIA. Доступ буде відкритий для всіх, хто має вихід в Інтернет і веб-браузер, – не лише для професійних учених, а й для всіх, хто цікавиться астрономією [40].

Україна. Український національний гід (УНГ) бере активну участь у міжнародній співпраці. Так, у 2011 р. він об'єднав зусилля з Європейською гід-інфраструктурою, підписавши меморандум про взаєморозуміння та розпочавши інтеграцію інфраструктур. Завданнями співпраці є:

1. Збільшення потужностей обох інфраструктур.
2. Надання локальних і глобальних операційних сервісів, що потрібні для підтримки міжнародних співтовариств користувачів і операційних потреб EGI.
3. Підписання угод про обов'язковий набір політик, процедур і угод про якість сервісів.
4. Узгодження операційних інтерфейсів, що потрібні операційній архітектурі EGI та які гарантують взаємний і безперервний доступ до ресурсів сторін.
5. Узгодження участі в Раді з операційного управління EGI.eu, щоб сприяти виконанню операційної програми EGI.
6. Сприяння розвитку правил безпеки інфраструктури.

Одинадцять ресурсних центрів Українського національного гиду беруть

участь у виконанні цієї угоди. Її реалізація дасть змогу виконати головні завдання державної цільової науково-технічної програми з розвитку та впровадження грид-технологій на 2009–2013 рр., зокрема:

- системно інтегрувати елементи Української грид-інфраструктури у європейську та світову грид-інфраструктуру з дотриманням вимог інформаційної безпеки;

- залучити українських науковців до участі в проведенні сучасних унікальних європейських і світових експериментів і комп’ютерної обробки їх результатів у віртуальних наукових співтовариствах.

Окремі українські інститути входять у міжурядові дослідницькі організації та окремі віртуальні співтовариства на основі договорів цих організацій і загальних угод уряду України [кластери Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України є частиною міжнародних грид-мереж WLCG і AliEn-grid (<http://alimonitor.cern.ch>) і спільного проекту УНГ і NorduGrid колаборації (<http://www.nordugrid.org/>)]. Інститут бере участь у комп’ютерному обслуговуванні експерименту ALICE в ЦЕРНі [41].

Науково-освітня телекомунікаційна мережа «УРАН» (Україна). Сьогодні до членства в асоціації долучився вже 81 науковий, освітній і культурний заклад з усіх регіонів України. До швидкісної волоконно-оптичної інфраструктури під’єднано половину всіх українських університетів, у яких навчається близько двох третин (понад 1 млн) усіх студентів країни, а суперкомп’ютерні центри НТУУ «КПІ» та КНУ імені Тараса Шевченка пов’язані каналами передачі даних 10 Гбіт/с між собою та рядом суперкомп’ютерів НАН України в єдину систему грид-кластерів.

Асоціація УРАН: баланс (бюджетні кошти, тис. грн.)			
	2010	2011	2012
Надходження від МОН	1000,6	-	99,8
Витрати, в тому числі	1000,6	-	99,8
Заробітна плата	140,0	-	25,2
Нарахування на заробітну плату	47,8	-	8,7
Обладнання і матеріали	-	-	43,5
Волок.-оптичні кабельні мережі в містах	46,7	-	13,7
ВОЛЗ Львів – Рава-Руська	223,5	-	-
Ліцензії видавництва Springer	500,6	-	-
Інші (в т.ч. накладні, відрядж.) витрати	42,0	-	8,7

Асоціація УРАН: баланс (позабюджетні кошти, тис. грн.)			
	2010	2011	2012
Надходж. від Користувачів (в т.ч.ПДВ)	3 044,0	3 533,3	3 876,2
Витрати (в т.ч. ПДВ), в тому числі	2 915,0	3 431,8	3 795,2
Заробітна плата	696,3	794,5	814,9
Нарахування на заробітну плату	231,2	292,5	300,0
Обладнання і матеріали	225,1	10,4	84,6
Волок.-опт. кабельні мережі в містах	-	79,9	68,0
ВОЛЗ Львів – Рава-Руська	223,5	-	-
Канали передачі даних, Інтернет	1 157,7	1 903,8	2 188,3
RIPE, CEENet	39,8	39,6	41,7
Інші (в т.ч. накладні) витрати	70,5	45,1	41,4
ПДВ в бюджет	227,9	235,5	229,4
Інші податки в бюджет	43,0	30,5	26,9
Чист. прибуток (на розвиток) (без ПДВ)	129,0	101,5	80,8

Рис. 4.9. Баланс асоціації «УРАН» у 2012 р. [42]

Зважаючи на те, що мережа «УРАН» є національною мережею – представником України у проекті GEANT, це дає технічну можливість науковцям з України брати участь у спільних з ЄС проектах з високими вимогами до пропускну здатності каналів, зокрема з Центром ядерних досліджень у м. Церн (Швейцарія) для реалізації спільних проектів з фізики високих енергій.

Більшість витрат щодо розвитку мережі, її переоснащення, витрат на підключення користувачів, експлуатаційних витрат тощо здійснюється за рахунок користувачів URAN. Постійно ведуться роботи щодо залучення нових коштів і впровадження сучасних сервісів для користувачів мережі (рис. 4.9).

Зокрема, у 2009–2011 рр. завдяки міжнародному гранту прокладено волоконно-оптичні лінії в Києві (29 км), Харкові (15,7 км), Одесі (10,1 км), Херсоні (14,8 км), Донецьку (6,4 км), Миколаєві (6,2 км), Кам'янці-Подільському (4,6 км) та ін.

Трафік мережі «УРАН» зріс з 0,1 Гбіт/с у 2008 р. до 5,7 Гбіт/с на квітень 2012 р. «УРАН» об'єднано з мережею Національної академії наук України «УАРНЕТ» з каналом зі швидкістю передачі даних 10 Гбіт/с.

Завдяки інтеграції з GEANT у НТУУ «КПІ» функціонує інформаційний портал, який містить національні дані з фізики твердої землі, сонячно-земної фізики, океанографії тощо, актуалізація яких забезпечується партнерами Світового центру даних. Для користувачів мережі «УРАН» запроваджено сервіс проведення відеоконференцій, доступ до якого є безкоштовним. Для цих потреб встановлено сервер з програмним забезпеченням Тіхео. Кількість користувачів, які мають можливість одночасної участі в конференції, обмежується лише ліцензією, яка сьогодні авторизує до 30 з'єднань і за потреби може бути розши-

рена [43].

У 2012 р. Асоціацією «УРАН» запроваджено новий сервіс – інформаційну систему Journals.URAN. Ця система дає можливість видавцю з мінімальними фінансовими витратами розгорнути повнофункціональний журнальний сервер, який обслуговує повний «цикл життя» наукових журналів – від подання авторами рукописів до отримання статистичної та науко-метричної інформації про опубліковані статті. Функціональні можливості системи дають змогу одночасно адмініструвати велику кількість назв видань, які видаються різними установами.

З 2013 р. Асоціація «УРАН» розгортає сервіс реєстрації цифрових ідентифікаторів DOI, які надаються науковим публікаціям і використовуються, зокрема, в інформаційній системі CrossRef, яка включає в себе базу даних, що описує та ідентифікує оригінальні публікації та містить адресу розташування публікації в Інтернеті. DOI уможливорює автоматичне відслідковування в CrossRef зв'язків між публікаціями, зокрема тими, що цитують, та тими, яких цитують.

У рамках розвитку цього проекту передбачається створити єдину точку доступу до наукових періодичних видань України, реєстри авторів і наукових установ, де вони працюють, бази даних статистичної, бібліометричної та наукометричної інформації, «єдине вікно науковця» (інтерфейси для подання авторами статей до друку у наукові видання та подальшої участі у процесах рецензування та допублікаційної підготовки статей, отримання вченими показників читаності та цитованості власних статей у виданнях тощо). Розгортання повномасштабної загальнодержавної системи наукометричного моніторингу на основі використання універсальних, галузевих і регіональних баз наукометричних даних сприятиме інтеграції наукових періодичних видань України у престижні світові бази даних і системи [44].

У червні 2011 р. Україна приєдналася до **Європейської мережі підприємств (Enterprise Europe Network)**. Координатором упровадження мережі в Україні є Український фонд підтримки підприємництва. До напрямів роботи служби також входить координація діяльності Консорціуму «Європейська мережа підприємств-Україна».

Метою діяльності Enterprise Europe Network є простий децентралізований доступ малих і середніх підприємств до послуг у частині отримання інформації, бізнес-кооперації й інтернаціоналізації; послуг з трансферу технологій та інновацій; послуг з підтримки участі в 7-й Рамковій програмі ЄС з підтримки досліджень та технологічного розвитку (FP7).

Enterprise Europe Network є ключовим інструментом у стратегії ЄС для зростання його економіки та об'єднує близько 600 організацій підтримки бізнесу з

понад 50 країн світу. Організації-члени мережі Enterprise Europe Network зв'язані між собою через потужні бази даних, що дає можливість ділитися своїми знаннями, здійснювати пошук технологій і бізнес-партнерів по всій мережі [45].

В Україні у 2011 р. утворено консорціум проекту EEN-Ukraine, до якого входять вищі навчальні заклади: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського та Київський національний університет технологій та дизайну (<http://een.in.ua>).

Національна мережа трансферу технологій (NTTN). Основними завданнями NTTN є ефективне використання наукового та інтелектуального потенціалу України, комерціалізація науково-технічних розробок вищих навчальних закладів, наукових установ і новаторів, створення та розвиток ефективних механізмів та умов трансферу новітніх технологій у виробництво на вітчизняних підприємствах, залучення в господарський обіг результатів науково-технічної діяльності, сприяння розвитку імпортозаміщення та переорієнтація вітчизняних підприємств на експорт високотехнологічної продукції.

У роботі мережі NTTN беруть участь понад 80 учасників і партнерів, з них 39 сертифіковані за процедурами мережі. Станом на середину 2012 р. у мережі NTTN учасниками підготовлено та розміщено понад 100 технологічних профілів.

Національна мережа NTTN співпрацює з мережами трансферу технологій інших країн. Укладені відповідні угоди з координаторами мереж Російської Федерації, Білорусі, Молдови та Казахстану. Подальший розвиток організаційно-правової, методологічної, комунікаційно-інформаційної платформ та іншого забезпечення Національної мережі трансферу технологій NTTN здійснює Міністерство освіти і науки України, Академія технологічних наук України спільно з учасниками та партнерами мережі.

Українсько-російська міжуніверситетська мережа трансферу технологій (<http://ukrtros.net>) створена на базі Національної мережі трансферу технологій. До її складу входить понад 45 українських університетів [46].

Водночас у рамках співпраці в Національній мережі трансферу технологій її учасники налагоджують регіональне та транскордонне співробітництво. Так, Тернопільський інститут соціальних та інформаційних технологій і Свентокшинський центр інновацій та трансферу технологій (м. Кельце, Польща), який є членом Enterprise Europe Network, уклали угоду про науково-технічне співробітництво в галузі трансферу технологій. Відповідно до угоди, сторони сприятимуть науково-технічному співробітництву в галузі інноваційної діяльності в Україні та Польщі з метою створення польсько-української мережі трансферу

технологій [47].

Традиційні уявлення про освіту зазнають значних змін унаслідок впливу соціальних медіа на її організацію. Формування горизонтальних зв'язків, процеси віртуалізації та активного використання можливостей мережевих ресурсів на базі технологій Web 2. – серед основних тенденцій сучасної трансформації освіти в глобалізованому світі. Освітні соціальні платформи розширюють класичні можливості керування освітнім процесом, використовуючи програмне забезпечення, що змінює межі формального та неформального освітнього процесу. Безпосереднє застосування комп'ютерних мереж у сфері освіти пов'язано з розробкою новітніх освітніх і навчальних програм, застосуванням інтернет-технологій у навчальному процесі, створенням електронних бібліотек, довідково-інформаційних систем, систем менеджменту в освіті, автоматизацією та інформаційним супроводженням документів про освіту, використанням спеціалізованих банків даних і знань, дистанційним навчанням.

Усі провідні вищі навчальні заклади України представлені в соціальних мережах. Значна кількість інформаційних ресурсів з питань освіти мають сторінки в мережах (як, наприклад, Education.UA – інформаційний сайт про освіту в Україні – на Facebook, «ВКонтакте», а також у Twitter). Багато відомих учених, викладачів ведуть віртуальні майстер-класи в мережі. Серед соціальних медіа, які активно використовуються в освіті, такі ресурси як «Вікіпедія», яку може редагувати та доповнювати кожен; YouTube – ресурс, де кожен може викласти своє відео, соціальні мережі Facebook, «ВКонтакте» та ін. Наприклад, у соціальній мережі «ВКонтакте» на запит «освіта» у червні 2013 р. знайдено 704 співтовариства.

Окремий напрям міжнародної співпраці в галузі освіти – використання мережевих технологій для налагодження горизонтальних і корпоративних зв'язків. Так, Донецький національний університет є одним з учасників проекту **«Мережевий університет СНД»**, ініційованого Російським університетом дружби народів за підтримки Міждержавного фонду гуманітарного співробітництва держав-учасниць СНД (МФГС). Метою створення «Мережевого університету СНД» є підвищення якості й привабливості вищої освіти, зміцнення співробітництва й міжвузівських зв'язків у сфері вищої освіти на території держав-учасниць СНД. Проект скерований на організацію та реалізацію високоякісних спільних магістерських програм, зміцнення міжнародного співробітництва в галузі підготовки фахівців вищої кваліфікації та сприяння обміну аспірантами, проведення спільних наукових досліджень з метою підготовки кандидатської дисертації.

Проект «Мережевого університету СНД» передбачає навчання за магіс-

терською програмою, а також в аспірантурі, де аспірант (здобувач) здійснює науково-дослідну роботу під спільним керівництвом представників ВНЗ-партнерів. З початком роботи «Мережевого університету» закладено основи системи академічної мобільності. Для багатьох студентів із країн Співдружності створено можливість одночасного навчання у найкращих ВНЗ країн-учасниць і отримання двох магістерських дипломів.

З метою розширення діяльності «Мережевого університету» за допомогою створення й розвитку нових спільних програм, підготовки висококваліфікованих кадрів у технічній сфері 31 травня 2011 р. у рамках МУ СНД було створено технічний Консорціум університету, куди увійшли Московський державний технічний університет ім. М. Баумана, Російський державний університет нафти й газу ім. І. М. Губкіна, Уральський федеральний університет імені першого президента Росії Б. М. Єльцина, а також Івано-Франківський національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Державний інженерний університет Armenii (Політехнік), Казахський національний технічний університет ім. К. І. Сатпаєва, Таджикиський технічний університет ім. М. С. Осімі [48].

При кафедрі телекомунікаційних систем Харківського національного університету радіоелектроніки (ХНУРЕ) з 2004 р. відкрито першу **мережеву академію Cisco** (Cisco Networking Academy Program) у Східній Україні – наочний приклад взаємовигідної співпраці між навчальними закладами та ІТ-компаніями.

Програму мережевих академій Cisco, яка діє з 1997 р., було розроблено компанією Cisco для підготовки фахівців у галузі інформаційних технологій. Більше ніж 11 тис. мережевих академій у 167 країнах світу дають студентам можливості комплексного підходу до навчання, що дає змогу отримати навички застосування інтернет-технологій, які відіграють важливу роль в умовах глобалізації економіки.

Програма забезпечує доступ до мультимедійного онлайн-курсу; засоби онлайн-тестування; лабораторні заняття на мережевому обладнанні; консультації та підтримку викладачів, а також підготовку студентів до екзаменів на отримання сертифікатів, які визнаються всіма країнами світу [49].

Таким чином, організація віртуального співтовариства та віртуальна взаємодія – це спосіб і напрям оптимізації викладацької практики, який дає змогу викладачеві розширити інформаційне забезпечення навчальної дисципліни; студентові – виявити свій творчий потенціал. Основним обмеженням для віртуальної взаємодії як одного з напрямів розвитку й оновлення викладацької практики на сучасному етапі є цифрова нерівність.

4.2. Проблема забезпечення вільного доступу до інформації в контексті розвитку мережевих технологій

Бібліотеки, інтегруючись у мережеве середовище, використовуючи його інструментарій для надання сучасних послуг користувачам, і водночас еволюціонуючи в інформаційні центри, інфополіси, урізноманітнюючи та збагачуючи форми й методи реалізації своєї інформаційної функції відіграють важливу роль у забезпеченні права людини на вільний доступ до інформації, без чого неможливо вести мову про громадянське суспільство.

Слід констатувати, що провідні бібліотеки України активно використовують можливості мережевих технологій з метою вдосконалення форм інформаційно-бібліотечного обслуговування користувачів, надання доступу до своїх фондів і різноманітних інтернет-ресурсів.

У Facebook, «Однокласниках», «ВКонтакте» представлено кілька десятків українських бібліотек – від національних і державних (наприклад, НБУВ, Публічна бібліотека ім. Лесі Українки, Odessa National Research M. Gorky Library, Державна бібліотека України для юнацтва), провідних ВНЗ (Library of Kyiv Mohyla Academy) і обласних (Херсонська ОУНБ ім. Олесья Гончара, Тернопільська обласна бібліотека для молоді, Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської, Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім. А. М. Горького) до міських і сільських. Створені також бібліотечні групи, у яких бібліотекарі обговорюють спільні професійні проблеми, діляться враженнями про конференції, обговорюють останні новини в бібліотечному світі.

Бібліотечні блоги та тематичні персональні сайти дають можливість просувати інформаційні продукти та послуги, стають популярним інструментом поширення інформації з питань бібліотекознавства, розвитку інформаційно-бібліотечних технологій. Серед подібних українських ресурсів можна виокремити: «Бібліотечний гопак» (<http://bibliote4nyj-gopak.blogspot.com>); «Пан бібліотекар» – блог про бібліотечну справу та інформаційні технології (<http://panbibliotekar.blogspot.com>); «Бібліотечний автобан» (http://bibliote4nyj-autoban.blogspot.com/2011/12/blog-post_14.html); «Могилянська бібліотекарка» – цікавинки зі світу бібліотек і бібліотечних технологій, ресурсів, сервісів, ідей від Т. Ярошенко (<http://kmalibrary.blogspot.com>); «Творчість та інновації в українських бібліотеках» – блог Української бібліотечної асоціації та Центру інформаційних ресурсів Посольства США в Україні (<http://libinnovate.wordpress.com>) та багато ін.

Видається дуже важливим як для користувача СМ, так і для бібліотек, щоб

серед того набору соціальних сервісів, який користувач налаштовуватиме для своїх потреб, була бібліотека. Із цією метою бібліотека має активно позиціонувати себе в СМ, виконуючи, серед іншого, свою традиційну роль інформаційного навігатора в сучасних ресурсах, наприклад, надаючи на своєму сайті посилання на найважливіші з них, готуючи тематичні підбірки найпопулярніших наукових і бібліотечних мереж, блогів, а також розвиваючи свою інформаційну функцію, зокрема, трансформуючи її в інформаційно-аналітичну, з виробництвом власної інформаційної продукції, наданням сучасних дистанційних послуг.

Водночас світова та вітчизняна практика демонструє, що бібліотеки можуть бути ефективними центрами доступу населення до урядових документів, на базі сервісів Web 2, реалізуючи право громадянина на доступ до інформації. З 2009 р. у рамках гранту Програми сприяння парламенту України II (ПСП II) за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) Українською бібліотечною асоціацією у тісній співпраці з ПСП II започаткована мережа пунктів доступу громадян (ПДГ) до інформації органів державної влади в бібліотеках України. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, активно співпрацюючи з Програмою, через мережу надає громадянам доступ до таких інформаційних ресурсів та публікацій Фонду Президентів України, Національної юридичної бібліотеки, СІАЗ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, як «Науково-інформаційні ресурси про президентів та інститут президентства», онлайнві інформаційні ресурси Фонду Президентів України, «Україна у відгуках зарубіжної преси», «Громадська думка про правотворення», «Конституційна Асамблея» та ін.

Станом на 14 червня 2013 р. ПДГ діють у 865 бібліотеках, створюючи мережу ПДГ, яка охоплює всі регіони України [40].

Соціальні медіа є ефективним інструментом інтеграції бібліотеки в глобальний інформаційний простір, одним з інструментів формування й розвитку електронного самоврядування, інших елементів громадянського суспільства. Розвиток мережі Інтернет і соціальних медіа визначально впливає на формування нової якості відносин особи та соціуму, становлення нового типу культури – інтернет-культури. Бібліотека як складова механізму формування цієї культури та забезпечення доступу до її надбань відіграє важливу роль у забезпеченні доступу до мережевих ресурсів.

Є підстави говорити про доцільність використання бібліотеками інформаційних ресурсів соціальних медіа як джерела оперативної наукової інформації; платформи для налагодження професійних зв'язків, реклами й просування своїх послуг і продукції, організації наукових дискусій та обміну ідеями тощо; для утворення системних корпоративних зв'язків між бібліотеками на шляху до ор-

ганізації виробництва спільних синтезованих інформаційно-аналітичних продуктів і створення єдиного інформаційно-бібліотечного простору з метою забезпечення прав громадян на інформацію. Також важливо активніше використовувати в практиці бібліотечної інформаційно-аналітичної діяльності готові технологічні рішення, що їх надають соціальні медіа: від організації опитувань, ведення бібліотечних блогів до чат-обслуговування, які мають сприяти налагодженню оперативного зворотного зв'язку з користувачем.

Ряд напрямів взаємодії бібліотек і СМ розширюють можливості обох сервісів, але при цьому бібліотека отримує додатковий канал реалізації своїх стратегій, популяризації послуг бібліотеки, особливо дистанційних, й інструмент поширення інформації з бібліотекознавства, розвитку бібліотечно-інформаційних технологій. Насамперед постійних маркетингових, організаційних зусиль потребує реалізація потенціалу інтеграції бібліотек у світовий інформаційний простір через СМ. При цьому важливо організувати вивчення тенденцій розвитку ринку інформаційних послуг, можливості впровадження їх у бібліотеці для забезпечення доступності інформації – найважливішого завдання бібліотек.

Сьогодні ні в кого не викликає сумнівів те, що бібліотечні ресурси повинні стати доступнішими. Адже **підвищення рівня доступності інформації** підвищить і роль бібліотек як стабілізуючого соціального чинника, що забезпечує соціальну безпеку, соціальну стійкість, вирівнює інформаційні можливості різних категорій населення [50]. У цій ситуації бібліотекам необхідно спрямувати свої зусилля насамперед на:

- мінімальне обмеження прав користувачів на інформацію;
- забезпечення глобального доступу до ресурсів і забезпечення ефективного доступу до інформації, актуальної для розвитку нації і держави в умовах розвитку глобалізації;
- спільне створення та використання ресурсів (бібліотек, музеїв, архівів);
- посилення ролі довідкового обслуговування, що допомагає виявити та отримати доступ до потрібного ресурсу;
- створення та надання сервісів для використання мобільних пристроїв як для пошуку інформації, звернень для отримання віртуальних послуг, так і для скачування електронних ресурсів;
- продукування нових віртуальних послуг для розширення доступу;
- надання декількох варіантів доставки для всіх категорій користувачів [51].

Як справедливо зауважує В. Монахов, бібліотека чим далі тим більшою мірою повинна перетворюватися зі складу минулого в лабораторію або фабрику з виробництва майбутнього [52].

Соціальна цінність інформації та знань багато в чому визначається масшта-

бом їх використання. У свою чергу, масштаб використання інформації і знань залежить від ступеня їх загальнодоступності та відповідної суспільної потреби. Загальнодоступність ресурсів у наші дні – залежна похідна величина від двох основних чинників: обсягу їх оцифрування, а також наявності належної організаційно-правової бази ефективного доступу до таких ресурсів.

Створюючи електронні бібліотеки, використовуючи мережеві інформаційні ресурси, оцифровуючи літературу чи виставляючи її на сайт, бібліотеки стикаються саме з проблемою недосконалої правової бази. У зв'язку з цим А. Холіна, І. Тюльченко справедливо вважають помилковим твердження, що створення електронних бібліотек не порушує нічийх прав. Чинний закон про авторське право надає певні пільги щодо використання творів бібліотеками, зокрема бібліотека має право без дозволу автора та без виплати йому гонорару здійснювати репрографічне відтворення, тобто репродукування, під яким розуміється відтворення шляхом фотокопіювання або за допомогою інших технічних засобів, інших, ніж видання. Проте ця норма аж ніяк не дає змоги ні оцифрувати (відтворювати) твір, ні розміщувати твір на сайті, зазначають автори [53].

Використання мережевих технологій у науці й освіті, розширюючи можливості вільного доступу до інформації, далеко не вперше в історії людства актуалізує проблему забезпечення прав інтелектуальної власності. Як відомо, процеси глобалізації ринку науково-інформаційних ресурсів та формування світових видавничих монополій призвели до появи кризових ознак в академічній галузі. За таких умов учені провідних країн світу в альянсі з академічними бібліотеками єдиним фронтом почали вдаватися до масових антимонопольних дій, головною серед яких став рух за відкритий доступ до результатів наукових досліджень.

Поштовхом до поширення ініціативи та перетворення її на масову став так званий «бунт учених» проти зростання цін на наукові журнали, у результаті якого бібліотеки змушені були скорочувати передплату, оскільки їхній бюджет не встигав за здорожчанням видань. В основі «бунту» лежало усвідомлення вченими того факту, що вони пишуть статті, редагують і реферують їх, потім заради наукового спілкування передають їх видавництвам для опублікування. Останні ж своєю ціновою та ліцензійною політикою створюють перешкоди для обміну знаннями, порушуючи цим самим «неписаний договір з науковим співтовариством» – видавці несуть відповідальність за доступність наукових доробків для всієї наукової спільноти, чим сповільнюють прогрес науки і, урешті-решт, завдають шкоди всьому суспільству [54].

У результаті було висунуто ідею, що Інтернет дає вченим можливість обій-

тися без комерційних видавництв, завдяки розміщенню повідомлення про результати своїх досліджень на сайтах організацій, наукових об'єднань чи навіть особистих сайтах. Висловлювався також аргумент, що більшість досліджень фінансується державним коштом, переважна частина передплати на періодичні видання для установ (через бібліотеки) теж сплачується державою. Відповідно, урядові органи кожної держави не лише мають право, але й зобов'язані втрутитися й вимагати від авторів зробити доступними у відкритому доступі свої статті, якщо вони виконані як дослідження, що фінансуються державним коштом. Це ж стосується й університетів, які можуть висувати відповідну вимогу до своїх штатних співробітників, якщо дослідження виконане в межах планів закладу, у лабораторіях закладу (навіть у межах гранту чи проекту, що не фінансується держа- вою) [55, с. 57].

У наш час дедалі впливовішим чинником, що формує як вітчизняний, так і світовий культурний, правовий і політичний порядок денний, стає вимога забезпечення максимально відкритого доступу до різноманітних видів і форм значущої інформації та до знань як суспільного надбання.

Відкриваючи Туніський етап Всесвітнього саміту з інформаційного суспільства (2005), тодішній Генеральний секретар ООН К. Аннан, назвавши ресурси інформації та знань «мостами в краще життя», закликав усі зацікавлені сторони проявити волю до того, щоб вони стали «доступними для всіх». Без відкритості, без права на пошук, отримання та обмін інформацією та ідеями за допомогою будь-яких засобів їх поширення та незалежно від кордонів інформаційна революція не відбудеться, а інформаційне суспільство, яке ми сподіваємося створити, виявиться мертвнонародженим, підсумував він у своєму вступному слові [56].

В експертному середовищі висловлюється думка, що соціальні медіа значно розширюють можливості вільного доступу до інформації. Технологія мережі BitTorrent докорінно змінила ідеологію обміну інформацією в Інтернеті і є відповіддю на намагання відстояти права на *copy right*, тобто на інтелектуальну власність. На думку О. Прогнімака, з цієї точки зору соціальні мережі в Інтернеті треба розглядати не тільки як сучасні комунікативні технології створення соціального капіталу, а і як мережеві структури для використання зростаючого запасу глобального знання, його адаптації до виникаючих потреб, а також для отримання нових знань і технологій та їх ефективного обміну. У процесі формування соціального капіталу відбувається перенос індивідуальних знань у внутрішньомережеві знання і їх закріплення в базі даних мережі, що надає можливості їх широкого використання всіма учасниками мережі в режимі «відкритого коду», яке визначається юридичним поняттям *copy left* на відміну від

сору right. У такому контексті режим відкритого коду перетворюється на режим відкритих інновацій [57].

Тобто до мереж як віртуального явища треба поставитися з позиції концепції «точок зростання», що надають імпульс розвитку всій соціально-економічній системі. Слід скористатися тим, що розвиток соціальних мереж – це реальна можливість забезпечити перетворення ресурсу соціальних мереж на капітал, який можна використати в найефективнішій формі, забезпечуючи сталий розвиток суспільства на інноваційній основі.

Отже, з одного боку, мережеві технології, соціальні медіа дають можливість інтенсивного обміну інформацією, знаннями, науковими проектами, навчальними програмами, інтелектуальними, організаційними, кадровими ресурсами.

З іншого боку, у світі точаться судові війни з проблем захисту прав інтелектуальної власності та застосовуються санкції проти окремих компаній і цілих країн. Нещодавно управління торговельного представника США після тривалої перерви знову визначило Україну як єдину у світі «пріоритетну» країну, у якій найбільше порушуються права інтелектуальної власності. Управління визначило три головні галузі порушень інтелектуальних прав в Україні: несправедливе та непрозоре адміністрування в системі товариств, які збирають відрахування за використання інтелектуальної власності та передають їх правовласникам у США й деінде; широко розповсюджене (і визнане) використання нелегального програмного забезпечення урядовими установами в Україні; відсутність використання дієвих заходів для боротьби з поширеним порушенням авторських і суміжних прав в Інтернеті [58].

З чим пов'язані складнощі в регулюванні відносин інтелектуальної власності в мережі Інтернет?

По-перше, з масовістю суб'єктів, користувачів Інтернету. З одного боку, суб'єкт, наприклад, авторського права на літературний твір за допомогою Інтернету отримує додатково можливість ознайомити публіку зі своїм романом чи повістю і прорекламувати їх. Але, з іншого боку, важче виявити того користувача, який порушує авторські права та притягнути його до відповідальності.

По-друге, зазначимо, що право інтелектуальної власності являє собою право особи на результат інтелектуальної і творчої діяльності, до якої можна віднести літературні твори, виконання, комп'ютерні програми, товарні знаки тощо. За великим рахунком, весь Інтернет є результатом інтелектуальної діяльності, і його контент, наповнення, розміщені в ньому матеріали підлягають захисту з боку держави. А це – «гігантська павутина відносин, яка одночасно охоплює сотні мільйонів осіб і творів» [59].

По-третє, Інтернет є поняття екстериторіальне, що призводить до неможли-

вості чітко визначити юрисдикцію держави, яка б опікувалася, гарантувала та захищала право інтелектуальної власності.

По-четверте, ініціатива в маніпулюванні об'єктами інтелектуальної власності в мережі належить не автору (власнику авторських прав), а користувачу, до того ж абсолютно анонімному.

Ці проблеми найбільше стосуються саме авторських і суміжних прав. Швидкість обігу об'єктів авторського права та масовість відносин у вказаній сфері зумовлює необхідність більш гнучкого механізму використання та захисту вказаних об'єктів у мережі Інтернет. Міжнародна спільнота знайшла шлях вирішення вказаних проблем через вільні ліцензії, які набувають поступового поширення і в українському суспільстві, але поки що не визнані державою.

У Рекомендаціях Державної служби інтелектуальної власності України щодо застосування вільних публічних ліцензій на використання об'єктів авторського права і суміжних прав вільна публічна ліцензія визначена як загальнодоступний договір приєднання, що надає особі, яка приєдналася до такого договору, безоплатний дозвіл на використання об'єкта авторського права та (або) суміжних прав певними способами на умовах, визначених ліцензією. Правовласник надає дозвіл лише за умови прийняття умов ліцензії. Передбачається, що, використовуючи будь-які права, вказані в ліцензії, особа прийняла умови ліцензії і погоджується дотримуватися їх.

Вільні ліцензії не суперечать авторському праву, а саме використовують термінологію законів про авторське право, діють на підставі цих законів і застосовуються тільки до творів, до яких застосовується захист авторським правом. Світу відомі вільні ліцензії, за якими поширюються комп'ютерні програми: Apache Software License, Affero General Public License, Mozilla Public License та ін.

Європейська комісія у 2007 р. створила та схвалила ліцензію European Union Public Licence (англ.) v1.0 (EURL v1.0). Європейський Союз заявив, що його ліцензія є першою ліцензією open source, яка випущена міжнародним керівним органом. За допомогою створення ліцензії для програмного забезпечення, яка враховує право Європейського Союзу, ЄС також хотів би розвіяти правову невизначеність, реальну або уявну, щодо інших ліцензій open source як, наприклад, GNU General Public License. Третьою метою цієї ліцензії є створення ліцензії open source, доступної на 22 офіційних мовах Європейського Союзу та відповідної існуючим законам про авторське право кожної з 27 держав-членів Європейського Союзу [60].

Видачею ліцензій на літературні, аудіо- та відеоматеріали сьогодні займається американська неприбуткова організація Creative Commons. Як зазначає К.

Долженко, найбільш дискусійним у науковій літературі є запровадження в українське законодавство саме цієї ліцензії.

Представники Creative Commons пропонують правовласникам розміщувати на творах, що є в Інтернеті, позначку про можливість використання цих об'єктів певними способами, передбаченими у спеціальних ліцензіях. Сама ліцензія, за ідеєю розробників, має три шари: власне юридичний текст із чітким визначенням прав і обов'язків сторін ліцензійного договору, перероблений текст для пересічного користувача Інтернету (більш стислий і менш формалізований) і останній шар – як код для зчитування комп'ютерними програмами (CC Rights Expression Language).

У світі, в Україні зокрема, діє режим, за яким усі авторські права захищені. Creative Commons пропонують систему «деякі права захищені». Правовласник самостійно визначає, які правомочності передавати у користування інтернет-спільноти. Відповідно до цього критерію, виділяють шість типів ліцензій.

1. Attribution CC BY (атрибуція – зазначення авторства). Є найбільш дозволеною з усіх пропонованих ліцензій. Приєднавшись до цього договору, користувач набуває право копіювати, поширювати, передавати іншим особам вказаний твір, створювати похідні від цього твору з метою пристосування до власних завдань і навіть використовувати твір у власних цілях, але з обов'язковою умовою – вказувати ім'я автора.

2. Attribution-ShareAlike (атрибуція – із збереженням умов) CC BY-SA. Ця ліцензія надає такий самий перелік прав, що і попередня, але, крім зазначення авторства, вимагає від користувача у разі зміни твору, використання його як основи для іншого розповсюджувати новий твір лише на тих самих умовах і за такою самою ліцензією, що і перший твір.

3. Attribution-No Derivs (атрибуція – без похідних творів) CC BY-ND. Ця ліцензія надає ліцензіату право копіювати, поширювати, передавати іншим особам, використовувати в комерційних цілях об'єкт авторського права за умови вказівки імені автора. Як бачимо, права перетворювати першотвір ліцензіат не має.

4. Attribution-NonCommercial (атрибуція – некомерційне використання) CC BY-NC. Вказана ліцензія надає дозвіл ліцензіату на копіювання, поширення, передачу іншим особам твору, його зміну, пристосування до власних завдань, але забороняє комерційне використання твору. Ім'я автора обов'язкове для зазначення.

5. Attribution-NonCommercial-ShareAlike (атрибуція – некомерційне використання – із збереженням умов) CC BY-NC-SA. За умовами ліцензії дозволяється при вказівці авторства копіювати, поширювати та передавати іншим особам

твір, змінювати його (створювати похідні твори), але тільки якщо результат буде поширений за такою або подібною ліцензією. Забороняється використовувати твір у комерційних цілях.

6. Attribution-NonCommercial-NoDerivs (атрибуція – некомерційне використання – без похідних можливостей). Вказана ліцензія містить найбільшу кількість заборон. За допомогою цієї ліцензії можна лише поширювати, копіювати, передавати іншим особам твір із зазначенням авторства.

Кожна з ліцензій працює в усьому світі та триває протягом строку дії авторського права на твір. Правовласник, надаючи ліцензію на використання твору, бере на себе обов'язок не застосовувати технологічні засоби обмеження доступу інших людей до твору.

Але ліцензії Creative Commons суперечать українському законодавству, передусім у зв'язку з тим, що передача майнових прав здійснюється за авторським договором, який укладається лише в письмовій формі за наявності підпису. Ліцензії ж не передбачають механізму підписання. Таким чином, згадувані ліцензії на сьогодні законом в Україні не визнаються. Головним чином, така ситуація зумовлена неготовністю українського законодавства сприймати електронні тексти ліцензій та посилання на такі тексти на веб-сторінках, де автори розміщують свої твори, чи навіть електронні тексти ліцензій, включені до дистрибутивів програмного забезпечення, як підтвердження факту надання правовласником користувачам певного обсягу прав.

В умовах тотального комп'ютерного піратства українське законодавство позбавляє користувачів можливості на законних підставах використовувати легальні програмні продукти та інший контент. Наприклад, по-суті, відсутні правові підстави використовувати операційну систему Linux, матеріали «Вікіпедії», які в переважній більшості надаються саме на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-Share Alike або найбільшого у світі архіву цифрових зображень Flickr, на якому на сьогодні міститься понад 146,5 млн зображень, наданих авторами на умовах ліцензій Creative Commons. Google Inc. розробив вільну операційну систему для мобільних пристроїв Android, браузер Mozilla встановлений мільйонами користувачів по всьому світу і т. д. Хоча фахівці сподіваються, що ситуація зміниться [61].

Водночас, на думку німецького експерта З. Нус [62], можливість несанкціонованого скачування даних з мережі існуватиме паралельно й надалі. Якою б надійною не була технічна перепона, її все одно здолають, а заборона копіювання в межах однієї держави не матиме ефекту через глобальне поширення Інтернету. Урешті-решт усе зведеться до того, що різні моделі співіснуватимуть і далі.

Поки набагато потужніші видавці почасти успішно лобіюють консервативну стратегію, а почасти просувають комерційні пропозиції, авторам залишається прислухатися до поширеної поради: зануритися, нарешті, у вільну конкуренцію та зі знанням справи продавати себе в мережі. В Інтернеті вже є такі портали для самопродажу в обхід традиційних видавців, хоча вони й не обов'язково пов'язані з «вільними даними».

Таким чином, у культурному полі Інтернет веде до серйозної трансформації як способів виробництва й споживання, так і змісту творів. Відтепер не (тільки) великі реалізатори та видавці вирішують, хто має вийти на ринок та отримати велику увагу, а й об'єднання авторів. Можливо, завдяки цьому культурний ландшафт стане різноманітнішим, деякі зайві посередники зникнуть, деякі митці, які в «нормальний спосіб», можливо, і не пройшли б кризь «голкове вушко», стануть відомішими. А проте нові медіа не ведуть до зняття напруження між «відкритим» і «закритим» виробництвом знання. Адже штучне обмеження доступу й надалі залишається основною передумовою суспільства, орієнтованого на товарне виробництво. Один сектор сам по собі тут не може повністю уникнути загальних правил. Інакше кажучи, засадничі конфлікти залишаться. Зрештою, це знають усі учасники дебатів про інтелектуальну власність. Тому вони мають рацію, постійно говорячи про «баланс» інтересів, а не про подолання конфлікту інтересів.

Показове в цьому контексті рішення прийняв нещодавно Європейський суд справедливості у справі «SABAM проти Netlog», яке відображає погляд суду на баланс інтересів гравців у сфері інтелектуальної власності.

SABAM, організація колективного керування авторськими правами бельгійських авторів, композиторів і видавців, подала позов про порушення прав інтелектуальної власності проти соціальної мережі Netlog до бельгійського суду. Представники SABAM вимагали від суду зобов'язати адміністрацію Netlog запровадити технічну систему фільтрування контенту, яка б ідентифікувала музичні твори та давала можливість правовласникам блокувати їх неправомірне використання. Бельгійський суд звернувся до Європейського суду справедливості за роз'ясненнями застосування законодавства ЄС в цій ситуації.

Європейський суд справедливості у своєму рішенні в основних рисах повторив аргументацію дещо давнішої схожої справи «Scarlet проти SABAM». Слід зауважити, що на відміну від соціальної мережі Netlog, яка зберігає інформацію на своїх серверах, Scarlet є інтернет-провайдером, який надає доступ до мережі Інтернет. Проте рішення суду не загострювало уваги на цій відмінності, вказуючи, що і стосовно соціальної мережі, яка зберігає файли, відповідно до Директив ЄС не можуть бути застосовані вимоги загального моніторингу контенту.

Суд присвятив особливу увагу питанню балансування інтересів користувачів соціальної мережі, адміністраторів соціальної мережі та правовласників і зазначив, що засоби захисту інтелектуальної власності мусять бути збалансованими відносно основних прав людини, які зазнають порушення внаслідок необґрунтованих обмежень задля такого захисту, як наприклад право на свободу інформації. Суд також звернув увагу, що запровадження системи фільтрації за рахунок власних коштів надавача інтернет-послуг означатиме порушення його свободи ведення підприємницької діяльності, тобто захист інтелектуальної власності не може порушувати інших прав людини [63].

Тож усім зацікавленим у вільному поширенні інформації не залишається нічого іншого, як посилити права авторів, робить висновок З. Нус. На думку експерта, потрібно зменшити реальний дисбаланс можливостей впливу між авторами та видавцями. По-перше, потужних видавців треба змусити вступити в переговори про вищі та, урешті-решт, обов'язкові ставки винагород. По-друге, варто було б розширити систему загальних внесків: наприклад, для легалізації скачування з Інтернету можна було б запровадити загальний податок на широкомуговий Інтернет, що вже й справді обговорюється як «абонемент на культуру».

Фактично вже існують альтернативи, адже якраз у мережі не бракує самоорганізованих, вільних проєктів, де співпрацюють споживачі та виробники без будь-якого тиску потреби отримувати прибуток чи утримуватися на ринку. Наприклад, на порталі keimform.de уже протягом багатьох років обговорюють, наскільки виробництво вільного програмного забезпечення та commons може правити за модель для всього суспільства.

А. Холіна і І. Тюльченко пропонують створити власну модель цивілізованого ринку інтелектуальної власності в українському секторі мережі Інтернет. Основою її мають стати своєрідні копірайт-центри, що займатимуться видачею ліцензій на використання творів, матимуть власну базу даних і контролюватимуть отримання авторами винагороди. Отож особа чи організація, що хоче отримати право на використання певного авторського твору, може звернутися до цього центру, який, у свою чергу, буде контактувати з авторськими товариствами. Але реалізація такої системи неможлива без створення всесвітньої бази даних та обміну інформацією на державному рівні. Над розробкою загальної мережі, що дасть можливість країнам використовувати єдину пошукову стратегію та обмінюватися інформацією, уже працюють патентні відомства США, Японії та ряду країн Європи.

У Росії розглядають у найближчому майбутньому можливість створення веб-депозитарію – спеціалізованого архіву для об'єктів інтелектуальної власності

сті, що розміщені в електронному вигляді в мережі Інтернет. Це дасть можливість автору у випадку виникнення суперечки підтвердити свої права на твір.

4.3. Бібліотечні установи в забезпеченні інформаційного ресурсу соціальних комунікацій

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій неминуче впливає на суспільство в цілому й окремі сфери його діяльності – науку, культуру, освіту, виробництво. Тому бібліотека як соціальна структура не може не відчувати на собі цього впливу й залишатися незмінною. Формування суспільства знань поставило перед нею вимогу переходу від традиційної парадигми обслуговування, що базується на представленні документів на паперових носіях, до парадигми інформаційної супермагістралі, яка передбачає надання різноманітної мультимедійної інформації, доступної за межами бібліотечної установи. Практика цього періоду характеризується інтенсивним упровадженням у роботу бібліотек засобів телекомунікації, появою електронних повнотекстових видань, створенням власних електронних зібрань, розвитком корпоративних бібліотечних систем, представленням бібліотеками своїх інформаційних можливостей у соціальних мережах тощо. Нові форми й засоби збирання, обробки, подання та поширення знань раніше за всіх відчули наукові бібліотеки, оскільки вони торкнулися насамперед сфери їхньої діяльності. Інформаційний ресурс цих бібліотек є дуже важливим джерелом наповнення соціальних інформаційних комунікацій, у тому числі й соціальних мереж.

Сьогодні накопичено значний матеріал стосовно діяльності бібліотек в електронному середовищі. Серед найважливіших робіт, що стосуються функцій і специфіки бібліотеки у сучасній системі соціальних комунікацій, варто назвати публікації Б. Єлепова, М. Мак-Люена, А. Соколова [64, 65, 66] та ін. Останнім часом спостерігається відродження інтересу до проблематики розробки теоретичних аспектів соціальних комунікацій як процесів формування, обробки та передачі документованих знань [67, 68, 69, 70]. Поява нових реалій впливає на всіх учасників комунікаційного ланцюга й призводить до істотного ускладнення та змін у технології обміну інформацією. За рахунок електронного середовища формуються нові комунікаційні зв'язки: між автором і користувачем, видавцем і користувачем, бібліотекою та користувачем.

Дослідники вважають, що в новій моделі бібліотечно-інформаційних комунікацій усі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються і забезпечують відповідний внесок у систему: видавці залучають авторів, рецензують, видають і готують рукописи до поширення; бібліотеки акумулюють і зберігають документовані знання та задовольняють інформаційні потреби; інтернет-технології

стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців і бібліотек, що робить систему більш реагентною [71, 72, 73]. Реагентність, з одного боку, кардинально підвищує оперативність бібліотечно-інформаційних комунікацій (мережеві технології дають змогу впродовж кількох годин довести нову інформацію до світової спільноти), а з іншого – обумовлює появу в бібліотеках ряду проблем, пов'язаних зі збором, опрацюванням, збереженням і багатоаспектним використанням електронної інформації.

Інтенсифікація глобалізаційних процесів й істотне зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій як каталізаторів соціально-економічних трансформацій обумовлює необхідність вирішення проблеми знаходження нового балансу інтересів усіх учасників системи документальних комунікацій. Назріла необхідність інших підходів, які змогли б задовольнити потреби одержання та поширення інформації за умов дотримання компромісу інтересів виробників, посередників і користувачів інформації, у тому числі найбільш якісного, знанневого рівня її відображення. Таким новим підходом стала концепція, що одержала назву «Ініціатива відкритих архівів». Відзначимо, що термін «архіви» у цій назві вживається у більш специфічному, ніж традиційне, прийняте в архівній справі, значенні: під «архівом» тут розуміється те, що зберігає джерела інформаційно-комунікаційних технологій у відкритому мережевому доступі [74].

Упровадження «Ініціативи відкритих архівів» сприяє формуванню суспільства знань, надає можливості оперативного та безкоштовного доступу до новітніх результатів досліджень провідних наукових шкіл. Розміщуючи свої роботи у відкритих архівах, автори отримують свободу від комерційних видавництв, одержують можливість швидшого оповіщення наукової спільноти про досягнуті результати та оперативного закріплення своїх пріоритетів і підтримки наукового авторитету. Поряд із затвердженням етичних принципів у науці в межах ініціативи розробляються й нові економічні моделі відкритих електронних публікацій.

Суть «Ініціативи відкритих архівів» полягає в протиставленні неоліберальній парадигмі «знання – товар», що заводить сферу соціальних (і, зокрема, наукових) комунікацій у глухий кут, некомерційного принципу відкритого доступу до результатів наукової діяльності для широкого кола користувачів. Ініціативі відкритих архівів передувала ідеологія відкритого програмного коду на цифрові продукти, яка була підкріплена створенням спеціальної суспільної ліцензії на розповсюдження документації до програм з відкритим кодом. Подальшим розвитком цієї ініціативи став «відкритий контент», який виник у розвинутих країнах як рух за колективне створення та розповсюдження інтелектуальних продуктів (знань, інформації, ідей тощо). Він існує в інтернет-

середовищі у вигляді відкритих проектів: електронних енциклопедій та бібліотек, онлайн-журналів і книг, публічних сайтів, банків ідей, відкритих наукових публікацій, дискусійних форумів, відкритих освітніх і комунікативних середовищ тощо. Учасники проектів створюють цифрові інтелектуальні продукти з використанням сучасних технологій, опираючись на принципи кооперації та самоорганізації, вільної участі, уявлення про інформацію та знання як про суспільне надбання [75, 76, 77].

Інформація в електронній формі належить до «відкритого контенту», якщо вона є у вільному доступі, а також захищена однією з публічних ліцензій або ліцензіями Creative Commons, що дозволяє її розповсюдження та використання на певних умовах. «Відкритий контент» є поєднанням методики кооперативного виробництва інтелектуальних продуктів на підставі некомерційних цінностей; продуктів, створених на базі цієї методології (книги, статті, аудіо- та відеофайли тощо) й наданих у суспільний доступ; культури (цінностей, цілей і норм кооперації та самоорганізації), що об'єднує учасників проекту. Масштаби та різноманіття форм дають змогу говорити про течію, що спирається на нові цінності, методологію та ідеологію, нові методи та засоби організації виробництва та розподілу інформації та знань, а також на нові підходи до вирішення існуючих у цій сфері юридичних проблем.

Сьогодні в мережі Інтернет подано значну кількість проектів, які дотримуються ідеології «відкритого контенту». Їх учасники створюють електронні інформаційні продукти у різних сферах діяльності з використанням сучасних комп'ютерних технологій. Дані проекти спираються на суспільну мережеву інфраструктуру, прагнуть зробити її більш функціональною, стандартизованою, придатною для вирішення складних завдань і професійного спілкування [78].

На початку ХХІ ст. до нової парадигми відкритого доступу проявили зацікавленість приватний та неурядовий сектори, різні національні та міжнародні інституції тощо. Нових імпульсів вона набула з оприлюдненням так званої Budapest Open Access Initiative (Будапештська ініціатива відкритого доступу, 2002 р.), згідно з якою, «під “відкритим доступом” мається на увазі вільний доступ до всіх публікацій в Інтернеті; їх можна читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, досліджувати, приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати для складання покажчиків, уводити як дані в програмне забезпечення або використовувати для інших цілей за відсутності фінансових, правових і технічних перешкод, за винятком тих, які регулюють доступ до самого Інтернету. Єдиним обмеженням на відтворення та поширення публікацій і єдиною умовою *copyright* у цій сфері мають бути право автора контролювати цілісність своєї роботи й обов'язкові посилання на його ім'я при ви-

користанні роботи та її цитуванні» [79].

Крім поняття Open Access Initiative (Ініціатива відкритого доступу) з початку XXI ст. використовується поняття Open Archives Initiative (Ініціатива відкритих архівів). У 2003 р. ряд дослідницьких організацій Німеччини, Угорщини, Італії, Китаю, Швейцарії, Норвегії та Франції підписали Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities (Берлінська декларація відкритого доступу до наукових знань, у якій підтверджена їх прихильність Будапештській ініціативі відкритого доступу та підкреслена готовність до подальшого просування нової парадигми поширення інформації та знань для розвитку науки й суспільства).

Ініціатива відкритих архівів набуває широкого розповсюдження. В її межах сформовано дві стратегії [80]: перша стратегія – Green Road – «самоархівування» (self-archiving); друга – Golden Road – журнали відкритого доступу (open access journals).

Перша з них – Green Road – розміщення авторами електронних версій своїх наукових здобутків у загальнодоступних архівах електронних документів. Вона об'єднує прихильників так званого «самоархівування» (self-archiving), які підтримують зусилля дослідників для публікацій власних робіт у відкритому доступі в Інтернеті (що не виключає їх паралельну публікацію в традиційних виданнях). Першим і найвідомішим прикладом реалізації цієї стратегії є ArXiv. Цей відкритий архів, обсяг якого у 2013 р. перевищив 1 млн документів, радикально змінив характер публікацій у науковій сфері. Він розглядається як один із перших кроків на шляху суттєвих змін у сфері наукової комунікації, у результаті яких контроль над процесом публікації буде здійснюватися тільки автором.

Пропозиція самоархівування базується на передумові, що автори статей, створених у наукових цілях і опублікованих у спеціалізованій періодиці, зацікавлені в максимальному поширенні результатів своїх досліджень. Протягом сторіч ціна за друковану працю була бар'єром між автором і його потенційними читачами, обумовленим витратами на створення друкованої копії. Самоархівування уможливорює кардинальне підвищення ефективності використання результатів наукових досліджень завдяки відкритому доступу до наукових матеріалів.

Архівовані публікації, розташовуються переважно в тематичних або інституційних репозиторіях (архівах). Перші є централізованими службами, що збирають публікації в межах певної предметної галузі (ArXiv.org – фізика, математика й комп'ютерні науки; BioMed Central – біологія й медицина; E-LIS – бібліотечна справа та інформаційні технології). Інституційні репозиторії (institutional

repositories) підтримуються окремими організаціями, ними архівуються матеріали, що створені співробітниками цих організацій. Кожен репозиторій надає можливість простого введення через веб-інтерфейс основних метаданих (ім'я автора, назва дослідження тощо) і завантаження електронної версії публікації.

Асоціація наукових бібліотек заснувала SPARC–Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition [81], головною метою якої є надання допомоги науковим видавництвам, товариствам і університетам у забезпеченні відкритого доступу. Коаліція виникла як орган колективних дій порівняно невеликої кількості бібліотекарів і видавців, які вирішили змінити систему наукових публікацій, а саме, сконцентруватися на проблемах випуску наукової, технічної та медичної літератури. У доповідях SPARC повідомляється про нові ініціативи в цьому напрямі, узагальнюється передовий досвід, надаються практичні поради бібліотекарям тощо.

На сьогодні до SPARC входить майже тисяча наукових, університетських бібліотек і наукових установ Північної Америки, Великобританії, Європи, Азії й Австралії. Програми SPARC спрямовані на створення видань, конкурентних дорогим науковим журналам. SPARC підтримує здійснення проектів технологічних змін у процесі наукового спілкування та проектів інноваційних змін у бізнес-моделі поширення знань.

Друга стратегія відкритого доступу – Golden Road (журнали відкритого доступу) – започаткування нового покоління журналів, які беруть на себе зобов'язання щодо відкритого доступу. Вона розвиває альтернативні моделі видань наукових публікацій, насамперед журналів і матеріалів конференцій, у її межах усі витрати несуть видавці, а для кінцевого користувача доступ до публікацій безкоштовний. Для фінансування цих моделей також залучаються кошти від грантів і кошти наукових організацій.

Найвдалішою реалізацією зібрань журналів відкритого доступу є проект Directory of Open Access Journals – DOAJ, що реалізується бібліотекою університету м. Лунд (Швеція) за фінансової підтримки Інституту відкритого суспільства. Мета проекту DOAJ – популяризація наукових журналів відкритого доступу, посилення їх впливу й розширення використання. Станом на середину 2013 р. DOAJ містить 10 тис. наукових журналів багатьма мовами світу, у яких вміщено понад 1 млн статей.

Акцентуємо увагу на «Ініціативі відкритих архівів» тому, що вони досить легко організовуються, відносно недорого коштують і найбільш ефективно й швидко впливають на розвиток науки та економіки. Відкритий архів – електронний репозиторій, що містить передані туди матеріали, які можуть включати вже опубліковані статті (постпринти), статті, ще неопубліковані (препринти),

дисертації, підручники, методичні та будь-які інші матеріали, які їхні автори або організації, де вони працюють, бажають зробити загальнодоступними, усунувши всі фінансові та технічні бар'єри. Такі архіви організуються на засадах належності публікацій одній організації, тематиці тощо.

Будь-який відкритий архів можна зосередити так, щоб він забезпечував глобальну інтероперабельність із використанням протоколу, розробленого міжнародним співтовариством і відомого як Open Archive Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH) [82].

Для розвитку наукових бібліотек особливу актуальність мають зміни в системі наукової комунікації, обумовлені розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасна система наукової комунікації зародилася понад 300 років тому, коли бурхливий розвиток науки потребував формування інституції, яка забезпечувала б учених відомостями про нові результати досліджень. У цьому середовищі з'являється необхідність не просто спілкування, а спілкування з метою розкриття результатів своїх наукових досліджень, міркувань й оцінки колег. Утворюються наукові співтовариства. Потреба в науковій комунікації породила науковий журнал. Відтоді науковий журнал – як спосіб руху наукового знання – відіграє провідну роль у забезпеченні інформаційного обміну між суб'єктами наукового співтовариства, формує єдине середовище спілкування. Основна функція наукового журналу полягає в тому, що він є центром поширення інформації, місцем зберігання нових наукових ідей. Наприкінці ХІХ ст. наукові журнали вийшли на перший план наукової комунікації, а книги в цій системі стали виконувати інтеграційну роль.

У ХХІ ст. дедалі більшого значення набувають електронні журнали. Як правило, вони видаються науковими співтовариствами. Методи їх формування визначаються змістом, тому всі електронні журнали висувають високі вимоги до якості статей. Оригінальний електронний журнал за своєю соціально-комунікаційною та економічною сутністю відрізняється від друкованого. Він є спеціалізованим виданням, що організовується групою авторів, які мають локальний або мережевий доступ. Електронний журнал надає оперативний доступ до інформації та забезпечує більш швидке видання статей. Він є місцем інтегральної науково-технічної комунікації, де автори, редактори та видавці працюють в одній системі. Процес переходу від традиційних друкованих видань до їх мережевих версій та виникнення суто електронних журналів безперервно інтенсифікується.

В Україні найзначнішим проектом створення відкритої журнальної колекції є «Наукова періодика України» [83], що підтримується Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Станом на середину 2013 р. це зібрання

включало 800 тис. статей з 1,8 тис. журналів і збірників наукових праць.

В існуючій системі документальних комунікацій автор, надсилаючи матеріали про свої інтелектуальні напрацювання до редакції журналу (видавництва), передає йому й право розпоряджатися подальшим їх використанням. Безпосередньо видавництво заради прибутку створює бар'єри для доступу до інформації, використовуючи закон про *copyright*. Автор, як правило, гонорар за наукові публікації не одержує: його дослідження проводилися на кошти платників податків, тому обов'язок ученого – відзвітувати перед суспільством публікацією отриманих результатів. Слід наголосити, що це не тільки обов'язок, а й бажання самого вченого.

Те, що таке бажання не є гіпотетичним, підтверджено дослідженнями в межах англійського проекту *RoMEO*. Під час опитування понад 500 учених було виявлено, що наукове суспільство, у першу чергу, зацікавлено в охороні моральних прав автора, а обмеження традиційного *copyright* вважає занадто надмірним. Мережева інформація належить до «відкритого контенту» в тому випадку, якщо вона перебуває у вільному доступі, а також її захищено однією з публічних ліцензій (*GNU Open Public Licence*) або ліцензіями *Creative Commons*, що вирішує питання її поширення та використання. Цим терміном позначають усе, що є в цифровому вигляді, але не є програмним забезпеченням, а саме: тексти, картинки, музику, відео та будь-які їх комбінації [84].

Продукти «відкритого контенту» захищаються спеціальними ліцензіями, що відрізняються від традиційного *copyright*. У 1983 р. ініційовано проект *GNU*, у межах якого була розроблена перша суспільна ліцензія *GNU General Public License*, де були сформульовані правила поширення та використання відкритого програмного забезпечення [85]. Ці правила, що базуються на дозволі, а не забороні, одержали назву *copyleft*. Надалі було розроблено широкий клас публічних суспільних ліцензій, які стосуються різних аспектів використання відкритого контенту та враховують особливості здобутків (ліцензії *GNU*, *Open Content License*, *Open Publication License*, *Artistic License* та ін.). Усі вони ґрунтуються на ідеї надання авторам свободи розпоряджатися своїм здобутком на їхній власний розсуд, а не так, як визначає *copyright*. Нагадаємо: класичне авторське право (*Copyright Law*) виходить з передумови, що автор бажає всіляко захистити своє творіння від зазіхань третіх осіб, а використання здобутків сприймає як спосіб одержання прибутку. Багато авторів хотіли б мати більш гнучке право, наприклад для того, щоб розділити комерційне та некомерційне використання своїх напрацювань.

Останнім часом дедалі більшого поширення набувають ліцензії *Creative Commons* [86]. За задумом розробників, *Creative Commons* є певним конструктором

тором ліцензій, у якому кожному автору надано можливість обрати варіант, який його задовольняє. Подання ліцензій Creative Commons у вигляді структурованої схеми метаданих відносить їх до більш широкого класу правових метаданих (rights metadata) та передбачає можливість автоматизованої обробки цієї інформації. Деякі способи цієї обробки реалізовано вже сьогодні. В експлуатацію введено пошукову систему (<http://search.creativecommons.org>), яка дає змогу уточнювати пошукові запити за умов використання матеріалів.

Визначальний вплив на поширення ліцензій Creative Commons може мати використання метаданих Creative Commons на рівні інституціональних репозиторіїв (institutional repositories), які підтримуються бібліотеками, архівними установами, науковими та навчальними центрами під час формування їхніх електронних фондів. Питання про можливість використання ліцензій Creative Commons для потреб наукової спільноти досліджено у рамках згаданого проекту RoMEO, автори якого дійшли висновку про доцільність використання цих ліцензій для опису умов доступу до наукових матеріалів [87].

Важливими позитивними чинниками за цих обставин є широка розповсюдженість Creative Commons і наявність розвинутого сервісу для «непідготовлених» користувачів. У цілому ж, ліцензії Creative Commons – це інструмент, який активно розвивається та використовується. Він не суперечить авторському праву, а трансформує його, що не перешкоджає вільному поширенню інформації. Відзначаючи, що Creative Commons є істотним кроком у вирішенні проблеми авторського права в електронному середовищі, потрібно водночас наголосити на необхідності подальших розроблень у вирішенні цієї проблеми. У разі позитивної оцінки ліцензій Creative Commons, слід констатувати їх недостатнє розповсюдження в українському сегменті глобальних комп'ютерних мереж. Вітчизняним бібліотекам, що мають сьогодні належне представлення в Інтернеті, варто пропагувати їх і започаткувати встановлення відповідних ліцензій на сторінках своїх сайтів.

Таким чином, лакуна, що існувала донедавна між copyleft і повною свободою дій, була заповнена публічними ліцензіями General Public License і ліцензіями Creative Commons, які дали змогу, з одного боку, інформації та іншим інтелектуальним надбанням вільно циркулювати й розвиватися, з іншого – надати авторам гнучкі можливості обмежити використання своїх здобутків у тих межах, які вони вважають потрібними.

Бібліотеки є найактивнішими захисниками відкритого контенту, оскільки вільний доступ до інформації – один з основних принципів їхньої діяльності. Тому еволюцію системи бібліотечно-інформаційних комунікацій ці інституції розглядають насамперед в аспекті її самоорганізації для надання доступу до

всієї суспільної інформації та знань.

Для вирішення цього завдання використаємо методологію системного аналізу, що передбачає дослідження сфери бібліотечно-інформаційних комунікацій не лише як самостійної структури, а й як складової певної більшої системи [88]. Для сфери бібліотечно-інформаційних комунікацій структурою вищого рівня є суспільна сфера, тому для визначення напряму технологічної та структурної трансформації таких комунікацій потрібно, насамперед, встановити тенденції її розвитку. Сучасне суспільство зазвичай трактується як інформаційне, що здійснює перші кроки на шляху до суспільства знань.

З вищевикладеного однозначно випливає сутність вимог нового суспільства до всіх інституцій – вони мають орієнтуватися на наукоємні технології. Стосовно бібліотек така ідеологема потребує визначення стратегічним напрямом їхнього розвитку розробку та впровадження інтелектуальних технологій бібліотечно-інформаційних комунікацій [89].

Потрібно зазначити, що спрямованість на наукоємні технології в бібліотеках існувала завжди. Класичним прикладом є процес створення бібліографічної інформації. Детальне теоретичне опрацювання, чітке визначення об'єкта й предмета бібліографознавства, методології та базових бібліографічних категорій і значна практика каталогізації призвели до того, що бібліографічна діяльність стала вважатися рутинною. Однак, це процес наукової обробки документів, що полягає в аналітико-синтетичній переробці первинної інформації в бібліографічну, і тому його, безперечно, потрібно вважати першим етапом наукоємних технологій, спрямованих на інформаційне забезпечення сталого розвитку суспільства.

Нетрадиційним для бібліотек світу є процес створення реферативної інформації, її формування здійснюється, як правило, у спеціально створених інформаційних центрах. Така ситуація виникла внаслідок недооцінки бібліотеками ролі наукоємних технологій. Не викликає сумнівів доцільність проведення реферування в межах інтегрованого з процесом каталогізації технологічного циклу, який розглядається в цілому як поглиблена аналітико-синтетична обробка інформації. Тому слід позитивно оцінити досвід України зі створення на цій базі національної системи реферування наукової літератури, що була започаткована двома провідними науково-інформаційними центрами держави – Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Якщо реферування можна вважати другим етапом наукової обробки документів, то третім є підготовка оглядово-аналітичних і прогностичних матеріалів насамперед для органів державної влади й органів місцевого самоврядування.

Найбільших успіхів у реалізації цього етапу досягнуто Бібліотекою Конгресу США, яка із самого початку орієнтувалася на інформаційну підтримку діяльності вищого законодавчого органу держави. У складі цієї бібліотеки в 1912 р. створено Дослідницьку службу, що є багатогалузевим науково-дослідним інститутом зі штатом понад 800 осіб високої кваліфікації. Ця служба реалізує три основних завдання: підготовка з певною періодичністю бюлетенів із проблем політики, економіки, науки тощо; підготовка оглядових матеріалів на замовлення комітетів і підкомітетів Конгресу США; інформаційна підтримка розгляду Конгресом поточних законодавчих актів. Певних успіхів у роботі з інформаційної підтримки діяльності управлінських структур досягнуто й українськими бібліотеками. У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, наприклад, створено Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, більшість обласних універсальних національних бібліотек мають підрозділи з підготовки відповідних матеріалів для обласних і міських держадміністрацій [90].

Наступний, четвертий етап інтелектуальної обробки документів тісно пов'язаний з комп'ютерними технологіями, оскільки його реалізація потребує наявності й електронних інформаційних ресурсів, і значних обчислювальних потужностей. Ідеться про проведення взаємодоповнюючих бібліо-, інформо- й наукометричних досліджень в інформаційних базах для встановлення кількісних закономірностей у бібліотечно-бібліографічній діяльності та процесах наукової комунікації з метою оптимізації бібліотечно-інформаційних комунікацій. Прикладами інтелектуальних завдань цього етапу може бути контент-аналіз (якісно-кількісний метод вивчення документів, який полягає в квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів), кластеризація (виділення компактних скупчень документів, що мають подібні, заздалегідь незадані ознаки), процедури побудови нових класифікаційних схем тощо. Розробки в цьому напрямі дедалі більше інтенсифікуються. Можна говорити про певні досягнення, хоча в повсякденній бібліотечній практиці ці технології поки що використовуються недостатньо [91].

Технологічний цикл, що передбачає бібліографування, реферування, підготовку інформаційно-аналітичних і прогностичних матеріалів, проведення бібліо-, інформо- й наукометричних досліджень є передумовою, необхідною для досягнення головного кінцевого результату науково-інформаційної діяльності бібліотеки XXI ст. – виділення з інформаційних баз нових знань, що в явному вигляді в них не містяться.

Четвертий та п'ятий етапи інтелектуальної обробки документних масивів мають багато спільного насамперед у комп'ютерно-технологічному аспекті.

Однак між ними є й принципова різниця. Бібліо-, інформо- та наукометричні дослідження мають на меті якісне вдосконалення бібліотечно-інформаційних комунікацій. П'ятий етап орієнтовано на зародження в стінах бібліотек наукових установ, що зможуть одержувати теоретичні та прикладні результати в усіх галузях знання. Цей етап сьогодні бібліотеками ще не реалізовано, проводяться окремі дослідження та експерименти.

Таким чином, за умов переходу від індустріального суспільства до суспільства знань бібліотека має освоїти інтегрований технологічний цикл, що охоплює всі наукоємні процеси обробки документних масивів: починаючи з бібліографування та закінчуючи екстракцією з інформаційних баз нових знань. Це – визначальна ідеологема її розвитку й одночасно неодмінна умова існування, інакше у XXI ст. книгозбірня стане просто музеєм книги [92].

Функціональна трансформація системи бібліотечно-інформаційних комунікацій обумовить структурні зміни бібліотеки. Сьогодні класичною є її модель, що включає чотири елементи: фонд, матеріально-технічну базу, користувача й бібліотекаря. Розвинуті технології виділення нових знань нададуть бібліотеці сутнісні функції наукової установи та інформаційно-аналітичного центру. Необхідність кадрового забезпечення інтелектуальних технологій продукування знань кардинально посилить освітній акцент у діяльності бібліотек, оскільки якісну підготовку й підвищення кваліфікації фахівців у цій сфері можна здійснити лише за участі бібліотек і на їхній базі. Використання інноваційних форм безперервної освіти призведе до появи в концептуальній моделі бібліотеки дослідного університету. І, нарешті, інтеграція бібліотечно-інформаційних технологій продукування знань гуманітарної спрямованості з традиційною функцією бібліотеки як осередку культури обумовить потребу доповнення цієї моделі культурологічною інституцією із сучасними функціями задоволення відповідних запитів системи користувачів.

Отже, еволюція системи бібліотечно-інформаційних комунікацій має бути зорієнтована на вирішення двоєдиного завдання, що полягає:

- у технологічному плані – у розширенні функцій бібліотеки в напрямі створення в ній інтегрованого із зовнішнім середовищем технологічного циклу опрацювання документальних інформаційних потоків – від бібліографування до виділення з інформаційних баз нових знань і надання їх користувачам;

- у структурному – у розвитку бібліотеки як комплексного бібліотечного, наукового, інформаційно-аналітичного та культурологічного центру.

Список використаних джерел до розділу 4

1. Социальные медиа [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B0. – Загл. с экрана.
2. *Kaplan A. M.* Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media [Electronic resource] / A. M. Kaplan, H. Michael // Business Horizons, 2010. – P. 59–68. – Mode of access: <http://www.pewglobal.org/2011/12/20/global-digital-communication-texting-socialnetworking-popular-worldwide/>. – Title from the screen.
3. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М. : Academia, 1999. – С. 494–505.
4. *Буряк В. В.* Глобальное гражданское общество и сетевые революции / В. В. Буряк. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. – 150 с.
5. *Даниленко С. І.* Громадянський вимір комунікаційної революції: Модернізація суспільних комунікацій від друкарського верстата до соціальних мереж : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.03 / С. І. Даниленко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : [б. и.], 2011. – 36 с.
6. *Барлоу Дж.* Экономика сознания в глобальной Сети [Электронный ресурс] / Дж. Барлоу. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/netcult/99-03-26/barlow.htm>. – Загл. с экрана; Барбрук Р. Калифорнийская идеология [Электронный ресурс] / Р. Барбрук, Э. Камерон. – Режим доступа: <http://www.zhurnal.ru/4/calif8.htm>. – Загл. с экрана.
7. *Christakis N. A.* Connected: The Surprising Power of Our Social Networks and How They Shape Our Lives – How Your Friends' Friends' Friends Affect Everything You Feel, Think, and Do / Nicholas A. Christakis, James H. Fowler. – Publisher : Back Bay Books, 2011. – 368 p.
8. *Кастельс М.* Становление общества сетевых структур / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. – М. : Academia, 1999. – С. 494–505.
9. У Google вважають, що до 2020 року Інтернет отримають майже всі люди планети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/19686>. – Назва з екрана.
10. Там само.
11. *Товстиженко А.* До 2020 року інтернет пов'яже між собою 50 млрд пристроїв [Електронний ресурс] / А. Товстиженко. – Режим доступу: ZN.UA

http://dt.ua/TECHNOLOGIES/do_2020_roku_internet_povyazhe_mizh_soboyu_50_mlrld_pristroyiv.html. – Назва з екрана.

12. Буряк В. В. Глобальное гражданское общество и сетевые революции / В. В. Буряк. – Симферополь : ДИАЙПИ, 2011. – 150 с.

13. Згуровський М. Шлях до інформаційного суспільства – від Женеви до Тунісу / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2005. – 3–9.08.

14. Соколова М. Развитие научно- сетевого Рунета: от телекоммуникационных сетей до технологий Веб 2.0 [Электронный ресурс] / М. Соколова // Рос. ассоц. электрон. б-к. – Режим доступа: http://www.aselibrary.ru/digital_resources/journal/irr/irr2725/irr27253027/irr272530273034/irr2725302730343035). – Загл. с экрана.

15. Шварцман М. Социальные медиа ученых как источник информации [Электронный ресурс] / М. Шварцман // Рос. ассоц.я электрон. б-к. – Режим доступа: <http://www.aselibrary.ru/blogs/archives/1135/?author=8>. – Загл. с экрана.

16. Люди, які об'єднують науковців [Електронний ресурс] // Укр. правда. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2013/04/16/126919>. – Назва з екрана.

17. Там само.

18. Шварцман М. Социальные медиа ученых как источник информации [Электронный ресурс] / М. Шварцман // Рос. ассоц. электрон. б-к. – Режим доступа: <http://www.aselibrary.ru/blogs/archives/1135/?author=8>. – Загл. с экрана.

19. Люди, які об'єднують науковців [Електронний ресурс] // Укр. правда. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/technology/2013/04/16/126919>. – Назва з екрана.

20. Шварцман М. Социальные медиа ученых как источник информации [Электронный ресурс] / М. Шварцман // Рос. ассоц. электрон. б-к. – Режим доступа: <http://www.aselibrary.ru/blogs/archives/1135/?author=8>. – Загл. с экрана.

21. Там само.

22. Исаев Е. А. Научные компьютерные сети – проблемы и успехи в организации обмена большими объемами научных данных [Электронный ресурс] / Е. А. Исаев, В. В. Корнилов, П. А. Тарасов // Математическая биология и биоинформатика. – 2013. – Т. 8. – № 1. – С. 161–181. – Режим доступа: http://www.matbio.org/2013/Isaev_8_161.pdf. – Загл. с экрана.

23. Nowell M. Cisco Visual Networking Index (VNI). Global IP Traffic Forecast Update. 2010–2015. 2011.

24. Kipp S. Storage Growth and Ethernet. 2011.

25. HEP (High Energy Physics) Network Requirements Workshop, August 2009–Final Report. In: ESnet Network Requirements Workshop. Eds. E. Dart, B. Tierney.

2009.

26. BER (Biological and Environmental Research) Network Requirements Workshop, April 2010–Final Report. In: ESnet Network Requirements Workshop. Eds. E. Dart, B. Tierney. 2010.

27. *Исаев Е. А.* Научные компьютерные сети – проблемы и успехи в организации обмена большими объемами научных данных [Электронный ресурс] / Е. А. Исаев, В. В. Корнилов, П. А. Тарасов // Математическая биология и биоинформатика. – 2013. – Т. 8. – № 1. – С. 161–181. – Режим доступа: http://www.matbio.org/2013/Isaev_8_161.pdf. – Загл. с экрана.

28. *Essers L.* Фильтр секретов мироздания. Computerworld Россия. – 2011. – № 18.

29. *Исаев Е. А.* Научные компьютерные сети – проблемы и успехи в организации обмена большими объемами научных данных [Электронный ресурс] / Е. А. Исаев, В. В. Корнилов, П. А. Тарасов // Математическая биология и биоинформатика. – 2013. – Т. 8. – № 1. – С. 161–181. – Режим доступа: http://www.matbio.org/2013/Isaev_8_161.pdf. – Загл. с экрана.

30. Официальный сайт проекта SKA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.skatelescope.org>. – Загл. с экрана.

31. Офіційний сайт проекту GEANT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geant.net/Resources/Media_Library/PublishingImages/maps/1142GlobalConnectivityApril192013LR.jpg. – Назва з екрана.

32. Офіційний сайт проекту GEANT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geant.net/Resources/Media_Library/PublishingImages/maps/1084_GEANT_Topology_03_12_hi_res.jpg. – Назва з екрана.

33. Офіційний сайт проекту GEANT2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.geant2.net/upload/pdf/GN2_Topology_Feb_09.pdf. – Назва з екрана.

34. Там само.

35. *Исаев Е. А.* Научные компьютерные сети – проблемы и успехи в организации обмена большими объемами научных данных [Электронный ресурс] / Е. А. Исаев, В. В. Корнилов, П. А. Тарасов // Математическая биология и биоинформатика. – 2013. – Т. 8. – № 1. – С. 161–181. – Режим доступа: http://www.matbio.org/2013/Isaev_8_161.pdf. – Загл. с экрана.

36. Официальный сайт проекта Energy Sciences Network [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.es.net>. – Загл. с экрана.

37. Indiana launches new ultra-high-speed network. Сайт Университета штата Индиана [Electronic resource]. – Mode of access: <http://uitsnews.iu.edu/2012/01/31/indiana-launches-new-ultra-high-speed-network>. – Title from the screen.

38. Корпоративная сеть Российской академии наук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jssc.ru/rasnet.shtml>. – Загл. с экрана.
39. Там само.
40. Проект GLORIA [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gloria-project.eu/2013/04/intro-ru>. – Загл. с экрана.
41. Український національний грід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grid.nas.gov.ua:5566/>. – Назва з екрана.
42. Фінансовий звіт про діяльність асоціації «УРАН» у 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dok.znaimo.com.ua/docs/index-41719.html>. – Назва з екрана.
43. Науково-освітня телекомунікаційна мережа «УРАН» сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/1219-4>. – Опубліковано 30.05.2012. – Назва з екрана.
44. Мережа «УРАН»: нові вектори розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/uran-13>. – Назва з екрана.
45. Офіційний сайт програми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.enterprise-europe-network.ec.europa.eu/index_en.htm. – Назва з екрана.
46. Українсько-російська міжуніверситетська мережа трансферу технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/ua/activity/science/ukrainian-russian-inter-university-technology>. – Назва з екрана.
47. ТІСІТ підписав угоду з польськими партнерами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tisit.edu.ua/tisit_news/155. – Назва з екрана.
48. *Авансова І.* ДонНУ – учасник проекту «Мережевий університет СНД» [Електронний ресурс] / І. Авансова. – Режим доступу: <http://news.donnu.edu.ua/uk-ua/Pages/%D0%A1%D0%95%D0%A2%D0%92%D0%9E%D0%99-%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%90%D0%AF-%D0%A4%D0%9E%D0%A0%D0%9C%D0%90.aspx>. – Назва з екрана.
49. Перша мережева ластівка у Східній Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cisco.com/web/UA/assets/pdf/final_hnure_hr_cmyk.pdf. – Назва з екрана.
50. *Дворкина М.* Библиотечное обслуживание: новая реальность / М. Дворкина. – М. : Профиздат, 2003. – 44 с.
51. *Серова О.* Обеспечение доступности информации – важнейшая задача библиотек / О. Серова // Бібл. вісн. – 2012. – № 5. – С. 4–5, 7.
52. *Монахов В. Н.* Авторское право как фактор становления библиотечного дела 2.0. Есть ли шанс для гармонии? [Электронный ресурс] / В. Н. Монахов // Рос. ассоц. электрон. б-к. – Режим доступа: http://www.aselibrary.ru/digital_

resources/digital_resources69/digital_resources6970/digital_resources69703797/. – Загл. с экрана.

53. *Холіна А. Г.* Проблеми захисту інтелектуальної власності в Інтернеті [Електронний ресурс] / А. Г. Холіна, І. К. Тюльченко. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2012/fknt/kholina/library/article4.htm>. – Назва з екрана.

54. *Davidson K.* Bay Area leads revolt against scientific journals. Scientists call for boycott, launch open-access project [Electronic resource] / K. Davidson // SF Gate. – Monday, 27 October 2003. – Mode of access: <http://www.sfgate.com/cgi-bin/article.cgi?f=/c/a/2003/10/27/MNGAM2J9L11.DTL>. – Title from the screen.

55. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – 224 с.

56. *Монахов В. Н.* Авторское право как фактор становления библиотечного дела 2.0. Есть ли шанс для гармонии? [Электронный ресурс] / В. Н. Монахов // Рос. асоц. електрон. б-к. – Режим доступу: http://www.aselibrary.ru/digital_resources/digital_resources69/digital_resources6970/digital_resources69703797/. – Загл. с экрана.

57. *Прогнімак О. Д.* Соціальні мережі як ресурс розвитку інноваційних процесів в інформаційному суспільстві [Електронний ресурс] / О. Д. Прогнімак. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc./st_15.pdf. – Назва з екрана.

58. *К. Грищенко:* «Україна залишається на позиції необхідності забезпечити ефективний захист прав інтелектуальної власності» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24974753.html>. – Назва з екрана.

59. *Долженко К.* Реалізація і захист права інтелектуальної власності в Інтернеті [Електронний ресурс] / К. Долженко. – Режим доступу: http://www.legalclinic.com.ua/load/realizacija_i_zakhist_prava_intelektualnoj_i_vlasnosti_v_interneti/1-1-0-96. – Назва з екрана.

60. Свободная лицензия [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D>. – Загл. с экрана.

61. *Долженко К.* Реалізація і захист права інтелектуальної власності в Інтернеті [Електронний ресурс] / К. Долженко. – Режим доступу: http://www.legalclinic.com.ua/load/realizacija_i_zakhist_prava_intelektualnoj_i_vlasnosti_v_interneti/1-1-0-96. – Назва з екрана.

62. *Нус З.* Боротьба навколо копірайту: Суперечка про інтелектуальну власність [Електронний ресурс] / Забіне Нус ; пер. з нім. О. Ведров. – Режим досту-

пу: <http://commons.com.ua/?p=14234>. – Назва з екрана.

63. Розширення простору кооперації [Електронний ресурс] // УЦПДІВІТ «Гелікон». – Режим доступу: <http://creativeintellect.net/news/ip-protection-must-not-violate-human-rights/>. – Назва з екрана.

64. *Елепов Б. С.* Библиотека в системе научных коммуникаций / Б. С. Елепов, О. Л. Лаврик // Библиосфера. – 2005. – № 1. – С. 5–13.

65. *Мак-Люен М.* Галактика Гутенберга : становлення людини друкованої книги / М. Мак-Люен. – Вид. 2-ге, перероб. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 389 с.

66. *Соколов А. В.* Введение в теорию социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. – СПб., 1996. – 320 с.

67. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К., 2005. – 297 с.

68. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.

69. *Паринов С. И.* Онлайн-революция в науке начинается [Электронный ресурс] / С. И. Паринов // Соционет. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://socionet.ru/publication.xml?h=герес:rus:mqijxk:19>. – Загл. с экрана.

70. *Шрайберг Я. Л.* Библиотеки в условиях правовой и технологической эволюции процессов общественного развития : ежегод. докл. конф. «Крым», 2008 г. / Я. Л. Шрайберг. – Судак ; М., 2008. – 56 с.

71. *Копанева В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. О. Копанева. – К., 2009. – 198 с.

72. *Паринов С. И.* Онлайн-революция в науке начинается [Электронный ресурс] / С. И. Паринов // Соционет. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://socionet.ru/publication.xml?h=герес:rus:mqijxk:19>. – Загл. с экрана.

73. *Соколов А. В.* Введение в теорию социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. – СПб., 1996. – 320 с.

74. *Копанева В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. О. Копанева. – К., 2009. – 198 с.

75. Там само.

76. *Негуляев Е. А.* Лицензии Creative Commons и правовые проблемы использования электронных ресурсов [Электронный ресурс] / Е. А. Негуляев // VIII Междунар. конф. и выставка «LIBCOM-2004»: «Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек» (15-19 нояб. 2004). – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/libcom4/index3.cfm?n=tez/doc4/doc1>. – Загл. с экрана.

77. *Паринов С. И.* Онлайн-революция в науке начинается [Электронный

ресурс] / С. И. Паринов // Соционет. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://socionet.ru/publication.xml?h=гepec:rus:mqijxk:19>. – Загл. с экрана.

78. *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. О. Копанєва. – К., 2009. – 198 с.

79. Там само.

80. Там само.

81. Там само.

82. Там само.

83. *Симоненко Т. В.* Депозитарій електронних копій наукової періодики України / Т. В. Симоненко // Проблеми розвитку інформаційного суспільства : матеріали міжнар. форуму, Львів (7–9 жовт. 2009). – К. : УкрІНТЕІ, 2009. – С. 75–80.

84. *Негуляев Е. А.* Лицензии Creative Commons и правовые проблемы использования электронных ресурсов [Электронный ресурс] / Е. А. Негуляев // VIII Междунар. конф. и выставка «LIBCOM-2004»: «Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек» (15–19 нояб. 2004). – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/libcom4/index3.cfm?n=tez/doc4/doc1>. – Загл. с экрана.

85. *Копанєва В. О.* Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету : [монографія] / В. О. Копанєва. – К., 2009. – 198 с.

86. *Негуляев Е. А.* Лицензии Creative Commons и правовые проблемы использования электронных ресурсов [Электронный ресурс] / Е. А. Негуляев // VIII Междунар. конф. и выставка «LIBCOM-2004»: «Информационные технологии, компьютерные системы и издательская продукция для библиотек» (15–19 нояб. 2004 г.). – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.gpntb.ru/libcom4/index3.cfm?n=tez/doc4/doc1>. – Загл. с экрана.

87. Там само.

88. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.

89. Там само.

90. *Друкер П.* Энциклопедия менеджмента: Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написан. за 60 лет / П. Друкер ; пер. с англ. О. Л. Пелявский. – М. ; СПб. ; К. : Вільямс, 2004. – 421 с.

91. *Шерепа Т. А.* Інформаційна технологія виділення та обробки знань у CDS/ISIS-сумісних базах даних / Т. А. Шерепа // Бібл. вісн. – 2005. – № 5. – С. 8–13.

92. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель /

Л. Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006.
– № 1. – С. 23–28.

Розділ 5. Світова практика цензури і фільтрації контенту в мережі Інтернет

Зі збільшенням ролі Інтернету в житті суспільства ставлення до нього державних органів влади країн поступово змінювалося. Дедалі більша кількість розміщеного в мережі контенту вступала в суперечність із законодавством окремих країн, їхніми соціальними нормами та політичною лінією влади. Інтернет також істотно вплинув на ситуацію з інтелектуальною власністю та телекомунікаціями, поставивши під загрозу економічні інтереси цілих галузей. Ці тенденції призвели до загострення потреби у фільтрації певних видів контенту та викликали дискусії про допустимі межі втручання держави у функціонування мережі.

З виникненням потреби у фільтрації контенту в Інтернеті держави зіткнулися з труднощами вживання традиційних методів контролю над масовою інформацією у мережі. Однією з головних проблем для цензорів стала динамічність соціальної складової Інтернету – величезна кількість матеріалу знову й знову створюється величезною та зростаючою кількістю користувачів. Іншою перешкодою був міжнародний характер мережі, коли сервери з інформацією часто перебувають назовні юрисдикції та досяжності правоохоронних органів окремих країн. Третьою причиною проблем став стрімкий процес розвитку інформаційних технологій, за яким не встигала правотворча діяльність.

На початку та в середині 90-х років минулого століття серед багатьох учених і фахівців панувала думка, що Інтернет, у принципі, не піддається контролю. У 1998 р. президент США Б. Клінтон висловився про марність зусиль Китаю щодо створення національної системи фільтрації Інтернету, порівнявши її зі «спробою прибити желе до стіни». Але з часом розвитку Інтернету помилковість такої позиції стала очевидною. Згідно з дослідженням OpenNet Initiative, якщо у 2002 р. тільки декілька країн застосовували певні системи фільтрації контенту, то до 2007 р. їхня кількість зросла до 25 (на сьогодні кількість зросла ще майже вдвічі). Також було прийнято закони про блокування дитячої порнографії в мережі у ряді європейських країн. Використання традиційних методів контролю за ЗМІ в поєднанні з новими технічними засобами дало змогу державам обмежувати доступ своїх громадян до небажаних матеріалів із прийнятною ефективністю.

Для більш ясного розуміння того, які цілі й завдання ставлять різні держави при введенні тих чи інших обмежень, необхідно визначити, які саме типи контенту найчастіше піддаються цензурі. Однією з найбільш універсальних і показових є методологія OpenNet Initiative [1], яка припускає тестування доступності в досліджуваних країнах сайтів з різної тематики. У цей список включаються

як міжнародні, так і локальні ресурси, присвячені свободі слова, релігії, діяльності опозиційних груп, розповсюдженню наркотиків і алкоголю, порнографії, а також інші спеціалізовані інтернет-сервіси. На підставі отриманих завдяки цій методології даних можна виділити декілька категорій контенту, які стають об'єктом фільтрації.

Цензура різних закордонних держав прискіпливо ставиться насамперед до матеріалів, опублікованих місцевими мовами. Результати тестування показали, що в середньому такі сайти блокуються у два рази частіше, ніж ресурси англійською або іншими міжнародними мовами. Наприклад, влада таких країн, як В'єтнам, Узбекистан, Сирія та Ефіопія при високій частці фільтрації контенту, опублікованого локальними мовами, практично не обмежує доступ до світових новинних й інформаційних ресурсів. Близькосхідні держави, такі як Саудівська Аравія, Іран та Об'єднані Арабські Емірати, навпаки, активно блокують сайти з контентом на іноземних мовах. Це пов'язано з основною категорією фільтрованого цими державами контенту – порнографією (яка, за великим рахунком, є міжнародним явищем) і з тими засобами технічної фільтрації, розробленими західними компаніями, які запроваджені в практику.

Дослідники виділяють головні категорії найбільш цензурованих у мережі матеріалів.

Політичні інформаційні ресурси.

До цієї категорії відносять насамперед *інформацію та сайти, присвячені діяльності опозиційних рухів*, а також повідомлення, що містять критику діючої влади. У ряді країн подібний контент підпадає під формулювання «антидержавної пропаганди». Зокрема, за цією статтею у 2012 р. у В'єтнамі було засуджено декілька блогерів [2]. Крім того, В'єтнам піддає цензурі інформацію про певні етнічні меншини, зокрема ту, що містить повідомлення про племена монтаньярів.

Сайти, присвячені захисту прав людини, блокуються, зокрема, у Бірмі. Тестування показало, що в цій країні недоступними для користувачів є сайти правозахисних організацій Human Rights Watch, Amnesty International і Burma Watch, а також ресурси, які подають інформацію про права жінок у країні.

Сайти релігійних рухів і сект, діяльність яких не схвалюється державою, також піддаються цензуруванню в багатьох країнах. Зокрема, влада Китаю прискіпливо цензурує інформацію про релігійно-політичну секту Фалуньгун. У ряді ж мусульманських країн Близького Сходу блокуються ресурси, які спрямовані на поширення християнства.

Саме фільтрація політичного контенту привертає найпильнішу увагу міжнародних організацій, які досліджують свободу в Інтернеті. Такі дії розглядають-

ся ними як порушення базових прав людини – свободи слова та релігії. Наприклад, усі країни, які міжнародною організацією «Репортери без кордонів» віднесені до групи «ворогів Інтернету» [3], у тому чи іншому вигляді обмежують поширення політичної інформації. Водночас фільтрація політичного контенту не є прерогативою виключно авторитарних політичних режимів, адже дуже схожі явища в країнах, які прийнято вважати демократичними, здійснюються під егідою забезпечення національної безпеки або боротьби з радикальними політичними рухами.

Інформація, яка порушує соціальні норми.

Більшість країн світу регулює *доступ до порнографічних матеріалів* в Інтернеті. Окремі країни, наприклад Саудівська Аравія, намагаються заблокувати цей сегмент повністю, але зусилля більшості країн спрямовані на обмеження доступу до такої інформації неповнолітніх. Сильно відрізняється в різних країнах розуміння того, що потрібно вважати порнографією – наприклад, в Ірані блокуються навіть зображення у «провокаційному одязі». Проте загальносвітовим консенсусом є боротьба з дитячою порнографією.

Ряд країн жорстко обмежує функціонування *сайтів, присвячених статевій освіті, плануванню сім'ї та ЛГБТ-тематичі*. У ряді мусульманських країн Середнього Сходу та Африки під заборону потрапляють сайти знайомств і форуми для геїв і лесбіянок під приводом того, що вони містять порнографію.

Найбільші *сайти про наркотики та алкоголь* потрапили в блок-списки одразу декількох міжнародних комерційних інтернет-фільтрів.

Сайти, які розпалюють міжнаціональну та релігійну ворожнечу чи закликають до насильства жорстко контролюються в Росії та європейських країнах. У Російській Федерації діє законодавство про боротьбу з екстремізмом, яке передбачає блокування подібних інтернет-ресурсів. У Франції та Німеччині блокуються неонацистські сайти. У 2000 р. французький суд виніс гучний вердикт у справі проти компанії Yahoo, зобов'язавши її обмежити доступ французьких користувачів до інтернет-аукціону нацистської символіки. Справа значно вплинула на подальшу дискусію в країнах Євросоюзу щодо юрисдикції держав в Інтернеті.

Обмеження доступу до інформації, що порушує соціальні норми, широко поширене як у демократичних, так і авторитарних країнах. Більшість таких обмежень підтримується громадянами, і тому розглядаються міжнародними організаціями як допустиме регулювання Інтернету. Утім, окремі країни використовують розпливчасті визначення «захисту моральних цінностей суспільства» для цензури відносно опозиційного політичного контенту.

Контент, який блокується з міркувань національної безпеки.

Цей сегмент включає насамперед *сайти екстремістських, сепаратистських і терористичних рухів*. Його блокування застосовується як демократичними, так і авторитарними державами.

Інтернет-ресурси військових супротивників. Південна Корея ретельно блокує сайти Північної Кореї. У Грузії під час і після сутички з Росією в 2008 р. діяли обмеження на доступ до російських сайтів.

Ресурси з конфіденційними даними. У США сайт Wikileaks є недоступним з комп'ютерів федеральних установ. Влада Франції у квітні 2013 р. вимагала від ресурсу Wikipedia видалення однієї зі статей, оскільки в ній містилася секретна інформація.

Сайти онлайн-шахраїв і фінансових пірамід блокуються в переважній кількості країн світу за вироком суду.

Масова розсилка небажаної пошти (спам) і шкідливе програмне забезпечення (malware) блокується більшістю інтернет-провайдерів, а також антивірусними програмами та фаєрволами, встановленими на комп'ютерах користувачів.

Межа між блокуванням сайтів з міркувань національної безпеки та політичною цензурою не завжди чітка. Уряд США неодноразово звинувачували у політичному переслідуванні проекту Wikileaks і його засновника Д. Ассанжа. Деякі інші країни (Великобританія, Іспанія) блокують ресурси прихильників сепаратизму, навіть якщо вони перебувають виключно в політичній площині і не є екстремістськими. З іншого боку, боротьба із шахрайством, спамом і шкідливими програмами є рутинною технічною роботою із забезпечення нормального функціонування Інтернету.

Сайти і сервіси, що порушують економічні інтереси.

До цієї категорії належать *сайти, які порушують інтелектуальну власність*. Особливо жорстке законодавство в цій сфері діє в США. Найбільші пошукові системи, зокрема Google, фільтрують результати пошуку з урахуванням скарг правовласників.

Файлообмінні сайти, програми та торент-трекери. У 2012 р. під тиском американської влади було заблоковано на той момент один з найбільш відвідуваних сайтів Інтернету – файлообмінний сервіс MegaUpload, а його засновників було заарештовано. Широко висвітлюється боротьба з торент-трекерами (Pirate Bay, Demonoid, IsoHunt), які формально не порушують закону, але сприяють нелегальному розповсюдженню інтелектуальної власності.

VoIP (Voice-over-IP) програми та сервіси, які дають можливість передавати голос по Інтернету, такі як Skype і «Mail.Ru Агент». В Об'єднаних Арабських Еміратах і Омані використання таких програм заборонено та карається великим штрафом або тюремним ув'язненням. Причина блокування цих програм

двояка – з одного боку, дзвінки в цій мережі складніше відстежувати та прослуховувати, з іншого – їх використання призводить до збитків компаній стаціонарного й стільникового зв'язку, які часто мають відношення до правлячих кіл. Блокування VoIP-програм часто розглядається як несумлінна конкуренція з боку телекомунікаційних компаній – користувачі позбавляються можливості використовувати дешеву інтернет-телефонію.

Боротьба з порушеннями інтелектуальної власності активно просувається такими лобістськими організаціями, як Американська асоціація кінокомпаній (MPAA) й Американська асоціація звукозаписуючих компаній (RIAA). До того ж ухвалення жорсткого законодавства в цій сфері є умовою вступу до Всесвітньої торгової організації. Під тиском США Нова Зеландія однією з перших прийняла «закон про три попередження», який передбачає відключення від Інтернету користувачів, що систематично викачують «піратські» файли. Пізніше подібні закони було прийнято або такі розглядалися у ряді інших країн [4].

Інтернет-інструменти і соціальні сервіси.

У цю категорію потрапляють *анонімайзери, хакерські сайти та сайти зі списками проксі-серверів*, оскільки вони можуть використовуватися для обходу державних фільтрів.

Соціальні мережі, майданчики для блогів і мікроблогів, хостинги відео та зображень. У Китаї заблоковано Twitter, Facebook, YouTube, Wordpress та ряд інших подібних ресурсів, сервери яких розташовані за кордоном. Таким чином китайський уряд примушує своїх користувачів використовувати місцеві сервіси, які легше контролювати та фільтрувати публікований у них небажаний контент.

Пошукові системи. У Китаї і на Кубі блокуються американські пошукові системи Google і Bing.

Онлайн-перекладачі можуть бути використані як проксі-сервери для обходу цензури. Крім того, за їхньою допомогою користувачі можуть отримати доступ до небажаної інформації, поданої іноземними мовами, яку складно відстежити.

Інтернет-інструменти та соціальні сервіси блокуються для запобігання обходу інтернет-фільтрів і кращого контролю за комунікацією в мережі власних громадян. Тільки декілька країн, таких як Китай і Куба, повністю обмежують доступ до великих іноземних чи транснаціональних інтернет-сервісів, водночас більшість держав використовує блокування тільки окремих матеріалів, які порушують чинне законодавство.

Дослідження Д. Бамбаура з Університету Арізони [5] пропонує класифікацію інтернет-фільтрів, яка абстрагується від характеру заблокованого контенту.

Замість цього системи оцінюються за чотирма параметрами – відвертість, прозорість, точність і підзвітність. Такий підхід дає змогу оцінити, наскільки практика держави відповідає заявленим цілям фільтрації і чи порушується право громадян на інформацію.

Відвертість – цей параметр оцінює те, наскільки явно держава визнає фільтрацію Інтернету та пояснює власну мотивацію. Так, на сайті підрозділу уряду Саудівської Аравії, який займається Інтернетом, описано діючу систему фільтрації. Як пояснення того, чому уряд вважає за необхідне блокувати певний матеріал, наводяться витяги з Корану та посилання на статті. При спробі відвідати небажаний ресурс користувачу видається сторінка з вказівкою того, що цей матеріал заблокований.

У Китаї, навпаки, значна частина фільтрації здійснюється непомітно, а її вживання маскується під технічні помилки. У результаті, користувач може у принципі не усвідомлювати, який матеріал блокується і чому, оскільки китайська влада офіційно не визнає окремі епізоди цензури. Таким чином, за цим параметром, незважаючи на жорсткість, система цензури Саудівської Аравії більш відкрита, ніж китайська – користувачів повідомляють про те, що держава втручається в Інтернет і пояснюють причину.

Прозорість – цей параметр оцінює, наскільки чітко прописані критерії, за якими матеріал підлягає фільтрації. У відповідному законодавстві КНР для цього використовуються розпливчасті формулювання – «такий, що поширює чутки» та «порушує національну єдність», які дають змогу блокувати будь-який матеріал, що не влаштовує цензорів. Водночас, наприклад, Франція блокує доступ до сайтів, які розпалюють міжнаціональну та релігійну ворожнечу. Критерії для визначення такого роду матеріалів є частиною кримінального законодавства країни, тому можливості для зловживання обмежені. Разом критерії відвертості й прозорості дають можливість визначити, на який рівень контролю інформації претендує влада країни.

Точність – дає змогу оцінити, наскільки успішно втілюється заявлена державою політика у сфері інтернет-цензури. Невід’ємною проблемою більшості методів інтернет-фільтрації є надмірне та недостатнє блокування. При надмірному блокуванні разом з небажаним матеріалом недоступним виявляється і цілком нешкідливий. Подібне можна було спостерігати в Росії, коли разом із заблокованими ресурсами недоступними ставали і сторонні сайти, розташовані на одній групі серверів. Зворотний ефект спостерігається при недостатньому блокуванні – користувачі можуть бачити той контент, який держава розглядає як шкідливий. І надмірне, і недостатнє блокування може бути як випадковим, так і навмисним. Наприклад, один із провайдерів у штаті Пенсільванія помилково

заблокував більше мільйона сайтів, виконуючи розпорядження суду про обмеження доступу до 400 сайтів, які містили дитячу порнографію. У Сінгапурі, навпаки, незважаючи на заявлену державою боротьбу з онлайн-порнографією, символічно заблоковано тільки декілька сайтів.

Підзвітність – цей параметр оцінює рівень участі громадян у політиці інтернет-фільтрації, яка проводиться державою. Чи пройшов закон з регулювання мережі Інтернет належний суспільний контроль і обговорення? Чи можуть користувачі оскаржити те або інше рішення цензорів або, навпаки, внести на розгляд цензури сайт, який порушує закон?

Закон США про авторське право в цифрову епоху (Digital Millennium Copyright Act), який регулює захист авторських прав в Інтернеті, був прийнятий після серії публічних слухань і розгляду в Конгресі [6]. З іншого боку, політика регулювання Інтернету в Саудівській Аравії була прийнята без демократичної участі її громадян, що взагалі є характерним для цієї країни. Але при цьому громадяни Саудівської Аравії можуть внести на розгляд сайти для фільтрації або оскаржити рішення з блокування певного ресурсу. Таким чином, участь громадян можлива і при авторитарних політичних режимах.

Методи цензури контенту в Інтернеті.

Хоча сам по собі *збір інформації в Інтернеті* не належить до фільтрації контенту, проте одержані таким методом дані можуть бути використані для виявлення користувачів, які отримують доступ до забороненого матеріалу, сайтів, що містять такі матеріали, і способів обходу інтернет-фільтрів.

Зберігання логів та іншої технічної інформації. У більшості країн світу діють закони, які зобов'язують інтернет-провайдерів зберігати інформацію про користувачів і відвідані ними ресурси. Органи внутрішніх справ і спецслужби можуть використовувати цю інформацію для встановлення особистих даних порушників в Інтернеті.

Нагляд за інтернет-кафе. З метою запобігання використанню інтернет-кафе для нелегальної діяльності у ряді країн до їхніх власників застосовуються жорсткі вимоги з безпеки. Так, наприклад, у Китаї та Італії користуватися послугами інтернет-кафе можна тільки за умови показування паспорта, а власники зобов'язані зберігати записи про користувачів. У В'єтнамі й Бірмі в кожному інтернет-кафе законодавство вимагає встановлення відеокамери.

Системи інтернет-стеження. Можливості з відстежування інтернет-трафіку передбачені законодавством практично всіх країн світу. У Російській Федерації діє система СОПМ-2, яка зобов'язує провайдерів встановлювати спеціальний пристрій, що дає можливість спецслужбам відстежувати трафік окремих користувачів [7]. Аналогічна система під назвою CALEA діє

і в США. Особливо цікаві системи, які здатні вивчати трафік цілої країни, використовуючи технологію глибокого аналізу пакетів (Deep Packet Inspection). За допомогою подібних систем можливо здійснювати нагляд за активністю користувачів, наприклад визначаючи які додатки та сервіси вони використовують і яку інформацію пересилають.

Нещодавня сенсація – обнародувані Е. Сноуденом документи про дві секретні програми Агентства національної безпеки (АНБ) США – PRISM і XKeyscore. PRISM була запущена у 2007 р. на підставі закону про контроль за діяльністю іноземних розвідок (FISA) і прийнятого в тому ж році закону Protect America Act (ПАА), який дає змогу вести стеження за агентами іноземних спецслужб і потенційними терористами за межами США без санкції суду. Стежити за громадянами США агенти, згідно із законом, можуть тільки із санкції суду, проте, за словами Е. Сноудена, в АНБ це правило не беруть до уваги.

Програма PRISM дає можливість викачувати закриту інформацію із серверів найбільших інтернет-компаній США. Серед гігантів всесвітньої павутини, які співпрацюють зі спецслужбами, було названо Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, AOL, Skype, YouTube, Apple і PalTalk (деякі з них пізніше заявили, що отримання даних відбувається без їхнього відома). За допомогою PRISM спецслужби США (доступ до системи, крім АНБ, мають ЦРУ та ФБР) збирають особисту інформацію про користувачів соцмереж і пошукових сервісів, включаючи електронне листування, аудіо- та відеофайли, а також відомості про їхнє місцезнаходження і список контактів. Програма також дає змогу відстежувати дзвінки абонентів трьох найбільших стільникових операторів країни.

Програма XKeyscore створена на додаток до PRISM. В АНБ цю програму називають «інструментом для збору відомостей про майже все, що користувач робить в Інтернеті». Така характеристика міститься в навчальній презентації з 32 слайдів про XKeyscore, датованій 25 лютого 2008 р. Цей документ під грифом «цілком таємно» Guardian опублікувала на своєму сайті [8].

Як впливає з презентації, XKeyscore – інструмент для пошуку та аналізу інформації про конкретних користувачів або людей із заданими характеристиками. Наприклад, якщо ввести в систему адресу електронної пошти, вона може перехопити вміст поштового ящика, видати весь список контактів користувача і IP-адреси, з яких він входив у свою пошту. Якщо ж ввести в рядок пошуку IP-адресу, то за допомогою XKeyscore можна відстежити всі сайти, які відвідувалися з цієї адреси, скласти перелік паролів і запитів, що вводилися, зламати акаунти в соціальних мережах і одержати копію листування в чатах. XKeyscore також дає змогу спецслужбам фіксувати IP-адреси користувачів, які відвідують ті або інші веб-сайти.

Використання таких систем суперечить праву громадян на приватне життя та заборонено в ЄС і Росії. Проте на сьогодні на міждержавному рівні ведуться дебати про допустимість їх використання в цілях боротьби з тероризмом і порушенням авторських прав. Крім США і РФ, системи глибокого аналізу пакетів використовує Китай з метою інтернет-цензури, серед інших країн, помічених експертами в такому використанні технології, – Іран і Туніс.

Арсенал нетехнічних методів фільтрації в Інтернеті, які є у розпорядженні держави, багато в чому збігається з методами, що використовуються для контролю за традиційними ЗМІ. Їхня ефективність різко підвищується при паралельному використанні сучасних засобів збору інформації в Інтернеті та діючих законах про зберігання провайдерами технічної інформації.

Закони, що забороняють публікацію того чи іншого контенту. Такі заходи залишаються основними засобами контролю Інтернету як у демократичних країнах, так і в авторитарних. Ключове значення тут має фізичне розташування сервера, на якому є заборонений контент. Ресурси, які перебувають на території країни, зазвичай самі намагаються прибирати протизаконні матеріали, щоб уникнути неприємностей із законом, або ж роблять це за першим зверненням наглядових органів. У спірних ситуаціях останнє слово залишається за судом. Якщо ж ресурс розташовано поза юрисдикцією країни, то рішення ухвалює його власник. Наприклад, великі міжнародні сайти, такі як YouTube або Twitter, при своєму рішенні орієнтуються насамперед на умови власної призначеної для користувача угоди та неформальні переговори з представниками влади країни. При цьому рішення суду не є вирішальним аргументом, оскільки воно не поширюється на громадян і організації інших країн. Подібна ситуація часто призводить до практики «подвійних стандартів» з боку великих соціальних сервісів, коли однотипний контент може видалятися, а може не видалятися, залежно від якості відносин із владою конкретних країн.

Тиск на інтернет-провайдерів, власників сайтів і користувачів з метою примусити їх видалити небажані матеріали або змінити їх. В умовах, коли категорії забороненого контенту визначені нечітко, у влади країни залишається великий простір в їх трактуванні. Є багато інших способів тиску на користувачів – погрози, звільнення, штрафи тощо. Щодо провайдерів і власників сайтів можливостей ще більше – відкликання ліцензії, дереєстрація доменного імені, фізичний арешт серверів і обладнання. Довести факт тиску дуже важко, тому міжнародні організації, що займаються вивченням свободи в Інтернеті, у юридичному провадженні вимушені покладатися в основному на заяви користувачів і експертів, які часто є ангажованими однією зі сторін конфлікту.

Самоцензура. В умовах, коли провайдер може бути позбавлений ліцензії,

сайт заблокований, а користувач арештований, виробники інтернет-контенту вважають за краще не ризикувати та свідомо уникають гострих тем. Щоб уникнути непорозумінь із владою, провайдери й сайти видаляють контент, який містить натяки на заборонений матеріал. У такій ситуації для влади достатньо провести декілька показових процесів, щоб решта учасників мережі зрозуміла сигнал. Особливо показовим у цьому плані є досвід КНР. Великі західні компанії, такі як Yahoo і Microsoft, задля того щоб працювати на динамічному китайському ринку, добровільно приймають усі обмеження, розроблені китайськими цензорами. Так, спеціальний клієнт Skype, розроблений для Китаю, фільтрує повідомлення користувачів і опціонально зберігає частину розмов на сервері.

Серед технічних методів фільтрації контенту вирізняються. Блокування за IP-адресою. При використанні цього методу сервер, на якому є небажаний матеріал, стає повністю недоступним для користувача. Головною перевагою цього методу є його простота – він може бути реалізований за допомогою базового мережевого обладнання, що використовується інтернет-провайдерами. Проте з урахуванням сучасних технологій за однією IP-адресою можуть бути тисячі сайтів, а також інших сервісів, таких як FTP або електронна пошта, тому його блокування призведе до того, що всі вони стануть недоступними. Через низьку точність такого методу його застосування досить обмежене. Крім того, таке блокування легко можна обійти за допомогою різних технічних рішень, зокрема проксі-серверів і VPN.

Спотворення DNS-записів. При зверненні користувача до будь-якого сайту, комп'ютер надсилає запит до DNS-сервера для того, щоб перетворити доменне ім'я в IP-адресу. У разі використання цього методу, DNS-сервер повертає невірну адресу і сайт стає недоступним. Спотворення DNS-запису також може бути без використання додаткового обладнання. Головною перевагою цього методу є більш висока точність – недоступним стає тільки один сайт на сервері. При цьому все одно відбувається надмірне блокування. Наприклад, Китай періодично позбавляє своїх користувачів доступу до CNN International через небажані новини, які з'являються там. Хоча китайськими цензорами ставиться за мету фільтрація тільки однієї новинної сторінки, решта сторінок сайту також стають недоступними. Спотворення DNS-записів теж легко можуть обійти користувачі – у налаштуваннях браузера достатньо вказати альтернативний DNS-сервер або вручну прописати IP-адресу заблокованого сайту.

Блокування за URL-адресою. У HTTP-протоколі URL-адреса містить доменне ім'я сайту, а також параметри запиту. Вони можуть бути зв'язані зі списком заблокованих ключових слів, і у разі відповідності зв'язок користувача із запитуваним ресурсом розривається або він перенаправляється на блок-сторінку.

Цей метод є більш ефективним порівняно з блокуванням за IP-адресою і створенням DNS-запису, але вимагає додаткового обладнання, оскільки використовує поверхневий аналіз пакетів. Його додатковою перевагою є те, що він здатний динамічно блокувати нові сторінки, якщо в їхній адресі містяться заборонені слова. Наприклад, у Китаї блокуються всі запити, які містять слова *falun* і *gong*. Проте при неправильному написанні ключових слів точність методу різко погіршується – він може пропускати небажаний матеріал або, навпаки, допускати надмірне блокування. Блокування за URL-адресою не можна обійти за допомогою звичайних проксі-серверів – для цього стають необхідними інструменти, які шифрують трафік (наприклад, VPN або TOR).

Пакетна фільтрація. Найскладніший та найдорожчий метод, оскільки він вимагає використання технології глибокого аналізу пакетів. На сьогодні повноцінно реалізованим цей метод є тільки в Китаї. При використанні пакетної фільтрації вивчаються не тільки назви пакетів, які містять URL-адресу, але і весь їхній зміст. У разі наявності заборонених слів зв'язок між користувачем і сервером розривається. Метод дає змогу фільтрувати небажаний контент не тільки у веб-сторінках, а і в усіх протоколах – електронній пошті, сервісах миттєвих повідомлень і т. д. Істотним недоліком цього методу є те, що вживання глибокого аналізу пакетів може призвести до зниження швидкості інтернет-з'єднання, що, наприклад, спостерігається при доступі з Китаю до зарубіжних інтернет-серверів. Пакетна ж фільтрація володіє тими ж перевагами та недоліками, що і блокування за URL-адресою.

Фільтрація через HTTP проксі-сервер. Цей метод найбільш часто використовується організаціями для підключення корпоративних мереж до Інтернету, але його можна використовувати для фільтрації Інтернету в межах усієї країни. Гібридний варіант під назвою Cleanfeed ефективно застосовується у Великобританії та Канаді для боротьби з дитячою порнографією. Кожен запит користувача звіряється зі списком IP-адрес, які містять заборонені матеріали. Якщо збігів немає, то запит користувача відсилається далі за напрямом. Якщо є збіги, він перенаправляється на проксі-сервер суспільної організації Internet Watch Foundation, який одержує запитувану сторінку й аналізує її на наявність дитячої порнографії. Якщо сторінка не містить заборонених матеріалів, то користувач отримує до неї доступ, інакше – створюється видимість, що ресурс недоступний. Гібридні варіанти фільтрації через HTTP проксі-сервер дає змогу при низькій вартості точно блокувати вузькі категорії контенту, проте їх так само легко, як і фільтрацію за IP-адресою, можуть обійти користувачі.

Порушення роботи мережі. В екстрених випадках, таких як масові завору-

шення, влада країни може піти на повне чи часткове відключення Інтернету. Досягається це шляхом фізичного відключення роутерів з мережі або ж зміни їх налаштувань, завдяки чому переважна частина з'єднань скидається. Цей метод застосовувався в Єгипті, Лівії, Сирії, Бірмі, Туреччині та інших країнах. Проте досвід використання цього методу в ряді країн показує, що повне блокування доступу до мережі часто провокує додаткове зростання протестних настроїв. (Більш детально це описується в окремому розділі).

Фільтрація результатів пошуку. У ряді країн, таких як Китай, Франція та Німеччина, функціонуючі там пошукові системи зобов'язані виключати з результатів пошуку посилання на заборонені матеріали. Так, у французьких і німецьких версіях Google з пошукових результатів виключаються посилання на неонацистські групи й інші матеріали, заборонені законом. Таким чином, користувачі не можуть знайти небажаний контент. Фільтрація результатів пошуку – один з основних методів боротьби з порушеннями авторських прав в Інтернеті. Проте цей метод можна обійти використовуючи інші пошукові системи. Наприклад, міжнародна англійська версія Google не виключає з результатів сайти неонацистських угруповань і при цьому є доступною з територій Франції та Німеччини.

Обов'язковою умовою для установки інтернет-фільтрів є їх розміщення на ключових ділянках мережі, через які проходить весь трафік. Тому можливі такі рівні їх установки: *міжнародний шлюз*. Цей варіант передбачає централізований підхід до фільтрації контенту. Програмне та апаратне забезпечення встановлюється на ділянці, яка з'єднує національну мережу з міжнародними магістралями. Перевагою цього методу є більш повний контроль і одноманітність підходу до цензури – політика фільтрації може оперативно редагуватися, а її зміни зачіпатимуть одразу всіх користувачів. Проте створення централізованої системи фільтрації Інтернету, здатної точно блокувати небажаний контент, потребує істотних витрат, пропорційних обсягу зовнішнього трафіку. Цей метод використовується більшістю мусульманських країн Близького Сходу. У Китаї, Пакистані, Узбекистані й Ірані він застосовується спільно з фільтрацією на рівні інтернет-провайдерів.

Іншим підходом до цензури в Інтернеті є установка систем фільтрації всіма **провайдерами** країни. У питанні того, які ресурси підлягають блокуванню, вони орієнтуються на рішення судів або на реєстр, який ведуть державні чи уповноважені державою наглядові органи. У тому випадку, якщо методи фільтрації не регламентуються, їх реалізація залишається на розсуд кожної компанії. У результаті, практика фільтрації може істотно варіюватися від провайдера до провайдера. Зокрема, у Російській Федерації через некоректну реалізацію вимог

закону окремими компаніями для їхні користувачів виявилися недоступними всі блоги на платформі Wordpress. Фільтрація на рівні інтернет-провайдерів застосовується і більшістю європейських країн, а також В'єтнамом, Бірмою, Південною Кореєю та рядом інших держав.

Інтернет-сайти та мережі організацій. Фільтрація на рівні мереж організацій найчастіше застосовується приватними компаніями для контролю використання Інтернету власними співробітниками, а також використовується державами для регулювання роботи шкіл, бібліотек і урядових установ. Так, у США відповідно до Акта про захист дітей в Інтернеті умовою отримання державних субсидій для шкіл і бібліотек є установка фільтрів, які обмежують доступ неповнолітніх до порнографії. Оскільки вимога не є обов'язковою для всіх установ, а закон передбачає відключення фільтрів на прохання дорослих користувачів, Акт не обмежує свободи слова, яку закріплено в Конституції США.

У державах, де згідно із законодавством інтернет-сайти та сервіси відповідають за контент, розміщений на них користувачами, їхні власники наймають співробітників, які відповідають за цензуру, і встановлюють спеціальне програмне забезпечення, що відстежує заборонений контент. Наприклад, діюча в Китаї блог-платформа компанії Microsoft MSN Spaces не пропускала назви блогів, що містили слова «демократія» і «свобода», автоматично відхиляючи такі варіанти. Сервіс мікроблогів Sina Weibo блокує записи за досить обширним набором ключових слів, а у його штаті налічуються сотні співробітників, які здійснюють цензурування вручну.

Фільтрування роботи індивідуальних комп'ютерів передбачає установку програмного забезпечення для фільтрації безпосередньо на комп'ютери користувачів. Головною проблемою тут є важкість відстеження того, щоб користувач не видалив або відключив фільтр. З урахуванням цього, найчастіше індивідуальні фільтри використовуються на комп'ютерах приватних компаній, які можуть технічно обмежити права своїх співробітників вносити зміни в настройки, а також батьками для захисту дітей від небажаного контенту в мережі. Спроби застосовувати цей підхід для державної цензури намагався зробити Китай – у планах місцевої влади була установка програмного забезпечення «Зелена гребля», яке блокувало б доступ до списку сайтів, що оновлюються віддалено, і здатне розпізнавати порнографічні зображення, на всі комп'ютери країни, але через численні технічні труднощі державні органи відмовилися від цієї ініціативи.

За такого різноманіття вживаних країнами методів цензури інтернет-активісти невпинно намагаються розробляти нові методи, щоб обійти її. Багато інструментів також піддаються блокуванню – особливо ефективно в цьому напрямі діє Китай, але останнє слово все одно залишається за користувачами.

Як визнав керівник програми з контролю над Інтернетом у Саудівській Аравії, зупинити технічно грамотних користувачів інтернет-фільтри не в змозі. Проте держави, які фільтрують контент в Інтернеті, і не переслідують такої мети. Як показало дослідження Х. Робертса, Е. Цукермана та Д. Полфрі, проведене в Гарвардському університеті [9], більшість засобів обходу цензури має ряд істотних недоліків і складні у використанні. Їх використовує менше 2 % представників інтернет-спільноти з країн, де діють інтернет-фільтри. Крім того, якщо якийсь засіб обходу цензури стає відомим великій кількості громадян, влада теж дізнається про нього та вживає заходи для того, щоб заблокувати протизаконну діяльність. Тобто, незважаючи на те що найбільш просунуті користувачі мають змогу обійти фільтри, державам успішно вдається контролювати доступ до інформації переважної більшості своїх громадян.

Закони, що регулюють використання мережі Інтернет, методи фільтрації та блокування контенту є специфічними для кожної держави. Проте існують групи країн, які переслідують схожі цілі в питаннях інтернет-цензури. На підставі спільності завдань і аргументів, які ці країни використовують для обґрунтування власного втручання в Інтернет, а також схожості інструментів, які вирішують це завдання, можна виділити п'ять основних моделей цензури.

Для *азіатської моделі* (Китай, В'єтнам, Південна Корея, Сінгапур та деякі інші країни) характерною рисою є розпливчате визначення категорій контенту, що підлягає цензурі. І це надає уряду широкі можливості у сфері цензури.

Незважаючи на істотні відмінності в політичному устрої згаданих держав, загальною рисою цих країн є переважаюча точка зору на патерналістську роль держави, яка повинна обмежувати доступ власних громадян до небажаної інформації. Закони, які регулюють Інтернет, прямо вказують на домінуючу роль держави у сферах охорони суспільного укладу та національної безпеки. У Китаї визначено дев'ять категорій інформації, яка розглядається як шкідлива, у тому числі для «національної єдності». В'єтнам забороняє «зловживання демократичними свободами на шкоду інтересам держави». Південна Корея – інформацію, яка порушує «суспільний спокій і порядок, мораль і добрі традиції». У Сінгапурі, наприклад, завданням агентства, яке регулює пресу, є запобігання появі матеріалів «проти суспільних інтересів, порядку та національної гармонії».

Розпливчате визначення матеріалу, який вважається забороненим, дає урядам країн широкі повноваження в трактуванні законодавчих положень. Пріоритет мають політичний контент та інформація, яка блокується з міркувань державної безпеки. Китай фільтрує найширший спектр чутливих для нього тем. Особливо ретельно блокуються міжнародні сайти, які публікують критику Ко-

муністичної партії Китаю, і популярні в західному світі соціальні сервіси [10]. Схожа картина спостерігається і у В'єтнамі, де головним об'єктом цензури виступають сайти, що піддають сумніву керівну роль нині діючої влади. Південна Корея блокує відносно вузьку категорію контенту, але робить це з високою ефективністю – під заборону будь-яка інформація, що стосується КНДР, а також окремі антидержавницькі матеріали. Крім боротьби із сайтами в Інтернеті, кримінальному переслідуванню піддаються користувачі, які залишають похвальні повідомлення щодо Північної Кореї в соціальних мережах. У Південній Кореї також активно борються з порушеннями авторських прав – з 2009 р. там діє «закон про три попередження», який передбачає відключення від Інтернету користувачів, що систематично скачують нелегальну продукцію. Влада Сінгапуру вбачає одну з основних загроз для державного спокою у расизмі – населення острова є багатонаціональним, до того ж необхідно врахувати ще значну кількість іноземців. Тому, відповідно до Акта про підбурювання за расистські повідомлення в Інтернеті користувачі несуть кримінальну відповідальність (передбачено і тюремне ув'язнення). Не зважаючи на те, що формально порнографія належить до фільтрованого контенту в усіх країнах цієї групи, вищезгадане дослідження OpenNet показало, що недоступною є незначна частина таких сайтів. Лише Китай провів у 2010 р. широку кампанію з блокування порнографічних матеріалів і онлайн-казино.

Основні методи, на які покладається влада цієї групи країн, – самоцензура та збір інформації в Інтернеті. Усі користувачі Південної Кореї, які використовують найбільші місцеві сайти, до недавнього часу повинні були проходити реєстрацію під своїм справжнім ім'ям. Сінгапур зобов'язав проходити процедуру реєстрації не тільки інтернет-провайдерів, а й користувачів, які «поширюють або обговорюють політичну чи релігійну інформацію, пов'язану із Сінгапуром». І в Китаї, і у В'єтнамі урядові агентства здійснюють активне стеження в мережі Інтернет і регулюють роботу інтернет-провайдерів. Враховуючи, що в цих державах користувачі неодноразово піддавалися кримінальному переслідуванню за висловлювання в Інтернеті, такі заходи дають змогу жорстко контролювати перебіг онлайн-дискусій. Крім того, ці країни застосовують системи технічної фільтрації різної складності: якщо Китай володіє найбільш досконалою на сьогодні системою «Золотий щит» і використовує всі методи фільтрації [11], то В'єтнам і Південна Корея покладаються на більш прості способи. Так, В'єтнам застосовує переважно метод спотворення DNS-записів, а влада Південної Кореї делегує провайдерам видалення небажаного контенту.

Для близькосхідної моделі (Саудівська Аравія, Катар, Оман, Бахрейн, Ємен,

ОАЕ, а також Індонезія) характерною рисою є домінуючий релігійний чинник при ухваленні рішень щодо фільтрації і цензури інтернет-ресурсів.

Іслам сповідує переважна більшість населення цих країн з монархічним політичним устроєм, і влада намагається блокувати контент, який, на її думку, суперечить релігійним нормам. Так, список блокованих сайтів Саудівської Аравії регулярно поповнюється, зважаючи на пропозиції громадян, а згідно з рішенням Ради міністрів країни, заборонено матеріали, які «порушують святість ісламу» і «суперечать державі або її системі». Закон Омана про пресу дає владі повноваження застосовувати цензуру щодо «образливих» матеріалів. Парламентом Індонезії було прийнято закон про електронну інформацію і транзакції [12], яким забороняється дифамація, а також закон проти порнографії, відповідно до якого передбачається покарання до 12 років ув'язнення за розповсюдження цієї продукції.

Пріоритетом для фільтрації в цих країнах є порнографія та інший контент, який суперечить нормам ісламу. У Саудівській Аравії, крім того, блокуються сайти політичної опозиції та релігійних рухів, відмінних від офіційної салафії. Також у цих країнах недоступними для користувачів є сайти про планування сім'ї, організацій із захисту прав людини, ресурси, що містять критику ісламу, інформацію про алкоголь, наркотики та секс-меншини.

Характерною особливістю систем фільтрації цієї групи країн є використання комерційного програмного забезпечення західних ІТ-компаній. Саудівська Аравія та Оман використовують SmartFilter від McAfee, Катар – Netsweeper тієї ж компанії. Інтернет-провайдери Індонезії блокують порнографію за допомогою HTTP проксі-серверів різних виробників. Перевагою такого підходу є те, що за складання й оновлення блок-листів відповідає постачальник програмного забезпечення. Як результат, наприклад, Саудівській Аравії вдається блокувати значну частину порнографічних сайтів, що є серйозним досягненням. Проте зворотною стороною цього підходу є те, що переважно блокується англomовний контент, тоді як ресурси арабською мовою підпадають під різні обмеження в останню чергу. Крім технічних методів, вказані країни активно переслідують порушників законів у мережі, унаслідок чого Комітет із захисту прав журналістів визнав ту ж Саудівську Аравію однією з найгірших країн для блогерів – за публікації з критикою в бік державної влади місцеві користувачі регулярно піддаються кримінальному переслідуванню.

Для ряду країн, які використовують *модель монополії влади на інформацію* (Іран, Сирія, Ефіопія, Узбекистан та ін.), характерною рисою є акцент на блокуванні інтернет-ресурсів радикальної політичної опозиції та різних правозахисних груп.

Головним завданням фільтрації Інтернету в цих країнах є боротьба з політичною опозицією, переважно радикально-ісламістського ухилу. Хоча законодавство цих країн прямо гарантує свободу преси та інформації та свободу висловлювань, на практиці дієвість цих гарантій обмежена різними додатковими законами, які дають владі широкі повноваження на вживання цензури. Головною причиною для жорсткого контролю над Інтернетом у цих країнах є політична нестабільність. Ефіопія втягнута в конфлікт відразу з двома сусідніми країнами, а її влада веде боротьбу з ісламським радикалізмом усередині країни. У Сирії з 2011 р. фактично йде громадянська війна, участь у якій на боці опозиції беруть ісламістські угруповання, близькі до «Аль-Каїди». Влада Узбекистану протистоїть зростанню впливу радикальних ісламських груп, а в Ірані також діє радикальна політична опозиція.

Головною метою фільтрації Інтернету в цих країнах є сайти радикальної опозиції, правозахисних організацій, а також ресурси, які розміщують критику діючого режиму. Крім того, Іран блокує матеріали, які суперечать нормам ісламу, і сайти феміністських організацій. Влада Ефіопії цілеспрямовано блокує політичні блоги та сервіси VoIP.

Методи цензури, які використовуються в цих країнах, схожі на ті, які використовують країни з азіатською моделлю – це поєднання систем технічної фільтрації і стеження в Інтернеті. Для полегшення роботи спецслужб у цій сфері, робота інтернет-кафе строго регулюється. Влада Ірану, Сирії та Ефіопії практикує кримінальне переслідування користувачів і журналістів за повідомлення у Інтернеті, що забезпечує істотне зменшення політичної активності користувачів в Мережі. Іран володіє однією з найбільш сучасних систем технічної фільтрації у світі, що зумовлює докладніший аналіз цього прикладу.

За часткою населення, що користується Інтернетом, Іран посідає друге місце на Близькому Сході, поступаючись тільки Ізраїлю. У країні особливо розвинута блогосфера – за оцінками експертів, кількість блогів, які регулярно оновлюються, перевищує 60 тис. Зусилля уряду Ірану, з одного боку, спрямовані на розвиток інфраструктури Інтернету, а з іншого – на повний контроль того, що публікується користувачами в мережі.

Наприкінці минулого десятиріччя дію існуючих жорстких положень місцевого законодавства про пресу було поширено на електронні публікації. Головним стимулом для посилення контролю над Інтернетом стали масові протести після президентських виборів 2009 р., коли опозиція використовувала соціальні мережі для координації акцій та зв'язку із західними новинними агентствами.

Обмеження свободи слова прямо передбачені іранською Конституцією, у якій сказано, що «засоби масової інформації повинні утримуватися від руйнів-

них і антиісламських практик». Закон про пресу також обмежує неприпустиму інформацію, зокрема «висвітлення тем, які шкідливі для основ Ісламської Республіки», «образу лідера революції», «підбурювання громадян до дій проти безпеки, гідності й інтересів Ісламської республіки».

Поправки до закону про пресу Ірану, прийняті у 2009 р., зобов'язали власників сайтів проходити процедуру реєстрації в Міністерстві культури, яке має право відкликати ліцензію та забороняти окремі публікації. За положеннями іншого закону, інтернет-сервіси несуть відповідальність за матеріал, розміщений у них іншими користувачами. У цих умовах, широке поширення набула самоцензура, коли користувачі побоюються висловлювати свою думку онлайн, а власники сайтів за своєю ініціативою видаляють будь-який підозрілий контент [13].

Фільтрація контенту в Інтернеті до недавнього часу здійснювалася на підставі серії рішень Верховної ради Культурної революції, а визначення критеріїв для блокування було довірено міжвідомчому комітету, у який входять представники міністерств культури, безпеки та Генеральної прокуратури. Практичною реалізацією політики фільтрації займається підрозділ Головної державної телекомунікаційної компанії й Агентство Міністерства по комунікаціях. У 2012 р. духовний лідер Ірану Хаменеї оголосив про створення Верховної ради з кіберпростору, яка повинна займатися виробленням єдиної політики відносно Інтернету.

Усі провайдери країни повинні одержувати ліцензію від державних органів, а користувачі підписують зобов'язання не відвідувати «антиісламські сайти». Для домогосподарств діє ліміт на швидкість у 128 Кбіт/с, який полегшує навантаження на систему фільтрації, а також обмежує доступ користувачів до небажаних західних фільмів і музики, проте на організації та університети він не поширюється. Крім того, інтернет-провайдери зобов'язані зберігати протягом трьох місяців не тільки логи, а й саму інформацію, яку передають користувачі. Користувачі інтернет-кафе повинні надавати свою ідентифікаційну інформацію, а власники зобов'язані встановлювати в приміщенні камери та зберігати записи про відвідувачів.

Однією з умов надання провайдерам ліцензії є установка системи фільтрації, яка блокує список веб-сторінок, який надається державою. Спочатку вся цензура здійснювалася саме на рівні провайдерів, але за останні роки влада Ірану впровадила централізовану систему, яка координує діяльність провайдерів, що забезпечило більшу єдність у політиці цензури. Технічна фільтрація в Ірані прозора – при спробі звернення до сайту, занесеного в державний список, видається блок-сторінка з роз'ясненням, що ресурс недоступний, і контактами адмініс-

тратора, на адресу якого можна направити запит. Проксі-сервери, які використовує іранська цензура, звіряють запити користувачів зі списком заблокованих сайтів і сторінок, а також аналізують запити щодо наявності певних ключових слів.

Згідно з даними дослідження OpenNet Initiative, думки фахівців суперечать одна одній в оцінці здатності Ірану застосовувати технологію глибокого аналізу пакетів. У 2008 р. компанію Nokia Siemens Systems західні ЗМІ звинуватили в поставках головному телекомунікаційному оператору країни обладнання, здатного масово перехоплювати повідомлення користувачів. Проте представник NSS заявив, що його можливості обмежені тільки законним відстеженням комунікацій окремих користувачів у межах діяльності правоохоронних органів. Водночас розслідування Reuters і Wall Street Journal показало, що дві китайські корпорації Huawei і ZTE співпрацювали з владою Ірану у створенні системи інтернет-стеження, хоча представники компаній також відкинули ці звинувачення. Проте є ряд доказів того, що Іран володіє згаданою технологією – у 2012 р., напередодні виборів, влада Ірану блокувала весь зашифрований трафік. Тому частина фахівців вважає, що на сьогодні технічна система фільтрації Ірану використовує власні розробки не тільки для блокування сайтів, а й для автоматичного пошуку забороненого контенту в мережі.

Влада Ірану активно застосовує кримінальне переслідування відносно користувачів Інтернету. За інформацією Human Rights Watch, до 2011 р. Іран встановив рекорд за кількістю арештованих блогерів і журналістів. Згідно з кримінальним кодексом Ірану покарання аж до смертної страти передбачено за «пропаганду проти держави», «образу релігії», «хвилювання громадськості» та «поширення обманних чуток».

За результатами тестування OpenNet Initiative, Іран посідає перше місце у світі за кількістю заблокованих ресурсів політичного характеру. Основні зусилля цензорів зосереджені на матеріалах на фарсі, із сайтів на іноземних мовах блокуються тільки найбільші новинні портали, такі як Huffington Post, Al-Arabiya і Global Voices. Станом на 2012 р. в Ірані заблоковано найбільші міжнародні інтернет-сервіси, такі як Facebook, YouTube, Twitter і Flickr.

У 2011 р. іранська влада оголосили про плани зі створення національного Інтернету, що передбачають захист країни від кіберзагроз, обмеження доступу користувачів до закордонного контенту, а також більш чіткого контролю за їхніми діями. Ініціатива включає створення національних аналогів пошукових систем, поштових сервісів і платформ для ведення блогів. Представники влади уточнили, що як базову модель вибрано регулювання Інтернету в КНР, коли весь зовнішній трафік строго контролюється, але доступ до нього зберігається.

Для *європейської моделі* (Франція, Німеччина, Великобританія, Бельгія, Російська Федерація та ін.) характерною рисою є фільтрація соціально-небезпечних ресурсів за чітко визначеними категоріями, а також боротьба з порушеннями авторських прав.

Європейська конвенція з прав людини гарантує свободу висловлювань і інформації, але уточнює, що вони можуть бути обмежені «на користь національної та суспільної безпеки», а також задля захисту «здоров'я і моралі». Відповідно до цих принципів, держави допускають фільтрацію інформації, яка суперечить їхньому законодавству. Більшість європейських країн намагається знайти баланс між базовим правом на вільний доступ до інформації і захистом суспільства від шкідливого контенту. При цьому контент, який підлягає блокуванню, строго визначений у межах правових норм, а відповідні закони перед їх прийняттям проходять встановлені демократичні процедури.

Загальними для всіх країн цієї групи є зусилля з боротьби з дитячою порнографією та порушеннями авторських прав. До недавнього часу у Франції діяв закон HADOPI (базувався на концепції «про три попередження»), який передбачав відключення від Інтернету користувачів, яких помітили в нелегальному скачуванні захищеного правами контенту. Проте нещодавно рішенням Верховної конституційної ради його дію було скасовано, як таку, що порушує конституційні права громадян [14]. У Франції та Німеччині блокуються матеріали, які прославляють нацизм, заперечують факт Голокосту та розпалюють міжнаціональну й релігійну ворожнечу. Також у більшості країн Західної Європи діють закони, які засуджують будь-яке несанкціоноване порушення недоторканності приватного життя. Наприклад, у Бельгії згідно з таким законом було заблоковано сайти, які поширювали інформацію про педофілів. Суворі закони Великобританії проти дифамації призвели до того, що місцеві хостери віддають перевагу видаленню сумнівного контенту за першою вимогою, побоюючись можливих позовів.

Європейські країни практикують два різні підходи в питанні фільтрації контенту. Уряд Великобританії в середині 2000-х років визначив два ключових завдання, які повинна переслідувати фільтрація інтернет-контенту: боротьба з тероризмом і екстремізмом та запобігання розповсюдженню дитячої порнографії. Пізніше до цього переліку додалася боротьба із систематичним порушенням авторських прав.

Ключову роль у питаннях регулювання контенту в мережі відіграють не державні органи, а уповноважена державою Фондація нагляду за Інтернетом (Internet Watch Foundation), заснована в 1996 р. Фінансування фондації частково забезпечують британські оператори зв'язку, інтернет-компанії та виробники

програмного забезпечення, а частково – уряд Великобританії та структури Євросоюзу.

Офіційно декларованим завданням IWF є «мінімізація доступності потенційно незаконного інтернет-контенту, особливо дитячої порнографії, незалежно від того, де він розміщений, а також видалення незаконного порнографічного контенту, розміщеного на території Великобританії». Раніше організація ставила за мету також боротьбу з розпалюванням расової ненависті, проте у 2011 р. ця функція була передана поліцейському проекту TrueVision, який покликаний акумулювати скарги на злочини, пов'язані з розпалюванням ненависті відносно різних груп населення, і видаляти ресурси, які практикують незаконні дії, якщо вони розміщені на британських серверах.

Нині функція IWF зводиться до ведення реєстру заборонених сайтів, який є набором посилань, переважно пов'язаних з дитячою порнографією. За різними оцінками, усього в списку IWF одномоментно міститься близько 1 тис. функціонуючих сайтів. У свою чергу, в інтернет-провайдерів встановлено спеціальне програмне забезпечення Cleanfeed, яке має блокувати доступ до заборонених сайтів. Ця система була розроблена державною корпорацією British Telecom і на сьогодні її використання є обов'язковим для всіх провайдерів Великобританії, незалежно від того, приватні вони чи державні. У результаті, діяльність системи Cleanfeed поширюється практично на всіх британських інтернет-користувачів [15].

Провайдери самі визначають, чи повідомляти своїм користувачам про те, що сайт, на який вони хотіли перейти, заблоковано системою Cleanfeed. Оскільки блокування здійснюється не за рішенням суду, а безпосередньо оператор реєстру не є державним, процедура апеляції блокування здійснюється за внутрішніми правилами IWF.

З 2011 р. система Cleanfeed використовується операторами зв'язку не тільки для боротьби з дитячою порнографією. Британська асоціація кінематографістів через суд змусила провайдерів використовувати систему фільтрації контенту для блокування сервісів обміну неліцензійним контентом, які порушують авторські права. Зокрема, у травні 2012 р. серед інших було заблоковано найбільший торент-трекер Pirate Bay.

Технічна реалізація системи виглядає таким чином. Існує конфіденційний список заборонених інтернет-сторінок (не сайтів), доступ до якого є тільки у фахівців IWF. Провайдерам надається список IP-адрес сайтів, на яких розміщено ці сторінки, для того щоб саме до цих адрес застосовувалися правила фільтрації. Провайдери перенаправляють трафік, який спрямовується на ці адреси, на спеціальні проксі-сервери, які порівнюють HTTP-запити з адресами сторінок,

що містяться в реєстрі заборонених адрес. Якщо вони не збігаються, трафік проходить фільтр і користувач потрапляє на запитувану сторінку.

Систему Cleanfeed було експортовано також і в деякі країни Британської співдружності. У Канаді на сьогодні вона використовується на добровільних засадах найбільшими провайдерами країни, які обслуговують близько 80 % інтернет-користувачів. В Австралії впровадження цієї системи зіткнулося з політичною протидією, і її реалізацію в масштабах країни було відкладено на невизначений термін.

У Німеччині діє схожа система. Урядова організація Федеральний департамент з медіаресурсів, шкідливих для молоді, на підставі угоди про «Добровільний самоконтроль для мультимедійних сервіс-провайдерів» підтримує список матеріалів, які вважає шкідливими для дітей і молоді.

Державна політика щодо захисту молоді від негативної дії ЗМІ ґрунтується на законі про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді, прийнятому бундестагом у 1953 р., стаття 1 якого зазначає: «Необхідно включати в список матеріали, які здатні завдати збиток моральності дітей і підлітків». Критеріями, на підставі яких матеріал включається в список, є: пропаганда насильства, прославлення війни, применшення згубного характеру смерті й руйнувань; пропаганда нацистської ідеології, расової ненависті, авторитаризму, мілітаризму; дезорієнтація в сексуально-етичному плані, порнографія.

При складанні списку передбачено виняток, згідно з яким не можна включати в список матеріал тільки через його політичний, соціальний, релігійний або світоглядний зміст, навіть якщо він шкідливий для молоді. За рішенням Федерального конституційного суду 1990 р. переважним правом при включенні до списку володіють твори мистецтва, науки, а також матеріали, пов'язані з необхідністю проінформувати громадськість, допомогти в розкритті злочину або іншим державним інтересами.

Закон про розповсюдження матеріалів, шкідливих для молоді, накладає обмеження на включені в список матеріали: їх не можна пропонувати, продавати, давати напрокат або зберігати за межами торгових приміщень і в бібліотеках; поширювати за допомогою електронних інформаційних і комунікаційних служб або робити доступними будь-яким іншим способом. Матеріали, включені до списку, не можна публічно презентувати та рекламувати.

З 2004 р. у Німеччині діє Асоціація добровільного моніторингу провайдерів мультимедійних послуг, що виконує функції саморегулюючого органу. Крім того, більшість місцевих пошукових систем, включаючи Google, Lycos Europe, MSN Deutschland, AOL Deutschland, Yahoo, T-Online і T-info, приєдналися до угоди «Добровільний самоконтроль для мультимедійних сервіс-провайдерів»

(Voluntary Self-Control for Multimedia Service Providers) [16]. Ці організації фільтрують інтернет-сайти на основі списку, який складається Федеральним департаментом з медіа-ресурсів, шкідливих для молоді.

Крім того, у Німеччині діє система ідентифікованого доступу до сайтів з порнографією для повнолітніх користувачів (з наданням документів на пункті поштового зв'язку; демонстрації за допомогою веб-камери в Інтернеті, введення персонального ідентифікованого ID USP чіпа).

Інший підхід вирішила використувувати влада Франції. Блокування в межах національної зони Інтернету по загальноєвропейській «гарячій лінії» INHOPE, а фільтрації трафіку всередині країни та зарубіжного трафіку (за законодавством перебуває під юрисдикцією правоохоронних і судових органів країни) за «чорними списками».

У Франції Міністерством народної освіти здійснюється впровадження систем автоматичного контролю – централізованих фільтрів, які обмежують доступ школярів до сайтів расистської, антисемітської та неофашистської тематики. Фільтрація здійснюється на підставі двох «чорних списків» інтернет-ресурсів: перший містить порнографічні ресурси та близько 400 тис. сумнівних сайтів і 150–200 спірних сайтів, які додаються до списку та розглядаються щодня; другий список включає расистські й антисемітські ресурси, він складений відповідно до загальноєвропейського Проекту щодо розвитку безпечного Інтернету (Safer Internet Action Plan) [17].

У Франції діє досить ефективна система суспільно-державного партнерства щодо припинення доступу до дитячої порнографії. Крім інтернет-сайтів суспільних організацій, які розповідають про інтернет-загрози, методи їх нейтралізації і містять «гарячі лінії» для приймання повідомлень про небезпечний контент, кіберзагрози, домагання й погрози (наприклад, e-enfance.org, internetsanscrainte.fr, netecoute.fr, pointdecontact.net), «гаряча лінія» є також у МВС Франції.

У 1998 р. французькою Асоціацією інтернет-провайдерів (AFA) було створено портал, який не тільки інформує про інтернет-загрози й способи їх нейтралізації, а й надає можливість залишати повідомлення про виявлений ресурс із дитячою порнографією. Доступ до таких ресурсів блокується членами AFA, які отримують оброблену та перевірену інформацію від співробітників порталу.

У 2011 р. Конституційна рада Франції прийняла Закон LOPSI-2, який передбачає такі заходи регулювання й контролю за мережею Інтернет:

– здійснення обов'язкової фільтрації мережі Інтернет для припинення розповсюдження дитячої порнографії на підставі списків, які складаються МВС Франції разом із суспільними організаціями, а також негайне блокування ресу-

рсів, які містять дитячу порнографію за вимогою МВС Франції (без необхідності пред'явлення судового рішення);

- введення кримінальної відповідальності за використання підробної IP-адреси при доступі до Інтернету (позбавлення волі на строк до одного року та грошовий штраф у розмірі до 15 тис. євро);

- введення кримінальної відповідальності за використання Інтернету для виконання дій від імені третіх осіб, якщо це спричинило порушення їхнього (третіх осіб) спокою або зробило замах на їхню честь і гідність (позбавлення волі на строк до одного року та грошовий штраф у розмірі до 15 тис. євро);

- заборона на створення і розповсюдження будь-якими засобами, у тому числі через ЗМІ, повідомлень та інших закликів, спрямованих на неповнолітню аудиторію задля участі їх в іграх, які несуть загрозу їхній фізичній безпеці;

- легалізацію дистанційної інсталяції поліцейськими підрозділами на комп'ютери осіб, підозрюваних у скоєнні злочинів, спеціальних програм, які дають змогу реєструвати і передавати в поліцію дані про діяльність, яку ведуть такі користувачі персональних комп'ютерів (за рішенням суду).

Закон дав мотив інтернет-спільноті звинуватити Францію у введенні цензури в Інтернеті – побоювання у користувачів викликала можливість блокування без рішення суду матеріалів, відмінних від дитячої порнографії [18].

Російську Федерацію можна віднести саме до європейської моделі фільтрації контенту з поправкою на те, що боротьба із систематичним порушенням авторських прав у Рунеті ведеться менш активно порівнян з країнами Західної Європи. Британська система регулювання мережі була взята за зразок при створенні Ліги безпечного Інтернету і федерального законодавства, у рамках якого з'явився Реєстр заборонених сайтів. Російська система в її остаточному вигляді за певними критеріями відрізняється від британського аналога, проте підхід залишається схожим.

Характерною рисою *ліберальної моделі* (США, Японія, Бразилія) є прагнення уникнути централізованого і систематичного блокування певних категорій інтернет-ресурсів. Проте разом із цим вживання владою заходів щодо закриття і переслідування власників тих ресурсів, що порушують закон.

На відміну від більшості інших країн, Перша поправка Конституції США прямо забороняє приймати закони, які обмежують свободу слова, і, як результат, технічна фільтрація в США практично не застосовується. Закони Японії і Бразилії також гарантують свободи слова і преси, і влада не намагається обмежувати їх на практиці.

У США, як і у Європі, особливу увагу приділяють боротьбі з дитячою порнографією і захисту інтелектуальної власності. В Японії, навпаки, одні з

найм'якших законів стосовно дитячої порнографії. Зокрема, легальним є її зберігання, проте заборонено розповсюдження нецензурованої порнографії і для порушників передбачено кримінальне переслідування. Утім, на практиці закон застосовується вкрай рідко. Водночас влада Японії у квітні 2013 р. запропонувала заблокувати на території країни використання сервісу анонімізації Тог. Бразилія, наприклад, не поширює свободи слова на матеріали з расистськими висловлюваннями.

За відсутності законодавчо обґрунтованих можливостей для технічного блокування небажаних матеріалів влада США активно використовує інші стратегії. За допомогою тиску з боку приватних і суспільних організацій і загроз судових позовів федеральний уряд вимагає від провайдерів видалення небажаного контенту. Інша практика – добровільні угоди інтернет-провайдерів і хостерів з зобов'язанням видаляти незаконний контент. Бразилія в питанні щодо регулювання Інтернету покладається в основному на практику судових позовів, де судові вирокі зобов'язують хостерів видаляти заборонений контент. У Японії досить поширеним явищем є самоцензура. Наприклад, новинні агентства країни звинувачували в тому, що вони утримувалися від критики дій влади в ситуації з аварією на ядерній станції у Фукусімі.

На практику регулювання Інтернету в США вплинули одразу декілька чинників, які зробили її унікальною серед інших країн. По-перше, США – історична батьківщина Інтернету, а багато американських ІТ-компаній, такі як Google, Facebook і Twitter, займають монопольно-лідуючі позиції в мережі. По-друге, згадана перша поправка Конституції США прямо забороняє приймати закони, які обмежують свободу слова. По-третє, сучасна роль США у світовій політиці та економіці дає змогу вимагатися від іноземних країн і компаній виконання вимог американської влади.

Спроби зобов'язати інтернет-провайдерів і реєстраторів доменів блокувати доступ до сайтів за рішенням суду неодноразово робилися правовласниками та прихильниками боротьби з дитячою порнографією. Але кожного разу такі закони не приймалися Конгресом, а рішення судів відмінялися. Так, наприклад, у 2004 р. штат Пенсільванія прийняв закон, який зобов'язував інтернет-провайдерів фільтрувати сайти з дитячою порнографією. Проте сам механізм блокування не був добре відпрацьований, і в результаті, крім нелегального контенту, недоступними для користувачів виявилися більше мільйона інших сайтів. Незабаром федеральний суддя штату виніс ухвалу про невідповідність цього закону Першій поправці Конституції. Фільтрація такого контенту переважно добровільно здійснюється приватними компаніями за підтримки державних структур. Наприклад, ряд великих інтернет-провайдерів підписали угоду

з окружним прокурором Нью-Йорка, погодившись добровільно блокувати доступ до таких ресурсів.

Проте в США, згідно з Актом про захист дітей від Інтернету, який прийнято у 2001 р., обмежено доступ до інтернет-ресурсів, які містять інформацію непристойного характеру в громадських місцях, таких як школи і публічні бібліотеки. Для фільтрації здебільшого використовуються комерційні фільтруючі програмні пакети.

Деякі програми-фільтри були помічені в надмірній фільтрації. Акт про захист приватного життя неповнолітніх [19] від 1998 р. встановлює правило, згідно з яким поширення приватних відомостей про дітей, яким не виповилося 16 років, дозволяється тільки з відома їхніх батьків. Неповнолітні не можуть мати власної інтернет-адреси і персонального каналу. Згідно з вимогами цього Акта, Федеральне агентство зі зв'язку США (Federal Communications Commission, FCC) розробило і впровадило спеціальні правила, які регулюють діяльність неповнолітніх в Інтернеті, включаючи класифікацію інтернет-ресурсів для неповнолітніх.

У 2012 р. Конгрес розглядав проекти законів SOPA і PIPA, які зобов'язували провайдерів і хостерів на вимогу правовласників блокувати доступ до сайтів, які порушували авторські права. На знак протесту тисячі сайтів, включаючи Wikipedia і Craigslist, на добу перестали працювати, а петицію проти вказаних законів було розміщено на сайті Google, і вона зібрала більше 4,5 млн підписів користувачів. У результаті, Конгрес відклав їх розгляд.

У 2000-х роках Мін'юст США особливо широко застосовував тактику з конфіскації доменів сайтів, які порушують певні закони, трактуючи їх як майно, яке використовується в цілях кримінальної діяльності. Цей захід також жорстко критикували активісти із захисту свободи слова в Інтернеті. Крім того, ефективність такої тактики була сумнівною – часто сайти ставали доступними за новою адресою, і згодом така практика зійшла нанівець. Інший випадок блокування DNS-записів державою – використання досі діючого акта «про торгівлю з ворогом», який забороняє ведення бізнесу з рядом держав. Наприклад, відповідно до положень акта, компанія-реєстратор доменів була змушена блокувати DNS-записи туристичного агентства, яке рекламувало тури до Куби.

Іншим важливим інструментом держави щодо регулювання Інтернету залишається тиск на іноземні компанії. Оскільки в США є нелегальною більшість видів азартних онлайн-ігор, а держава не має достатніх юридичних підстав для блокування доступу до іноземних сайтів, влада пішла на ряд жорстких заходів відносно порушників. Конгрес прийняв закон, яким передбачається заборона онлайн-казино та букмекерським конторам приймати елек-

тронні платежі від американських громадян. Google і Yahoo відмовилися від розміщення рекламних банерів таких сайтів після того, як Мін'юст США заявив, що реклама теж може бути розцінена як сприяння злочину. Ряду власників букмекерських онлайн-контор було показово пред'явлено звинувачення у кримінальній діяльності. Подібний тиск дає змогу американській владі вимагатися від компаній, які перебувають поза юрисдикцією США, виконання вимог американських законів.

США одними з перших у світі прийняли закони, які регулюють інтелектуальну власність в Інтернеті. Ключовим з них є Акт про авторське право в цифровому тисячолітті. Згідно з цим Актом, інтернет-провайдери та хостингові компанії звільняються від судової відповідальності за передачу та зберігання інформації, яка порушує авторські права, якщо вони видаляють її після звернення правовласника. Закон призвів до того, що, побоюючись судових переслідувань, власники сайтів почали видаляти будь-який контент за першою вимогою, часто не перевіряючи чи дійсно він порушує авторські права. Наприклад, Google одержує декілька мільйонів запитів на місяць на видалення посилань з результатів пошуку.

Справжнім тестом для дії Першої поправки до Конституції США в Інтернеті став скандал навколо сайту WikiLeaks. Публікація у 2010 р. засекречених документів і матеріалів, зокрема відеозаписів розстрілу американськими військовими цивільних осіб в Іраку та дипломатичного листування посольств США та інших країн. Їх оприлюднення завдало істотних збитків національним інтересам США і, незважаючи на те що формально публікація третьою стороною незаконно отриманої інформації не суперечить законодавству країни, Міністерство юстиції почало кримінальне провадження щодо засновника сайту Д. Асанджа за звинуваченням у «крадіжці державної власності» і порушенні Акта про шпигунство від 1917 р. Влада США заблокувала доступ до сайту з комп'ютерів федерального уряду та чинила безпрецедентний тиск на компанії, які працювали з WikiLeaks. Зокрема, великий інтернет-магазин Amazon відмовився від надання послуг хостингу сайту, а платіжні системи Visa, Mastercard і PayPal перестали приймати платежі на адресу сайту, проте переважна кількість інтернет-користувачів США, як і раніше, може безперешкодно відвідувати WikiLeaks.

Ще більшої шкоди для іміджу влади США завдав нещодавній міжнародний скандал, пов'язаний з викриттям экс-співробітником ЦРУ і АНБ Е. Сноуденом системи систематичного шпигування спецслужбами США в комунікаційних системах. Опубліковані за матеріалами Е. Сноудена документальні підтвердження практики стеження американськими спецслужбами за іноземними політиками, міжнародними організаціями та участі в цьому глобальних інтернет-

компаній викликали ряд великих міжнародних скандалів, які американській адміністрації поки що не вдається погасити.

У вересні 2013 р. президент Бразилії Д. Русеф публічно оголосила про наміри щодо створення нової, незалежної від США та Великобританії інтернет-мережі [20]. Прийняти таке рішення Д. Русеф частково змусила інформація про факти шпигунства з боку американської АНБ: співробітники американської спецслужби зламали захист комунікаційного каналу бразильської державної нафтової компанії «Петробрас» (Petrobras) і перехоплювали всю інформацію, що йде через нього, а також стежили за бразильськими користувачами, які надали свої персональні дані американським інтернет-гігантам Google і Facebook. Проте головна причина полягає в тому, що проект альтернативної мережевої інфраструктури – кабель країн БРІКС, який проходить через Владивосток у РФ, Шаньту в Китаї, Ченаї в Індії, Кейптаун у Південній Африці і Форталезу в Бразилії – перебуває в завершальній стадії.

Таким чином, з удосконаленням електронних інформаційних технологій у суспільства виникли нові можливості для поступу на інноваційній основі та водночас – серйозні проблеми, пов'язані з необхідністю забезпечення свого розвитку від нових інформаційних загроз, що не знають географічних меж і кордонів. Однак, як демонструє вже наявний досвід, ті ж технології в поєднанні з мобілізацією правових та організаційних заходів дають можливість нейтралізації шкідливої для суспільного розвитку інформації та водночас розширюють можливості для розвитку творчого потенціалу суспільства – найважливішої складової сучасного розвитку.

Список використаних джерел до розділу 5

1. OpenNet Initiative Access Denied: Practice and Policy Global Internet Filtering [Electronic resource]. – Cambridge : MIT Press, 2008. – Mode of access: http://ifile.ws/zzn1_wqs8_mnwb/lo.7.12 MIT.Press.Access.Denied.The.Practice.and.Policy.of.Global.Internet.Filtering.Feb.2008.rar.html. – Title from the screen.

2. Hookway J. Vietnam Convicts 3 Bloggers Over Posts [Electronic resource] / J. Hookway // Wall Street Journal. – Mode of access: <http://online.wsj.com/article/SB10000872396390444358804578015383720801250.html>. – Title from the screen.

3. Reporters Without Borders, «Internet Enemies Report 2012» [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.digitalislam.eu/article.do?articleId=7330>. – Title from the screen.

4. Mixfm [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.mixfm.com.ua/events/1645-antipiratskij-zakon-o-trex-preduprezhdeniyax.html>. – Title from the screen.
5. *Derek E. Bambauer*. Cybersieves [Electronic resource] / E. Derek // Duke Law Journal. – 2010. – Mode of access: <http://legalworkshop.org/2010/05/03/duke-post-2>. – Title from the screen.
6. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Digital_Millennium_Copyright_Act. – Назва з екрана.
7. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D1%CE%D0%CC>. – Назва з екрана.
8. SecurityLab [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.securitylab.ru/news/442702.php>. – Title from the screen.
9. Berkman Center for Internet and Society, «Circumvention Landscape Report Methods, Uses, and Tools» 2007 [Electronic resource]. – Mode of access: http://cyber.law.harvard.edu/publications/2009/2007_Circumvention_Landscape_Report. – Title from the screen.
10. *King Gary*. How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression. American Political Science Review 107 [Electronic resource] / King Gary, Jennifer Pan, and Margaret E Roberts. – Mode of access: <http://gking.harvard.edu/publications/how-censorship-china-allows-government-criticism-silences-collective-expression>. – Title from the screen.
11. Study shows just how fast censorship can occur in social media [Electronic resource]. – Mode of access: <http://news.rice.edu/2013/03/13/study-shows-just-how-fast-censorship-can-occur-in-social-media>. – Title from the screen.
12. Центр информационных коммуникаций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.commcen.ru/mmedia/articles/2008_04_05.html. – Загл. с экрана.
13. Институт Ближнего Востока [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.iimes.ru/?p=10269>. – Загл. с экрана.
14. Copyright.ru [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.copyright.ru/news/main/2013/7/11/Hodopi_internet_prava. – Title from the screen.
15. Вільна енциклопедія «Вікіпедія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Cleanfeed_\(content_blocking_system\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Cleanfeed_(content_blocking_system)), вільний. – Назва з екрана.
16. Voluntary Self-Control for Multimedia Service Providers. Complaint Rules for the Association Freiwillige Selbstkontrolle Multimedia e.V. Status: 4 May 2004 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.fsm.de/en/Complaint_Rules. – Title from the screen.

17. Cordis [Electronic resource]. – Mode of access: http://cordis.europa.eu/projects/rcn/78820_en.html. – Title from the screen.
18. РИА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ria.ru/spravka/20120711/697151590.html#13800937903994&message=resize&relto=login&action=removeClass&value=registration>. – Загл. с экрана.
19. ONO. Жизнь в цифровом мире [Электронный ресурс] : веб-сайт. – Режим доступа: <http://ono.org.ua/pravovye-akty-ssha-o-zashhite-pravananepri-kosnovennost-chastnoj-zhizni.html>. – Загл. с экрана.
20. БРИКС создаёт «независимый Интернет» [Электронный ресурс] // Mixednews. Переводные материалы Интернета. – Режим доступа: <http://mixednews.ru/archives/41955>. – Загл. с экрана.

Розділ 6. Мережеве спілкування як простір розвитку гуманітарної культури

Динамічний, доволі стихійний та суперечливий розвиток в Україні мережевих соціальних комунікацій, невпинне зростання їхнього впливу на суспільно-політичне, державне, інтелектуальне, духовне життя, на сфери освіти, науки, культури обумовлюють необхідність глибокого вивчення, серед інших проблем, місця, значення, тенденцій еволюції й потенційних можливостей соціальних мереж, блогосфери як важливих сегментів віртуального простору гуманітарної культури. Національні інтереси України настійно вимагають нині вироблення та реалізації дієвих програм, ефективних форм і алгоритмів здійснення їх державної та громадської підтримки, захисту від зовнішніх впливів з метою піднесення інтелектуального й духовного життя суспільства, його гуманістичних засад, утвердження європейських цінностей.

Дослідження вітчизняних соціальних мереж і нерозривно пов'язаної з ними блогосфери, здійснювані переважно у розрізі їх функціонування й інформаційних можливостей у забезпеченні потреб суспільно-політичного, державного життя, до цього часу недостатньо охопили проблематику, пов'язану з питаннями гуманітарними, духовними, особистісними. Власне, в Україні їх вивчення тільки розпочинається. Різні аспекти розробляються досить нерівномірно, фрагментарно, за окремими тематичними напрямками. Так, упродовж останніх років з'явилися доволі розрізнені дослідження з питань протистояння загрозам, які несуть глобалізовані інформаційні мережі, національній ідентичності та стійкості соціально-психологічного середовища України [1], ролі масових комунікацій у створенні віртуального соціокультурного простору як принципово нової якості соціальної взаємодії, яка має вплив на всі сфери людського життя [2, 3], використання соціальних мереж, блогів у сфері навчання [4, 5], інтеграції та поширення гуманітарної, зокрема історико-біографічної інформації [6].

Значний інтерес для дослідження загальної ситуації щодо стану, тенденцій і перспектив розвитку соціальних мереж становлять численні аналітичні замітки та стислі тези спостерігачів, учасників процесу комунікацій, опубліковані на тематичних веб-сайтах, насамперед на «Українській блогосфері» (<http://blogosphere.com.ua>), як під справжніми іменами, так і мережевими ніками авторів [7, 8].

Наявні наукові напрацювання, як і спостереження оглядачів інтернет-

простору, переконливо говорять про переважно гуманітарний характер проблеми мережевого спілкування наших співвітчизників. Воно є новим важливим елементом буття людини й інформації в культурі: слугує завданням задоволення її запитів й інтересів, міжособистісного діалогу, самореалізації людини, її внутрішньої роботи над собою. Професійній тематиці (фінансовій, правовій, науково-технічній, медичній тощо) в українській і найбільш доступних нашим співвітчизникам зарубіжних мережах належить поки що другорядна роль, хоча її питома вага з часом відчутно зростає.

Про причини дедалі більшого занурення сучасних людей в Інтернет, зокрема в соціальні мережі, блогосферу, а також про очевидні вже сьогодні й потенційні позитивні та негативні наслідки цього явища написано чимало. З огляду на визначальні тенденції інформаційної революції й новітніх глобалізаційних процесів, ідеться про перетворення користувачів мережі з пасивних об'єктів інформування на активних суб'єктів самостійного відбору та поширення інформації, формування єдиного соціального простору, створення умов більш повного розвитку людського потенціалу [1], з іншого боку, – на більш прагматичному соціально-психологічному рівні, – про вияв моди, закономірну реакцію широкого загалу на появу потоку різноманітної, відкритої, легкодоступної інформації (тим більше в умовах запізненого, а тепер швидкого, наздоганяючого зростання доступу до мережі в Україні!), яка задовольняє пізнавальні інтереси людини, допомагає їй організувати дозвілля.

За великим рахунком, мережеве спілкування служить розширенню кругозору, збагаченню світоглядного потенціалу, водночас сприяючи професійному і громадянському зростанню. В умовах інформаційної революції особистість за допомогою здобутих з Інтернету знань одержала можливість активно розбудувати себе, свій інтелект, внутрішній духовний світ.

Особливого значення за таких обставин набуло створення мікроблогів у соціальних мережах та автономних блогів, які окреслюють особистий мережевий простір людини, її «світ», інтереси, бажання і свідому позицію у спілкуванні із суспільним загалом. Якщо у 2008 р. соціальні мережі цікавили лише 13 % українських користувачів Інтернету, то вже на кінець 2011 р. для 46 % участь у соціальних мережах стала головною метою, причому чимало беруть участь одразу в декількох. Найбільше українців приваблюють великі транснаціональні соціальні мережі – «ВКонтакте» (у ній зареєструвалося 72 % українських користувачів), «Однокласники» (63 %), Facebook (58 %), «Мой Мир» (48 %), Twitter (16 %). На жаль, показники більш просунутого спілкування – у чатах, форумах та автономних блогах – залишаються значно нижчими. У 2008 р. воно цікавило лише 11 % користувачів, на 2011 р. – 14 %, і тенденції до помітного зростання

немає [9].

Першочергове значення для розвитку особистості має, безумовно, спілкування не в лаконічних за формою та «елементарних» за змістом мікроблогах соціальних мереж, а у повноцінних автономних тематичних або індивідуальних блогах. За оцінками дослідників, зокрема Д. Уорліка (D. F. Warlick), Д. Пенрод (D. Penrod), блоги, поєднавши у собі читання, письмо та оприлюднення власних думок в Інтернеті, стали для людини початку XXI ст. важливим засобом самовиявлення та інструментом для розвитку особистих навичок грамотності, школою викладу власних думок, спільного оволодіння знаннями, а отже, і дієвим інструментом навчання [4].

З погляду соціально-психологічного мережеве спілкування важливе також тим, що допомагає індивідууму подолати бар'єри, які часто виникають у безпосередньому міжособовому спілкуванні, сприяючи у цьому плані соціалізації людини. Це є характерним для представників усіх вікових й освітніх груп і має, у цілому, позитивне значення. Водночас зрозуміло, стрімка «втеча у віртуальну реальність», обумовлена життєвими труднощами і негараздами, несе в собі певні небезпеки ілюзорності людських контактів, відчуження, звужує життєвий простір особи.

У реаліях життя, на жаль, у спілкуванні через соціальні мережі досить часто йдеться про доволі пасивне психологічне підкорення людини лавиноподібним потокам різномірної інформації – суспільно-політичної, науково-популярної, технічної (особливо про можливості інтернет-технологій), а часто – досить сумнівної за рівнем розважальної (про шоу-бізнес тощо), «сенсаційної», епатажної, що знижує рівень саморегуляції особистості. Дослідниками відзначається, що технології масової комунікації в цілому збільшують можливості ідеологічних впливів, зокрема зовнішніх, маніпулювання свідомістю, формування суспільних настроїв, запровадження нових форм контролю за особою й суспільством [1]. У повсякденній практиці ці негативні явища прокладають собі шлях ще й через надмірну комерціалізацію Інтернету, формування за його допомогою досить «усереднених» життєвих установок широкого загалу.

На користь того, що участь українців у мережевому спілкуванні є переважно пасивною, говорить, зокрема, статистика вітчизняної блогосфери. На жаль, автор зміг знайти точні цифри лише за попередні роки. За ними, з 2010 по 2011 р. кількість українських блогів зросла більше ніж на 50 % – від 700 тис. до 1,1 млн, проте кількість активних блогів (за методологією «Яндекса» ними вважаються лише ті, останній запис у яких був розміщений не пізніше трьох місяців тому, а загальна їх кількість не менша п'яти) зменшилася від 120 до 100 тис. [8]. За різними оцінками, зазначена тенденція не лише зберігається, а й посилю-

ється. Отже, мережеве спілкування все ще залишається для більшості наших співвітчизників, переважно таки модою, а не істотною особистісною або професійною потребою.

Серед явищ, пов'язаних з розвитком мережевого спілкування, які справляють негативний вплив на рівень гуманітарної культури суспільства, окремими авторами відзначається також поширення «скорочених» форм sms-мовлення, що несуть загрозу її вульгаризації [4]. За розрахунками філологів, ненормативна лексика сягнула 3–5 % інформації російськомовного сегмента Інтернету [10].

Баланс позитиву та негативу в таких суперечливих процесах сучасним дослідникам важко вдається визначити – як через їх значну динаміку, багатоваріантність, так і зважаючи на утрудненість досліджень, недостатню поки що напрацьованість їх методології й інструментарію. Що ж стосується окремої людини, то формування такого балансу значною мірою залежить від ступеня її особистісної зрілості, виробленої нею системи цінностей, спрямованості на реалізацію певних інтересів, стійкості переконань. Хоча, у цілому, зрозуміло, можливості людини в протистоянні інтенсивним інформаційним впливам, суспільним і культурним стереотипам є досить обмеженими.

Усе це дуже яскраво виявляється в житті сучасного українського суспільства. Соціальні негаразди, розуміння широким загалом неможливості реалізувати свої інтереси в різних сферах реального життя, загальне переважання в суспільній психології розчарувань зумовлює бажання людей зосередитися на впорядкуванні світу власного життя у більш «вузькому» розумінні – організації дозвілля, задоволенні своїх пізнавальних, інтелектуальних, духовних інтересів, розвиткові спілкування в близькому їм соціальному мікросередовищі (у стосунках з рідними, друзями, сусідами, колегами по професії, однодумцями).

Інтернет, доступний більшості переважно в російськомовній та україномовній версіях, відкриває для цього сучасному українцеві чималий простір. На користь Інтернету спрацьовує й різке скорочення мережі книжкової торгівлі, критичне зниження рівня поповнення фондів масових бібліотек, брак можливостей купувати і, відповідно, читати книжки через їх дорожнечу. Певним чинником є також відчутна «втомленість» громадян від телебачення, змістовне наповнення якого сильно відстає від потреб сучасної людини – чим далі, контингент його активних глядачів приречений буде все більше зміщуватися в бік людей літнього віку, які відчувають труднощі в адаптації до новітніх інформаційних технологій.

Однак, перебільшувати конкурентні можливості Інтернету, порівняно з телебаченням і друкованими ЗМІ, в Україні теж не слід. До нашого часу, за опублікованими в Україні даними, показники охоплення молоді Інтернетом у нашій

країні залишаються доволі низькими – 36 %, на відміну від 50 % у Російській Федерації, чи навіть 90 % – у країнах Балтії [11]. Проте можливо, ці відомості вже не відображають вповні новітніх реалій життя. За даними компанії GfK, яка проводила свої дослідження під егідою Microsoft, загальна кількість інтернет-користувачів України віком від 16 років станом на III квартал 2011 р. уже сягнула 12 млн [9]. Інтернет-асоціацією України оприлюднено дані про те, що на кінець 2012 р. кількість регулярних користувачів мережі серед населення 15+ становила близько 19,7 млн. Доступ до Інтернету має 45 % населення [12, с. 206]. Зрозуміло, у містах цей показник є набагато вищим. Особливо це стосується великих міст України, які визначають інтелектуальний та духовний потенціал, суспільний тонус країни, де відсоток користувачів мережі Інтернет є вже доволі високим і продовжує стрімко зростати, наближаючись до середніх світових показників.

Виходячи з цього, є зрозумілим, що вплив Інтернету, його соціальних мереж на людину і суспільство в Україні буде посилюватися – як у позитивному, так і негативному плані. Ідеться як про реалізацію незнаних раніше можливостей інтелектуального і духовного розвитку, так і про сприяння хаотичному формуванню численних тимчасових атомарних віртуальних структур зі слабкими соціальними зв'язками [3, с. 195], продукування вкрай небажаних стереотипів соціальної «аутизації» – самоізоляції особистості у примарному віртуальному просторі, що несе реальні загрози її психічній діяльності [1].

Звернімо, з урахуванням зазначених суперечливих явищ і тенденцій, увагу на сучасне місце й потенційні можливості соціальних мереж, їхніх окремих вузьких віртуальних груп і широких мережевих спільнот, форумів і блогів у задоволенні гуманітарних потреб суспільства в їх широкому розумінні: інтересів громадян у дозвіллі, у незалежному й багатоваріантному, часто – альтернативному за своїм характером і змістом інформуванні людей про важливі події, у формуванні поглядів і переконань як окремої особи, так і громадської думки в цілому. Уже нині вони відіграють помітну роль у вільному неформалізованому обміні всередині як численних, так і більш вузьких зацікавлених співтовариств інформацією про актуальні новини культурно-мистецького й суспільного життя, резонансні книжкові й журнальні публікації і дуже широке коло інших проблем і явищ минулого і сьогодення – за інтересами учасників комунікацій.

Певне, але дуже формалізоване і відсторонене від конкретних змістовних проблем уявлення про це дають рейтинги тематичних груп, які сформувалися в соціальних мережах, зокрема таких великих, як «ВКонтакте» (що є російським аналогом мережевого сервісу Facebook), «Однокласники», до яких щомісяця звертаються десятки мільйонів користувачів, у тому числі й наші співвітчизни-

ки. Безумовно, у цих рейтингах, які періодично публікуються на експертних сайтах за підтримки даних від компаній Alexa, Google, Yandex та інших авторитетних джерел, перші місця посідають ті групи, що об'єднані дуже різноманітним контентом загального розважального змісту, призначеним, як тепер прийнято говорити, «для організації дозвілля» і, відповідно, мають десятки, а іноді й сотні різних тем обговорення.

Наприклад, у відомій російській соціальній мережі «ВКонтакте», досить популярній і серед українців (перше-друге місце в Україні за відвідуваннями) [13], у першому рейтингуванні, здійсненому в січні 2010 р., провідні місця належали тематичним групам «Comedy club = С Новым годом!!!» (1 894 418 учасників, 93 теми, 114 тис. обговорень на «стіні») і «Позитив» (1 432 202 учасники, 505 тем). Проте, уже починаючи з другого десятка, у рейтингу присутні, хоча й відчутно менші за чисельністю учасників, тематичні групи, коло інтересів яких більш предметно пов'язане з проблемами гуманітарної культури, наприклад образотворчим мистецтвом і сучасним дизайном («Граффіти», 11-та позиція, 651 113 учасника, 63 теми); історією – «Россия – великая страна» (50-та позиція, 286 115 учасників, 223 теми), «Памяти нашей Победы в Великой Отечественной войне» (85-та позиція, 180 962 учасники, 67 тем), взаємозв'язку минулого і сучасності, формування патріотичної національної свідомості: «Ми – патріоти України!» (92-га позиція, 124 876 учасників, 186 тем, 17 078 записів), «Я – УКРАЇНЕЦЬ !» (103-тя позиція, 88 656 учасників, 233 тем, 48 824 записи), культурою мови («Українська мова», 115-та позиція, 59 655 учасників, 183 теми, 22 254 записи) [14], художньою літературою («Электронная библиотека», 171-ша позиція, 28 300 учасників, 86 тем, 1000 записів) [15].

У мережі «Одноклассники», більш популярній, але на порядок меншій за кількістю учасників окремих тематичних груп (тобто кожна з них, як правило, об'єднує більш тісне коло осіб за інтересами), особливо примітними серед гуманітарної проблематики є напрями: класична й сучасна поезія, спілкування випускників окремих університетів, історичне минуле, краєзнавство, подорожі, виховання дітей, образотворче мистецтво, музична культура, релігійне життя [16]. Безумовно, з часом зміни в рейтингах відбуваються, але окреслені нами загальні тенденції в цілому збереглися й дотепер.

З кожним роком зростає й використання українськими громадянами мереж, створених і зареєстрованих у США – Wikipedia, Facebook, Blogger, Twitter, які, крім хіба що «Вікіпедії», на початку нинішнього десятиліття посідали лише 20-ті – 30-ті місця в Україні за рейтингом популярності електронних ресурсів [13]. «Вікіпедії», безумовно, належить серед них дещо особливе місце за призначенням й безпосередньо способом організації. Пройшовши значний шлях еволюції

від власне соціальної мережі, призначеної для вузького корпоративного спілкування, до багатомовної світової відкритої енциклопедії, вона зберегла найважливішу рису соціально-комунікаційного сервісу, готового приймати й поширювати нову інформацію, на науковій, суспільно-політичній, культурно-освітній важливості якої наполягають автори.

Успіх в Україні Facebook, який, за даними компанії Alexa, нині посідає у нас уже восьме місце за популярністю серед усіх ресурсів Інтернету (так само, як і в Росії, хоча це значно нижче, ніж у Грузії, Угорщині, Болгарії, Румунії, Словаччині, Литві, Латвії, Польщі, Молдові, де він входить у першу четвірку) [17], говорить про швидке зростання серед співвітчизників прагнення до неформального спілкування у цій світовій за охопленням мережі, яка налічує вже сотні мільйонів учасників. Таке спілкування не є просто розвагою. Саме по собі воно перетворилося вже на важливу частину гуманітарної культури сучасного суспільства, розширює віртуальний простір її розвитку, відіграє важливу роль у збагаченні світу особистості, знань, умінь, досвіду, не може не впливати позитивно на процеси соціалізації окремої людини, включаючи її у широке коло знайомих і незнайомих співрозмовників.

Facebook є популярним і престижним у світі сервісом ще й тому, що відкриває перед особою широкі можливості для «просування самого себе», реалізації амбітних планів особистості. Недарма саме на Facebook широко присутні нині ті, чия діяльність є публічною, вимагає цілеспрямованої боротьби за популярність – знані у всьому світі політики, митці, зірки шоу-бізнесу. Почасти це визначає й саму проблематику спілкування, у якій помітне місце займає обмін важливими новинами культури, науки, суспільного життя, оцінками й оригінальними судженнями з багатьох актуальних гуманітарних проблем. В українському Facebook дещо переважає суспільно-політична проблематика. Перші місця за рейтингом відвідувань нині належать сторінкам В. Кличка, М. Найєма, В. Портникова. Проте серед лідерів знаходимо й імена співачки М. Бурмаки (12-та позиція), письменників братів Капранових (31-ша позиція) [18].

Помітно, що Facebook дедалі більше стає визнаним засобом оперативної комунікації у середовищі освітянської, наукової, творчої інтелігенції, працівників культури. Автор цих рядків [В. П. – Ред.] саме через Facebook отримує від друзів і знайомих, установ і організацій чи не найбільшу частину вагомої інформації про наукове й культурне життя України, події в регіонах, які здебільшого недостатньо висвітлюються у ЗМІ, та самостійний, тим більше систематичний пошук яких за інформаційними першоджерелами був би для однієї людини майже неможливим – через їх значну розпорошеність.

Але, цілком зрозуміло, центральне місце у Facebook займає спілкування ши-

рокого загалу звичайних людей, з їхніми повсякденними радощами і турботами – повідомлення про цікаві для невеликих груп події, взаємні привітання зі святами тощо. Проте значення такого «побутового» спілкування для піднесення рівня гуманітарної культури наших співвітчизників теж не можна применшувати. Воно формує певні вимоги щодо стилю поведінки у мережі, етику й особливий етикет стосунків з віддаленими кореспондентами [його називають ще «нетикет» (netiquete)], який має чимало напрацьованих учасниками спілкування правил [19]. У певному розумінні можна стверджувати, що мережеве спілкування формує культуру людини ХХІ ст. у найширшому розумінні так само, як світовий кінематограф сформував людину ХХ ст., наблизивши жителів периферії до надбань розвинутої урбаністичної культури.

Вимогам інтелектуального і водночас зверненого до широкого громадського загалу спілкування друзів і однодумців, пошуку нових прихильників пропагованих авторами публікацій ідей більше відповідає сервіс LiveJournal. Один з найпопулярніших у світі блог-сервісів, відомий в Україні як «Живий Журнал», він являє собою платформу із широкими інструментальними можливостями, створену в Інтернеті для розміщення матеріалів віртуальних співтовариств, особистих і колективних блогів, різного роду тематичних публікацій, записів і коментарів і особливо – онлайн-ощоденників. «Живий Журнал» набув в Україні виразної соціальної і гуманітарної спрямованості, значна частина його матеріалів присвячена обговоренню актуальних проблем суспільного, культурного життя, піднесення громадянської свідомості і загальнонаціональної солідарності співвітчизників. Наприклад, програмою спільноти *literatura_ua* у «Живому Журналі» є спроба створити таке місце, де можна абстрагуватися від повсякденних труднощів і говорити про літературу – світову загалом і українську зокрема; ділитися інформацією про новинки, матеріалами своїх цитатників, цікавими історіями врешті [20].

В українському «Живому Журналі», часом під легко впізнаними псевдонімами (ніками), наприклад: *izdryk-y*, *pantiuk*, *dnistrovyj*, *strongowski*, *narizhna*, *olesberezhny*, беруть участь чимало вітчизняних, переважно молодих, літераторів. Він стає дедалі популярнішим і серед політикуму. За оцінками спостерігачів, «у ЖЖ, здається, вирує найбільш активне життя українських блогерів-літераторів – тут вони сваряться, миряться, пліткують, обмінюються фотографіями, коментують останні події – шукають солідарності чи, навпаки, відособленої позиції... Деякі блоги дають можливість долучитися і до літературної творчості. Українська блогосфера є свого роду кухнею, простором для “Творчості 2.0”» [21]. У блогах «Живого Журналу» відбувається як обговорення вже опублікованих, так і представлених поки що лише в Інтернеті літературних

творів.

Чимало українських письменницьких мережеских щоденників існує й поза «Живим Журналом». Серед них популярним і авторитетним є блог О. Забужко на «Українській правді» [22]. Там же, по сусідству переважно з політиками, розміщено блоги літераторів і літературних критиків, зокрема І. Андрусика, Т. Возняка, І. Малковича, Л. Подерев'янського, І. Славінської. Змістовними та гострими за обговорюваною суспільною і літературною проблематикою є авторські блоги літераторів на «ЛітАкценті» (<http://litakcent.com/category/blogs/>).

Водночас спілкування в блогах має для творчих особистостей і свої незручності, пов'язані не лише з браком часу. Наприклад, С. Жадан заклав свій блог на сайті видання «Корреспондент» уже через дев'ять місяців після його створення (2008), пояснивши це, зокрема, тим, що йому «завжди було незручно спілкуватись із людьми, що ховаються за ніками». Такий крок не є поодиноким – існує певна тенденція до припинення оновлення авторських блогів відомих літераторів [21]. Подекуди вона компенсується відкриттям ними власних веб-сайтів.

Особливий інтерес становлять блоги в «Живому Журналі» українських видавництва, насамперед «Фоліо» (<http://folioua.livejournal.com>), «Факт» (www.fact.kiev.ua), і книгарень, наприклад, «Смолоскип» (<http://knyharnya.livejournal.com>), а також спільноти, спеціально створені для читацького спілкування та обговорення літературних новинок («Література, варта уваги» [23] тощо). Значний інтерес літературної й читацької громади викликають розміщені в них анонси нових видань, презентацій, зустрічей з авторами, полеміка літераторів і відгуки читачів тощо [21]. Серед інших українських блогів, присвячених читанню, досить інформативним є «Книжковий континент» (<http://booknazy.blogspot.com>).

Певний обсяг матеріалів гуманітарно-культурного спрямування є в українському сегменті Blogger – «Народний блоггер» (<http://blogger.com.ua>), який позиціонує себе як народний блог про минуле, сьогодення і майбутнє України, події, що відбуваються у світі і мають відношення до України. Правда про наше життя, як її бачать прості люди. Правда про Україну [24]. Стрімко зростає і стає все більш україномовним також український Twitter, особливо від 2011 р., коли кількість його користувачів упродовж року зросла вдвічі та сягнула 160 тис. учасників [25]. Однак зазначені платформи є популярними переважно за своїм змістом, вони істотно поступаються Facebook і LiveJournal за рівнем інтелектуального спілкування.

Принципово важливим для розвитку вітчизняного гуманітарного простору є те, що дедалі більших масштабів набуває нині в соціальних мережах професій-

не спілкування і взаємний обмін фаховою інформацією і новинами між ученими, освітянами, працівниками культури, інформаційної сфери, зокрема бібліотекарями. До «мікроблогів» у соціальних мережах дійсно перемістилася частина цієї аудиторії, проте фахівці вважають спірними прогнози щодо майбутнього згортання автономної української блогосфери [26], хоча й відзначають виразні тенденції її еволюції. З часом у ній «залишаться тільки ті люди, які точно знають, навіщо це їм потрібно. І, можливо, декілька тисяч ентузіастів. Професіоналізм та тематичність візьмуть верх над “блогами як хобі”. А ті, хто зараз дотримується саме такої концепції, переважно “тусуватимуться” у Твіттері, Фейсбуці чи ще якомусь сервісі, якого поки що не існує» [7].

Автономні авторські блоги, а не представлення в соціальних мережах, на думку експертів, конче потрібні в наш час творчим професіоналам, яким необхідно оприлюднити свої портфоліо, власні творчі архіви, надійно позначити своє місце і пріоритети у віртуальному просторі, сформувати бренд – літераторам, фотографам, художникам, архітекторам і дизайнерам [27]. З іншого боку, «глядач» – користувач мережі є не менш зацікавленим в інтенсивній комунікації з автором, митцем, оскільки, на думку Г. Батюка, завдяки інтерактивному зв'язку «не відчуває себе віддаленим від культурного інституту, а навпаки, соціальна роль, яку він засвоює, вчить його бути не об'єктом, а суб'єктом у соціокультурному просторі» [2, с. 114–115].

Доказом тематичної професіоналізації блогосфери та інтелектуалізації спілкування є також зростання інтересу користувачів мережі до блогів, присвячених актуальним проблемам вітчизняної науки, освіти, культури. Втрачаючи засади індивідуального авторства, вони перетворюються на простір зацікавленого колективного обговорення певної тематики, що сприяє зростанню їх відвідуваності й систематичності публікацій [28]. Наприклад, різнобічне обговорення стану та завдань розвитку науки в Україні, її цінностей та етики провадиться нині в блогах «Ukrainian Scientist Worldwide: Українські науковці у світі» (<http://www.usw.com.ua>), Українського наукового клубу (<http://nauka.in.ua/blog>), на «Науковому блозі» (<http://naub.org.ua>), на блогах сайту «Моя наука» (<http://my.science.ua/blogs>), у «Соціальній мережі науковців» (<http://www.science-community.org/uk>), групою «Ученые против лженауки – Украина» у мережі «ВКонтакте» (http://vk.com/topic-43241797_27056909), на форумах «Української наукової інтернет-спільноти» (<http://www.nauka-online.org/forum>), в онлайн-журналі Наукового товариства ім. Т. Шевченка (<http://ntsh.org/hanitkevych>).

Свої блоги та форуми створюють вищі навчальні заклади, їх факультети й кафедри. Серед них варто відзначити науковий блог Національного університе-

ту «Острозька академія» (<http://vk.com/club14428110>), Житомирського державного технологічного університету (<http://blog.ztu.edu.ua/category/naukovadiyalnist>), форум Київського національного університету культури і мистецтв (<http://teatral.org.ua/forum/viewtopic.php?t=1514>). Формуються блогерські групи за науковими напрямками, наприклад психологів (<http://my.science.ua/blog/psychology>), географів [29].

Особливе місце в інформаційному просторі належить бібліотечним блогам і форумам, оскільки вони представляють суспільно важливі інститути гуманітарної культури, виконують функцію забезпечення вільного доступу громадян до інформації. Характерною рисою бібліотечних блогів є надзвичайно широкий спектр подання ними корисної та важливої інформації про події наукового, культурного, мистецького життя, конференції, нові книжки та їх презентації, зустрічі з авторами.

Зазначені блоги розміщуються як у провідних соціальних мережах, так і на веб-сайтах безпосередньо бібліотечних установ і асоціацій. За далеко не повними даними веб-сайту програми «Бібліоміст», який враховує переважно лише блоги публічних бібліотек – обласних, міських, районних, навіть окремих сільських, їх налічується нині понад 50 [30]. Серед них найбільший авторитет завдяки обговоренню долі й перспектив розвитку бібліотек у сучасному світі, професійних і соціальних проблем бібліотечно-інформаційних працівників здобув, безумовно, «Пан Бібліотекар» (<http://panbibliotekar.blogspot.com>), до якого постійно звертається широке коло фахівців. Значною увагою фахівців користується блог «Творчість та інновації в українських бібліотеках: інформаційно-просвітницький блог для бібліотекарів» (<http://libinnovate.wordpress.com>), модератором якого є віце-президент Української бібліотечної асоціації (УБА) В. Пашкова. Під егідою УБА розгорнуто також блоги з правових проблем бібліотечної роботи (advocacyuba.wordpress.com), «Доступ громадян до офіційної інформації: роль бібліотек» (<http://govinfolibrary.wordpress.com>), Молодіжної секції УБА (<http://molod.uba.org.ua>), «Електронна книга у бібліотеці» (<http://ebookinlibrary.wordpress.com>), «Авторське право в бібліотеках» (copyrightinthelibrary.wordpress.com).

Останнім часом розгорнуто кілька блогів, присвячених Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. Найбільші з них створено у Facebook Службою інформаційно-аналітичного забезпечення НБУВ – «Репортер СІАЗ» (<https://www.facebook.com/ufhvjysz>), а також Центром науково-бібліографічної інформації НБУВ [31]. Їхню інформацію інтегрують також автоматично створені в Інтернеті блоги НБУВ (<https://www.facebook.com/pages/Vernadsky-National-Library-of-Ukraine>), СІАЗ (<https://www.facebook.com/siazua> та

<http://vk.com/public.phpsiaz>), а також Національної юридичної бібліотеки як підрозділу НБУВ (<https://www.facebook.com/nllofua/timeline?filter=1>). У мережі «ВКонтакте» існує також тематична «Група читачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», матеріали якої насичені практичною інформацією для читачів (<http://vk.com/club22008307>).

Оригінальністю побудови, адресністю інформації для педагогів і дитячого читацького загалу привертає увагу блог Національної бібліотеки України для дітей «НБУшка» (<http://nbukids.wordpress.com>). Інтенсивно нарощує свій інформаційний потенціал блог «Могилянська бібліотекарка» (<http://kmalibrary.wordpress.com/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%86%D0%B5%D0%B9-%D0%B1%D0%BB%D0%BE%D0%B3/>).

Окремий інтерес в аспекті поширення гуманітарної, культурологічної інформації становить Youtube, серед фільмів, відеосюжетів і відеоблогів якого (при всій багатопрофільності та загальній змістовній строкатості цього сервіса) помітне місце займають різноманітні матеріали з історії, культури, літератури і мистецтва, музейної, архівної, бібліотечної справи, записи виступів відомих поетів, письменників, акторів, діячів освіти і культури.

Існують, нарешті, численні й різноманітні за спрямуванням блоги з релігійної і церковної проблематики, без яких віртуальний гуманітарний простір української культури був би неповним [32].

Звичайно, соціальні мережі й блоги є досить складними, сильно позначеними суб'єктивними моментами та оцінками, джерелами інформації. Сама специфіка спілкування у соціальних мережах сприяє появі у них неперевіраних чуток, почасти й домислів. Проте поряд з ними з'являється й чимало нових, раніше ніде не опублікованих оцінок і суджень, прогнозів, які спонукають громадян до роздумів, а також цікавих фактичних відомостей, що належать до сфери «усної історії» й пресопографії. У результаті, усе це не лише привносить принципово нову постановку проблем, рухає вітчизняну гуманітарну думку вперед, а й помітно впливає на суспільну свідомість українців у цілому.

На тлі доволі хаотичного спілкування широкого людського загалу й значного «інформаційного шуму» чимало сторінок у соціальних мережах, а також форумів і блогів, зокрема створених інтернет-виданнями, відомими діячами, колами професіоналів для обговорення питань, що цікавлять їхні спільноти, відзначаються високою інтенсивністю інтелектуального пошуку, плідністю дискусій, швидким і гнучким реагуванням на події. У певному розумінні вони випереджають широке публічне обговорення у ЗМІ, виступають його підґрунтям. Саме в соціальних мережах нині нерідко народжується й обговорюється те, що лише згодом має увійти до суспільної свідомості широкого громадянського за-

галу.

Стратегічно важливою за таких умов є підтримка громадською думкою саме україномовних ресурсів. Нове у мережі мусить чітко позиціонуватися як набуток саме вітчизняної суспільно-політичної, гуманітарної думки, національної культури. Між тим, станом на 2011 р. кількість україномовних блогів становила лише близько 7 % від загальної (80 тис.), при цьому переважна частина україномовних учасників мережевого спілкування зосереджувалася у двох містах – Києві та Львові. Щоправда, українське мовлення більш швидко зростає у мікроблогах, розміщених у великих соціальних мережах, особливо у Twitter (45 %, або 72 тис. на 2011 р.) [8].

Зростання кількості якісних веб-сайтів, сторінок, блогів сприятиме утвердженню реальної інтелектуальної та інформаційної незалежності України, руйнуванню поширених серед широкого загалу уявлень, ніби вагому інформацію слід шукати насамперед у російськомовних та англomовних джерелах. Зазначене висуває перед інтернет-спільнотою важливі завдання оволодіння ситуацією, висуває вимогу залучення кваліфікованих професіоналів.

Назрілим завданням є формування у підростаючого покоління українців сучасної інформаційної культури, зокрема розвинутих практичних навичок участі в соціальних мережах, ведення та використання блогів для навчання і самоосвіти, згодом – професійного зростання. Певне підґрунтя для цього вже є. Новітні практичні напрацювання говорять про успішність використання блогів у навчальній роботі та в обміні її досвідом між педагогами. У цьому плані інтерес становлять, наприклад, розробки вітчизняних і зарубіжних фахівців стосовно виховання за допомогою мережевих «щоденників читання» інтересу до систематичного читання серед студентів вищих навчальних закладів – через віртуальний діалог викладачів і студентів [33]. Розроблені й застосовуються методики створення та використання з навчальною метою спеціалізованих викладацьких, аудиторських і студентських блогів [4]. Особливого поширення вони набули у сфері філологічної освіти, яка на наш час виявилася найбільш забезпеченою відповідними методичними розробками [34]. Чимало блогів навчально-інформаційного спрямування в галузі філології для вчителів і учнів загальноосвітніх шкіл створено ентузіастами-педагогами в різних регіонах України [35, 36].

Не менш важливим завданням є цілеспрямована пропаганда в соціальних мережах та автономних блогах педагогічних і медичних знань, матеріалів з проблем виховання дітей, здорового образу життя, морального й естетичного виховання.

Зрозуміло, свобода інформаційного вибору й мережевого спілкування в реалі-

ліях сучасного життя є непростю справою. Вона має чимало як позитивних, так і суттєво негативних рис. Бізнес-інтереси інформаційних корпорацій штовхають їх на використання іноді доволі агресивної реклами, психологічних впливів, співмірних за своєю ефективністю з інформаційними операціями. У мережах приховані, але дуже ефективно працюють професіонали у галузі соціальної психології, реклами товарів і послуг. Яскравою ілюстрацією цьому може бути використання соціальних мереж для реклами певних туристичних агенцій, просування престижних товарів тощо. Цілеспрямовано ведуть свій бізнес, розрахований на одержання якнайбільшого прибутку за рахунок реклами, й окремі «незалежні» блогери. Усе це необхідно враховувати, тому що соціальним мережам належить помітна роль у формуванні громадської думки, поширенні уявлень і стереотипів поведінки, самого стилю та способу життя, споживчих запитів громадян. З гуманітарного погляду, суспільство не можуть не турбувати тенденції до поширення через соціальні мережі «усереднених» світоглядних і моральних поглядів, негативів міжетнічного та міжконфесійного спілкування, стереотипів «масової культури», естетичного несмаку та вульгарності.

Іншою небезпекою, яка загрожує функціонуванню мережі як сфери гуманітарних обмінів, про яку нам уже доводилося писати [37], є приховане примушування громадян до мимовільного розголошення ними своїх персональних даних і, взагалі, широкого кола приватної інформації про себе, своїх рідних і оточення. Недостатній рівень інформаційно-комунікативної культури більшості громадян сприяє тому, що вони через необізнаність легко переходять безпечний «поріг приватності».

Зазначене є характерним як для соціальних мереж загального спрямування, таких як Facebook, Twitter, «ВКонтакте», «Однокласники», так і особливо для тих подібних до них за принципами організації «відкритих» ресурсів, що цілеспрямовано збирають біографічну і родинну інформацію. Найбільш відомими та використовуваними українцями серед них є служба родинної біографічної та генеалогічної інформації My Heritage Research (<http://www.myheritage.com>), у якій кількість персональних профілів сягнула понад 1,5 млрд і оприлюднено понад 180 млн портретних і родинних фотографій [38, 39]; американський ресурс Ancestry.com з українською версією (<http://www.ancestry.com>); «Всероссийское генеалогическое древо» (<http://www.vgd.ru>; база даних: <http://baza.vgd.ru>); «Генеалогическое древо» (адреса в Інтернеті: <http://r-g-d.org>; до 2011 р. – «Российское генеалогическое древо», <http://familii-v2.narod.ru/rgd/about.htm>), Genealogia.ru (<http://www.genealogia.ru/gene/bpg/default.asp>) та ін. Особливої шкоди, хоча не тільки громадянам-учасникам, а й державним інтересам, насамперед оборонним, завдала свого часу соціальна ме-

режа «Однокласники», яка, зібравши на 2008 р. дані про понад 20 млн осіб, фактично розкрила всю організаційну та територіальну інфраструктуру Збройних сил СРСР і його наступників [40, 41].

У цілому, проблеми морального й правового характеру, які виникають навколо соціальних мереж, окремих ресурсів і їхніх сторінок і незрідка напругу зачіпають інформаційні інтереси учасників-користувачів, є у наш час доволі неоднозначними та вирішуються дуже непросто. Вони постають на перетині комерційних інтересів провайдерів, які, через питомі особливості віртуального інформаційного простору, дуже важко піддаються контролю, правовому й економічному врегулюванню; державного протекціонізму стосовно своїх національних провайдерів і підтримуваних ними мереж, спрямованому проти зарубіжних конкурентів; необхідності захисту суспільної моралі; цілком правомірних завдань оборони державних інтересів проти захоплення інформаційного простору віртуальними співтовариствами, у тому числі шляхом застосування новітніх технологій Twitter-революцій [12, с. 192–198] для досягнення політичних інтересів; нарешті подекуди відвертих спроб встановити жорсткий адміністративно-політичний контроль над ресурсами та обмежити вільне й несанкціоноване владами багатьох країн, альтернативне за своїм спрямуванням офіційному, висловлення громадянами своїх поглядів.

Найбільш відомим у світі прикладом контролю за Інтернетом і, відповідно, блокування контенту соціальних мереж є реалізований у Китайській Народній Республіці проект «Золотий щит», який поєднує дію автоматизованих систем з роботою десятків тисяч цензорів [12, с. 199–204] і з яким змушені рахуватися навіть провідні світові інтернет-корпорації [42]. У Китаї та ряді інших країн фактично заборонено використання соціальних мереж для обговорення питань забезпечення прав людини, свободи інформації, що не може не звужувати істотно весь віртуальний гуманітарний простір. Ті чи інші заходи з блокування інтернет-ресурсів здійснюється й у багатьох країнах Європи та Америки, головним чином під гаслом захисту суспільної моралі, що дійсно є важливим, хоча іноді фактично йдеться про запровадження елементів цензури в Інтернеті. Зокрема, у вересні 2013 р. Держкомнагляд Росії вносив весь Facebook до реєстру заборонених веб-сайтів [43], який почав діяти з 1 листопада 2012 р. За російським законодавством, кожен ресурс може бути заблокований на території всієї РФ, якщо протягом трьох діб не вилучить інкриміновані йому матеріали [44]. Певною мірою, на думку експертів, за цим проглядається тиск на Facebook з вимогою створення в Росії постійного представництва компанії, яке б повністю підлягало впливові відповідних владних структур [45]. Як відомо, окремі випадки блокування і вилучень у соціальних мережах траплялися і в Україні.

Загалом, в умовах відкритого, демократичного суспільства адміністративні заходи впливу на інтернет-середовище в цілому та соціальні мережі зокрема є досить обмеженими. Провайдери та мережеве співтовариство напрацювали чимало технічних можливостей обходити вимоги силових структур, контролюючих фінансових і правоохоронних органів. Зрозуміло, певним, хоча й зовні прихованим чинником тиску на громадян виступає поширений у всьому світі автоматизований моніторинг звернень до Інтернету, який нерідко примушує окремих з них вдаватися до самоцензури. Проте переважна більшість на це не звертає уваги, будучи переконаною в цілковитій легітимності своїх дій у мережі.

У світлі сучасного стану соціальних мереж, їхньої високої популярності серед різних вікових категорій населення, насамперед молоді, наявності значних потенційних можливостей і перспектив їх розвитку, а з іншого боку, суперечливості й значної стихійності функціонування віртуального простору спілкування, особливого значення об'єктивно набувають завдання цілеспрямованого позитивного використання усієї сфери соціальних комунікацій не лише для розвитку суспільно-політичного діалогу, а й для піднесення гуманітарної культури суспільства. Держава мусить активніше входити до неї як активний учасник соціально-комунікаційного процесу – і через окремих представників владних структур, і за допомогою розгортання широкої присутності в соціальних мережах і на автономних блогах своїх органів й бюджетних організацій. Ідеться про необхідність напрацювання та застосування державними й громадськими інформаційними органами, інституціями громадянського суспільства, науковими та освітянськими установами, закладами культури, фаховими співтовариствами ефективних методик, засобів та алгоритмів піднесення загальної інформаційної культури суспільства, підтримки поширення через соціальні мережі знань, формування за їхньою допомогою здорового способу життя, морально-етичних і патріотичних переконань, суспільної толерантності, культури історичної пам'яті, міжетнічного та міжконфесійного спілкування.

Список використаних джерел до розділу 6

1. *Добровольська А.* Глобалізація інформаційного простору: адаптація України до загальносвітових тенденцій [Електронний ресурс] / А. Добровольська / Інтернет-холдинг Олега Соскіна. – Режим доступу: <http://soskin.info/print/ea/old/2005/9–10/20050918.html>. – Назва з екрана.

2. *Батюк Г. Ю.* Генеза віртуальної культури в сучасному суспільстві / Г. Ю. Батюк // Соц. технології. – 2011. – № 51. – С. 112–116.

3. *Дарморіз О.* Особливості розвитку інформаційної культури в добу глоба-

лізації / О. Дарморіз // Вісн. Львів. у-ту. Серія: Філософські науки. – 2012. – Вип. 15. – С. 190–196.

4. Данилюк С. С. Особливості використання інтернет-технології «блог» у процесі формування професійної компетентності майбутніх філологів [Електронний ресурс] / Данилюк Сергій Семенович // Інформ. технології і засоби навчання. – 2012. – № 3 (29). – Режим доступу: <http://www.journal.iitta.gov.ua>. – Назва з екрана.

5. Запорожець Д. А. Можливості та переваги використання інтернет-ресурсів для студентів-філологів [Електронний ресурс] / Д. А. Запорожець // Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe Budapest. – Режим доступу: <http://scaspee.com/6/post/2013/01/8.html>. – Назва з екрана.

6. Вернік Ю. В. Блоги як новітні джерела біографічної інформації / Ю. В. Вернік // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2011. – Вип. 31. – С. 626–635.

7. Jarofed [nik]. Українська блогосфера: Куди ми йдемо? [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2011/03/06/ukrainian-blogosphere-prospectives>. – Назва з екрана.

8. Jarofed [nik]. Статистика української блогосфери 2011: Кількість українських блогів зростає, а активних – падає. Twitter росте шаленими темпами [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2011/11/21/ukrainian-blogosphere-stats-2011>. – Назва з екрана.

9. Jarofed [nik]. Як розвивається український Інтернет та еволюціонує аудиторія (статистика GFK) [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2011/11/22/ukrainian-internet-and-social-networks>. – Назва з екрана.

10. Филологи подсчитали, сколько мата в интернете – 3–5 % от всей информации. Блокировка нецензурщины «может повлиять на целостность системы» [Электронный ресурс] // МК RU. – Режим доступа: <http://www.mk.ru/politics/article/2013/07/29/891193-filologi-podschitali-skolko-mata-v-internete-35-ot-vsey-informatsii.html>. – Загл. с экрана.

11. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року : проєкт / НАН України. Секція суспільних і гуманітарних наук. – К., 2012. – С. 9.

12. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціо-культурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 206.

13. Рейтинг социальных сетей Украины (ТОП-20, февраль 2010) [Электрон-

ний ресурс] // Сарафанное радио: лаб. соц. маркетинга. – Режим доступа: <http://www.sarafannoeradio.org/analitika/317-reyting-sotsialnih-setey-ukrainy-top-20.html>. – Загл. с экрана.

14. Первый рейтинг групп ВКонтакте [Электронный ресурс] // Сарафанное радио: лаб. соц. маркетинга. – Режим доступа: <http://www.sarafannoeradio.org/analitika/292-pervyi-reyting-grupp-vkontakte.html>. – Загл. с экрана.

15. Первый рейтинг групп ВКонтакте. Ч. 2. [Электронный ресурс] // Сарафанное радио: лаб. соц. маркетинга. – Режим доступа: <http://www.sarafannoeradio.org/analitika/292-pervyi-reyting-grupp-vkontakte.html?start=1>. – Загл. с экрана.

16. Рейтинг групп на «Одноклассниках» [Электронный ресурс] // Сарафанное радио: лаб. соц. маркетинга. – Режим доступа: <http://www.sarafannoeradio.org/analitika/164-reyting-grupp-na-odnoklassnikah.html>. – Загл. с экрана.

17. Top Sites in Ukraine [Electronic resource] // Alexa : Web Information Company. – Mode of access: <http://www.alexa.com/topsites/countries/UA>, free. – Title from the screen.

18. Рейтинг українських користувачів Facebook [Електронний ресурс] // Watcher. – Режим доступу: <http://watcher.com.ua/facebook-reiting>. – Назва з екрана.

19. Кулик Є. Інтернет з людським обличчям: гуманітарні аспекти, нетикет [Електронний ресурс] / Є. Кулик // Веб-спілкування, нетикет. – Режим доступу: http://netiquette4uth.blogspot.com/2009/12/blog-post_01.html. – Назва з екрана.

20. literatura-ua: Рукописи не горять [Электронный ресурс] // LiveJournal. – Режим доступа: <http://literatura-ua.livejournal.com/profile>. – Загл. с экрана.

21. Славінська І. Під масками і без: хто-хто в Інтернеті живе? [Електронний ресурс] / І. Славінська // Укр. правда: життя. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2008/09/1/7619>. – Назва з екрана.

22. О. Забужко: письменниця, віце-президент Українського ПЕН-центру [Електронний ресурс] // Укр. правда : блоги. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/zabuzhko>. – Назва з екрана.

23. Література, варта уваги [Електронний ресурс] // LiveJournal. – Режим доступу: <http://literatura-ua.livejournal.com/profile>. – Назва з екрана.

24. О блоге [Электронный ресурс] // Народный блоггер. – Режим доступа: <http://blogger.com.ua/about>. – Загл. с экрана.

25. Microsoft Blogfest 2011 : Звіт про українську блогосферу [Електронний ресурс] // Twitter.in.ua. – Режим доступу: <http://twitter.in.ua>. – Назва з екрана.

26. Jarofed [nik]. Поки всі ми думали, що блоги помирають... [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу:

<http://blogosphere.com.ua/2012/03/26/blogs-dont-die>. – Назва з екрана.

27. *Jarofed [nik]*. Чому автономні блоги до сих пір залишаються актуальними [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2012/01/27/standalone-blogs-are-still-actual>. – Назва з екрана.

28. *Jarofed [nik]*. Блоги: Професійні, тематичні, професійні тематичні і тематичні професійні... [Електронний ресурс] / Jarofed [nik] // Укр. блогосфера. – Режим доступу: <http://blogosphere.com.ua/2011/02/28/professional-blogs>. – Назва з екрана.

29. Блоги географів [Електронний ресурс] // Geograf. – Режим доступу: <http://www.geograf.com.ua/blogers>. – Назва з екрана.

30. Бібліотечні блоги [Електронний ресурс] // Бібліоміст. – Режим доступу: <http://www.bibliomist.org/ua/resursi/bibliotechni-blogi>. – Назва з екрана.

31. Центр науково-бібліографічної інформації НБУВ [Електронний ресурс] // Facebook. – Режим доступу: www.facebook.com/pages/Центр-науково-бібліографічної-інформації-НБУВ/366364483462550. – Назва з екрана.

32. RISU: релігійно-інформаційна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://risu.org.ua/ua/index/blog/~Bohdan+Pankevych/47015>. – Назва з екрана.

33. Филологи МГУ возрождают интерес к чтению при помощи блогов [Электронный ресурс] // Филолог. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова. – Режим доступа: <http://www.philol.msu.ru/faculty/press-center/monitoring/philology-in-blogs>. – Загл. с екрана.

34. Блог студентів Інституту української філології НПУ ім. М. П. Драгоманова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrphilology.blogspot.com>. – Назва з екрана.

35. Еверест філології: блог учителя української мови та літератури СЗШ № 99 м. Львова Телішевської Лілії Степанівни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsybulyanskabigmirnet.blogspot.com>. – Назва з екрана.

36. Філолог: блог методичного об'єднання вчителів української мови та літератури ЕЗОШ № 2 м. Енергодара [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sveta-letty.blogspot.com>. – Назва з екрана.

37. Попик В. І. Пошуки власного коріння в глобальних інформаційних мережах: новий соціально-культурний і соціально-психологічний феномен / В. І. Попик // Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – С. 153–176.

38. Родинні дерева MyHeritage [Електронний ресурс] // Myheritage генеалогія. – Режим доступу: <http://www.myheritage.com.ua/research/collection1/%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0-myheritage>. – Назва з екрана.

39. MyHeritage [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.myheritage.com/media-kit>. – Назва з екрана.

40. Гусев А. «Одноклассники.ру» угрожают нацбезопасности. [Электронный ресурс] / А. Гусев. – Режим доступа: <http://smi2.ru/oxlo/c15075/newspreview/?seid=25>. – Загл. с экрана.

41. Немецкая разведка купила сайт «Одноклассники.ру?» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://smi2.ru/Shosse/c14562/newspreview>. – Загл. с экрана.

42. Google вводит самоцензуру в Китае [Электронный ресурс] // Bbc.russian.com. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/sci/tech/newsid_4646000/4646048.stm. – Загл. с экрана.

43. Единый реестр доменных имен, указателей страниц сайтов в сети «Интернет» и сетевых адресов, позволяющих идентифицировать сайты в сети «Интернет», содержащие информацию, распространение которой в Российской Федерации запрещено [Электронный ресурс] // Федеральная служба по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций. – Режим доступа: <http://eais.rkn.gov.ru>. – Загл. с экрана.

44. Facebook теперь является запрещенным сайтом [Электронный ресурс] // Газета: СПб. – Режим доступа: <http://www.gazeta.spb.ru/1395596-0>. – Загл. с экрана.

45. Роскомнадзор внес Facebook в реестр запрещенных сайтов [Электронный ресурс] // Информ. телеграф. агентство России. – Режим доступа: <http://www.itar-tass.com/c95/882746.html>. – Загл. с экрана.

Висновки

1. Практика доводить, що ефективним методом вирішення проблем інформатизації в Україні в інформаційній сфері є забезпечення комплексного, планомірного розвитку інформаційної системи, орієнтованої на задоволення інтересів українського суспільства. Адже впровадження сучасних технологій в окремих галузях, як це вже відбувалося в минулому, призводить до нерівномірного розвитку в масштабах суспільства та створює при цьому ряд серйозних соціальних проблем, пов'язаних з асиметрією суспільного розвитку.

2. Під соціальною інформаційною системою можемо вважати організовану мережу соціальних структур, оснащену засобами для виробництва, комплектування, обробки та зберігання, організації безпеки, значущої для цієї системи інформації, що дає змогу ефективного використання наявних у розпорядженні суспільства інформаційних ресурсів, сприяє їх оновленню і розвитку для суспільного прогресу.

В умовах зростаючої активізації глобальних процесів у сучасному світі, що поряд з позитивними аспектами своїх впливів на світову спільноту створили також можливості тотальної уніфікації, інші раніше невідомі проблеми для розвитку суверенних держав і націй, саме загальнонаціональна соціальна інформаційна система може стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз і використання позитивних факторів розвитку інформатизації² Ефективна робота цієї системи на загальнодержавному рівні може забезпечити як конструктивні інформаційні обміни України на міжнародній арені, так і розвиток національної інформаційної бази при мобілізації вітчизняних ресурсів і можливостей, що є важливою передумовою прогресу суспільства.

3. Загальнодержавна інформаційна система має бути важливим координуючим центром у використанні суспільно значущих ресурсів як вітчизняного виробництва, так і зарубіжних. Вона має відігравати основну координуючу роль у виробництві необхідної суспільству інформації, залученню потрібних для розвитку інформаційних ресурсів із глобального інформаційного простору, організації ефективного використання наявних у розпорядженні українського суспільства ресурсів в інтересах суспільного прогресу.

В умовах прискореного і всебічного посилення глобальних впливів, розвитку глобальної інформатизації успішний розвиток нації і держави обумовлюєть-

² Див.: Струтинська О. В. Інформаційні системи та мережеві технології / за наук. ред. М. І. Жалдака. – К. : Університет «Україна», 2008. – С. 25–26.

ся ефективністю національної інформаційної системи, координатором якої має виступати українська держава. Відповідні державні органи на основі діючої правової бази мають забезпечувати розвиток ринків інформації, інформаційних послуг і технологій, мають сприяти розвитку інформаційної індустрії, забезпеченню просування вітчизняних інформаційних продуктів як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. З розвитком інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя зростає значення державних структур в організації національної інформаційної безпеки, у збереженні й розвитку суверенних інформаційних ресурсів, а також в організації національного протистояння в інформаційних війнах і нейтралізації проявів комп'ютерного тероризму.

4. Зростаючого значення в розвитку загальнодержавної інформаційної системи в останні десятиліття набувають соціальні мережі. На цьому етапі розвитку, очевидно, їх можна розглядати як *технологічні комплекси організації та керування обмінами електронною інформацією між суб'єктами соціальних відносин, призначені для забезпечення горизонтального спілкування зацікавлених у ньому абонентів, об'єднаних спільними інтересами, інформаційними потребами та навиками спілкування.*

Таке формулювання дає уявлення про соціальні мережі як про:

- організовані й керовані інструменти спілкування на основі використання електронних інформаційних технологій (Інтернету);
- мережі соціального спілкування саме одновимірних за характеристиками суб'єктів, тобто спілкування на горизонтальних рівнях організації;
- інформаційні технологічні комплекси, що об'єднують абонентів зі спільними інтересами і потребами та відповідною технічною підготовкою, що на сьогодні вже розшаровує учасників інформаційних обмінів.

5. За даними спеціального дослідження користування соціальними мережами, здійсненого GfK Ukraine в листопаді 2011 р., на той час найпопулярнішими серед користувачів були «ВКонтакте», «Однокласники» і Facebook. Найпопулярнішою соціальною мережею в Україні є «ВКонтакте»: її регулярно відвідують 67 % інтернет-користувачів України; ядро користувачів цієї соціальної мережі становить молодь (16–29 років). Друге місце посіла мережа «Однокласники» з 58 %; ядро користувачів цієї соціальної мережі становлять люди середнього віку (30–44 років), а найбільш частими відвідувачами є жінки. Facebook регулярно відвідують 43 % інтернет-користувачів, причому ця соціальна мережа поряд із Twitter має порівняно низькі показники частоти відвідування: четверта частина зареєстрованих зовсім не користуються своїми записами в цих мережах.

Водночас мережа Facebook демонструє стійку тенденцію до зростання. За-

гальна кількість користувачів Facebook в Україні стрімко зростає і на кінець 2012 р. було 2 млн 305 тис. 980 користувачів. На це вказують дані аналітичної платформи для соціальних медіа SocialBakers.

Таким чином, Україна піднялася в рейтингу на два пункти та посідає 60-ту позицію з 213 у загальному рейтингу Facebook по країнах – між Ірландією і Новою Зеландією.

Згідно з даними платформи, за останні шість місяців кількість користувачів соцмережі зросла на майже 335 тис. Проникнення Facebook в Україні становить 5,02 % порівняно із загальною кількістю населення країни і 11,28 % відносно кількості інтернет-користувачів.

6. З розвитком технологічних можливостей мереж і їх усвідомлення користувачами ця сфера горизонтальних інформаційних обмінів стала дедалі ширше використовуватися між одновимірними соціальними структурами суспільства: між науковими установами чи фірмами, між керівництвом населених пунктів чи політичних партій тощо. Чимало сервісів Інтернету з набором телекомунікаційних зв'язків автоматично формують і використовують соціальні мережі, створюючи при цьому новий вид автоматизованого сервісу – соціально-мережеві послуги (Social Networking Service). Фахівці прогнозують, що процес розвитку соцмереж трансформується в нові проекти – нішеві, створені під запити окремих груп користувачів та їхні специфічні потреби. Соціальні мережі вбудовуються в існуючі технології комунікації. Крім технологізації можна говорити про виникнення мереж нового типу – e-mail-мереж, що активно відпрацьовуються нині такими гігантами Інтернету, як Google и Yahoo. Соціальні мережі на сьогодні вже стають конкурентами ЗМІ і найбільші західні ЗМІ відпрацьовують технології об'єднання професійних онлайн-видань і соцмереж.

7. Соціальні медіа стають одним з інструментів горизонтального структурування суспільства і є, по суті, відображенням процесу формування громадянського суспільства на базі розвитку електронних інформаційних технологій. Процеси конвергенції мережевих технологій, мобільних засобів зв'язку, мобільних комп'ютерів і систем геопозиціонування сприяють дедалі більш повній залученості мільйонів людей у мережевий простір, що створює умови для використання їхнього творчого потенціалу для вирішення наукових, суспільно значущих проблем. При цьому формується новий рівень соціокультурної реальності, комплексний аналіз її як технологічних, так і соціокультурних засад стає сьогодні однією з найважливіших умов адекватного розуміння сучасного суспільства дослідниками будь-якої сфери суспільної діяльності. Використання соціальних мереж з метою накопичення і передачі знань стає економічно рентабельним. При цьому мережі впроваджуються на критично важливих ділянках процесу

обробки знань – генерації ідей, опрацювання великих обсягів інформації, інноваційному менеджменті. Оскільки інтелектуальний контент, що міститься в соціальних наукових мережах, є новим типом інформаційних ресурсів і становить частину національного інтелектуального капіталу, актуальним є завдання його всебічного вивчення, пошук оптимальних шляхів збереження та використання в державній стратегії керування інформаційними ресурсами.

8. Звертає на себе увагу той факт, що в Україні склалася парадоксальна ситуація, коли все більше авторів хочуть надати необмеженому колу користувачів доступ до своїх творів, але створене для захисту їхніх авторських прав законодавство фактично позбавляє авторів можливості вільно розпорядитися результатами своєї творчості. В Україні на сьогодні використання об'єктів права інтелектуальної власності, що розповсюджуються на умовах вільних публічних ліцензій, ускладнене. Головним чином, така ситуація зумовлена неготовністю українського законодавства сприймати електронні тексти ліцензій та посилання на такі тексти на веб-сторінках, де автори розміщують свої твори, чи навіть електронні тексти ліцензій, включені до дистрибутивів програмного забезпечення як підтвердження факту надання правовласником користувачам певного обсягу прав. Таким чином, в умовах тотального комп'ютерного піратства українське законодавство позбавляє користувачів можливості на законних підставах використовувати легальні програмні продукти та інший контент. Так, по-суті, відсутні правові підстави використовувати операційну систему Linux, матеріали «Вікіпедії», які в переважній більшості надаються саме на умовах ліцензії Creative Commons Attribution-Share Alike, або найбільшого у світі архіву цифрових зображень Flickr, на якому на сьогодні міститься понад 146,5 млн зображень, наданих авторами на умовах ліцензій Creative Commons. Google Inc. розробив вільну операційну систему для мобільних пристроїв Android, браузер Mozilla встановлений мільйонами користувачів по всьому світу і т. ін. Невизнання українським законодавцем вільних публічних ліцензій значно ускладнює діяльність бібліотек з надання вільного доступу до мережеских ресурсів, творів тих авторів, які готові до некомерційного їх використання. Створюючи електронні бібліотеки, використовуючи мережеві інформаційні ресурси, оцифровуючи літературу чи виставляючи її на сайт, бібліотеки стикаються з проблемою недосконалої правової бази.

9. Використання мережеских технологій у науці й освіті, розширюючи можливості вільного доступу до інформації, актуалізує питання забезпечення прав інтелектуальної власності. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми лежить у площині забезпечення балансу інтересів авторів, видавців, користувачів через удосконалення законодавчої бази; усунення правових бар'єрів у функціонуван-

ні бібліотечних установ для забезпечення права людини на вільний доступ до інформації. Оскільки і захист прав інтелектуальної власності, і забезпечення вільного доступу до інформації належать до засадничих умов формування громадянського суспільства в Україні.

10. Аналіз уже існуючого суспільного досвіду показує, що соціальні мережі, з наявним ресурсом соціальної довіри, обумовленої слабкою присутністю на цьому етапі розвитку в їх інформаційних впливах державних органів і традиційних політичних сил, уже досить успішно використовуються для просування власних інтересів не лише сферою бізнесу, а й іншими суб'єктами впливу для введення в суспільний обіг тенденційної або ж просто шкідливої для об'єкта впливу інформації. У зв'язку з цим розвиваються спеціальні технології, що підвищують ефективність інформаційних каналів, посилюють маніпулятивні впливи на аудиторію користувачів. При цьому формується чітка диференціація об'єктів впливу та охоплення масштабних аудиторій, зменшується здатність об'єктів впливу блокувати інформацію, організувати протидію небажаній інформації в мережі тощо. Таким чином, з удосконаленням електронних інформаційних технологій у суспільства виникли нові можливості для поступу на інноваційній основі та водночас – серйозні проблеми, пов'язані з необхідністю убезпечення свого розвитку від нових інформаційних загроз, що не знають географічних меж і кордонів. Однак, як доводить уже наявний досвід, ті ж самі технології в поєднанні з мобілізацією правових та організаційних заходів дають можливість нейтралізації шкідливої для суспільного розвитку інформації та розширюють можливості для розвитку творчого потенціалу суспільства – найважливішої складової сучасного розвитку.

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, ГОРОВИЙ Валерій Микитович,
ПОПИК Володимир Іванович та ін.

**СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Редактори: Т. Дубас, О. Федоренко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 15.11.2013. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 20,32. Обл.-вид. арк. 12,85.
Наклад 300 пр. Зам. № 32.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.